B 3409

LACZKÓ SÁNDOR

BÖLCSELET MAGYARORSZÁGON

FEJEZETEK A MAGYARORSZÁGI FILOZÓFIAI TÖREKVÉSEK MÚLTJÁBÓL

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

SZEGED, 1996

TARTALOM

BEVEZETŐ SOROK.....3
I. RÉSZ.
1. MI A FILOZÓFIA, HA MAGYARUL MŰVELIK? A HAZAI FILOZÓFIAI MUNKÁLKODÁS MÚLTJÁRÓL ÉS JELENTŐSÉGÉRŐL.....7
2. MI A FILOZÓFIA, HA MAGYARUL KÉRDEZIK? A MAGYARORSZÁGI FILOZÓFIAI TÖREKÉSEK IRÁNYULTSÁGÁRÓL.....16
3. A FILOZÓFIA HAZAI MŰVELÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI ÉS INTÉZMÉNYES HÁTTERE A XIX. SZÁZAD VÉGÉN.....26
3.1 A MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE (1882-1891).....34

II. RÉSZ.
1. A MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIAI SZAKIRODALOM HAGYOMÁNYOS INFORMÁCIÓS FORRÁSAI ÉS A MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIAI IRODALOM SZÁMÍTÓGÉPES ADATBÁZISA.....39
2. A MAGYAR NYELVŰ DESCARTES-IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA 1881-TŐL 1995-IG.....45
3. A MAGYAR NYELVŰ NIETZSCHE-IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA 1872-TŐL 1995-IG.....57
4. A MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIATÖRTÉNETI MŰVEK, KÉZIKÖNYVEK ÉS LEXIKONOK JEGYZÉKE 1772-TŐL 1995-IG.....98
5. A "FILOZÓFIAI ÍRÓK TÁRA" CÍMŰ SOROZAT 1881. ÉS 1919. KÖZÖTT MEGJELENT KÖTETEI.....112
FÜGGELÉK.....115
JEGYZETEK.....121
FELHASZNÁLT IRODALOM.....132

BEVEZETŐ SOROK

A filozófia hazai művelésében 1989. után lényeges változásoknak lehetünk tanúi. A filozófia kérdései végre valóban döntően "szakmai" kérdések lettek, s egy mindent uralni akaró univerzális eszmerendszer, a marxizmus kifáradása után a filozófia magyarországi művelése is úton van autonómiájának megteremtése felé. A bölcselet kérdéseit és válaszait immáron nem a politika ideológiai szükséglete diktálja, művelésének intézményes feltételei javultak, általánosságban véve a bölcselet iránti érdeklődés megnőtt, s viszonylagos pezsgés tapasztalható a hazai filozófiai életben. Ám az is látható, hogy nincsenek vagy alig vannak szélesebb szellemi érdeklődést kiváltó, a gondolkodást megtermékenyítő viták, s mintha a filozófiai élet szereplői továbbra is önmaguk és gondolataik betájolásával lennének elfoglalva. *Vajon mikor teremtődnek meg a filozófia színvonalas hazai művelésének szellemi és intézményes feltételei? S vajon az ilyen irányú törekvések vonatkozásában a mai magyar filozófiai élet mennyire támaszkodhat arra szellemi és intézményes örökségre, ami a filozófia magyarországi művelésének eredményeként maradt ránk? Egyáltalában véve milyen a magyar bölcselet státuszának megítélése, van-e kultúrateremtő szerepe, s hol tart önazonosságának keresésében?*

A filozófia hazai művelésének története egészében véve máig ismeretlen terület előttünk. Noha találkozhatunk feltárására irányuló törekvésekkel, a filozófia magyarországi sorsának története lényegében feldolgozatlan.[1] Pedig ennél többet érdemelnének azok a több évszázados erőfeszítések, melyek a magyar nyelvű filozófiai kultúra megteremtését tűzték ki célul. Bár a magyar filozófiai múltat kétségtelenül nem lehet nagy szavakkal illetni, de megfeledkeznünk sem érdemes róla, hiszen ez az a szellemi és intézményes örökség, ami lehetővé tette számunkra, hogy magyar nyelven, a bölcselet magyar fórumain is filozófiai diskurzust lehessen folytatni. A bölcselet hazai művelésének története kulturális örökségünk részét képezi, ismerete fontos információkkal szolgálhat a magyar gondolkodás múltjának megismeréséhez, illetve megmutatja azt a viszonyt, ami a magyar bölcseletet, mint alapvetően befogadó és adaptáló típusú gondolkodást, a filozófia egyetemes kérdéseihez köti.

Az utóbbi években örvendetesen megélénkült az érdeklődés a magyar filozófiai múlt iránt. A kérdések hosszú sora vár tisztázásra. *Először is tisztázni kell, hogy mit jelöl a "magyar filozófia", illetve a "nemzeti filozófia" terminus? Van-e*

egyáltalán magyar filozófia? Milyen elvárásokat támaszthatunk a filozófia magyarországi művelésével szemben, s mit várhatunk a múlt feltárásától? Pusztán az európai filozófia uralkodó gondolati áramlatainak folyamatos adaptálását segítették elő a filozófai magyar művelői, vagy ennél szervesebb, eredményesebb az "együttélés" az európai bölcseleti tradícióval? Vannak-e önálló eredményei, folytatható hagyományai a magyar filozófiai örökségnek? Milyen szellemi és intézményes feltételek között alakult, formálódott a filozófia hazai művelésének története, milyen okokra vezethető vissza relatív elmaradottsága, s az, hogy nem jött létre autonóm és fejlett magyar filozófiai kultúra? Milyen belső mozgástörvények jellemzik a hazai filozófiát, s milyen a viszonya az egyetemes filozófiai mozgalmakhoz? Mit gondol önmagáról, a filozófiáról mint tudományról és gondolkodásmódról ez a tradíció? Milyen szerepet tölt be a filozófia a magyar kultúrán belül?

Jelen disszertáció azzal a szándékkal készült, hogy a maga szerény módján hozzájáruljon a magyar bölcselettörténeti kutatások néhány feldolgozatlan kérdéseinek a tisztázásához, s hogy megkíséreljen választ adni a magyar filozófiai tradíció által felvetett elméleti problémákra. A disszertációnak nem célja a magyar filozófiai élet múltbéli szereplőinek gondolatait a maguk teljes mélységében feltárni, hiszen témája szerint a dolgozat a magyar filozófiai kultúra működési körülményeire, belső struktúrájára és mozgástörvényeire, valamint intézményesedésének kérdéseire koncentrál, ám ez csak a különböző gondolkodói törekvések és szándékok ismeretének függvényében lehetséges.

Már előljáróban szükségesnek látszik annak tisztázása, hogy *magyar filozófia alatt a filozófia magyarországi - magyar nyelvű - illetve magyar vonatkozású művelését értjük. Továbbá magyar filozófiai tradíció alatt azt a szellemi és intézményes örökséget értjük, amit a magyarországi - magyar nyelvű - illetve magyar vonatkozású filozófiai gondolkodás az 1945-1948-as cezúráig tartó időszakban létrehozott.* (Az ezt követő időszak elkötelezett marxizmusa a mai magyar filozófiai élet közvetlen előtörténetét képezi, melynek utóhatása sok vonatkozásban ma is kitapintható.)

Ugyancsak szükségesnek látszik már itt leszögezni, hogy *bár voltak a magyar nemzeti filozófia megteremtésére irányuló törekvések, mégsem beszélhetünk magyar nemzeti filozófiáról, csakis a filozófia magyarországi - magyar nyelvű - illetve magyar vonatkozású műveléséről.* Így "magyar filozófia" alatt nem a bölcselet nemzeti alapokon történő művelése értendő, noha az a nemzeti kulturális háttér, amely a filozófia egyetemes gondolatait befogadja, egyszersmint át is alakítja

azokat. Ebben az értelemben jelen dolgozatban nem magyar filozófiatörténet íródik, hanem az kerül feldolgozásra, ahogyan Magyarországon kialakultak a filozófia művelésének intézményes feltételei, illetve annak nyomon követésére kerül sor, hogy milyen körülmények, intézményes feltételek között történik meg egy-egy gondolat vagy eszmeáramlat recepciója. A több évszázados hazai filozófiai munkálkodás eredményeként ugyanis lehetővé vált magyar nyelven is reflektálni a filozófia egyetemes kérdéseire, illetve a klasszikus gondolkodók textusaira - legfeljebb ennek általános színvonala problémás - megteremtődött a lehetősége a különböző filozófiai gondolatok értelmező befogadásának, az európai filozófiai gondolkodás produktumainak - a magyar nyelv filozófiai terminuskészlete által - a magyar szellemi és kulturális közegbe való beiktatásának. S ehhez képest talán teljességgel másodlagos az a kérdés, hogy volt-e a magyar tradíción belül kiemelkedő, egyetemes filozófiai mércével is mérhető alkotás. A hangsúly a befogadó értelmezésen van, vagyis azon, hogy miként, milyen módon, milyen feltételek és elvárások között, s milyen hatással működött a hazai filozófia, s milyen a státusza a magyar kulturális életen belül.

A magyar filozófai múlt feldolgozása a filozófiai vonatkozású publikációs adatok feltárása nélkül nem lehetséges, mely feladatot a magyar nyelvű filozófiai irodalom számítógépes adatbázisának létrehozása láthatja el. Jelenleg ugyanis nincs, vagy alig van olyan hagyományos információs forrás (bibliográfia, repertórium, könyvtári katalógus, stb.), amely a hazai bölcseleti múlt filozófiai jellegű publikációira vonatkozóan megbízható információkkal lát el bennünket. A disszertáció második részében annak kifejtésére kerül sor, hogy *milyen információs lehetőségek adottak számunkra ahhoz, hogy tájékozódni tudjunk a magyar nyelvű filozófiai irodalom publikációs adatai között.* Emellett egy szakmailag feltétlenül indokolt adatbázis létrehozásának a munkaprogramja is körvonalazódik, valamint a magyarországi filozófiai recepció néhány kiemelt területének, így a *Descartes és Nietzsche recepció* adatainak bemutatására kerül sor. Ugyancsak bemutatásra kerül azon *filozófiatörténeti művek, kézikönyvek, lexikonok, stb. lajstroma,* melyek fontos eszközei voltak a filozófai hazai művelésének és oktatásának.

Az adatok összegyűjtésével és itt történő közlésével, valamint az adatbázis létrehozásának munkaprogramjával a disszertáció az adatgyűjtői, bibliográfusi tevékenység szakmai megbecsülésének fontosságát kívánja hangsúlyozni, szakmai rangját kívánja megteremteni, amely mint háttértevékenység fontos részét képezi minden fejlett filozófiai kultúrán belül a filozófia alkotó művelésének, s amely a hazai filozófiai élet háttérországából kínzóan hiányzik. Ma - a számítógépes hálózatok világában - amikor adatok, információk sokaságához juthatunk hozzá

másodpercek alatt, amikor egyetlen tudomány sem nélkülözheti a gyors információszerzés és kommunikáció számítógépes hálózatok nyújtotta lehetőségeit, mikor évente mintegy 1500 filozófiai jellegű publikáció jelenik meg magyar nyelven is, kiemelt fontosságot kell tulajdonítani annak, hogy a magyar filozófiai múlt, illetve jelen publikációs adatai teljes egészében összegyűjtésre és közlésre kerüljenek. Ezzel a filozófia hazai műveléséhez nélkülözhetetlen információk mindenki számára könnyedén elérhetővé válnak.

I. RÉSZ

1. MI A FILOZÓFIA, HA MAGYARUL MŰVELIK? A HAZAI FILOZÓFIAI MUNKÁLKODÁS MÚLTJÁRÓL ÉS JELENTŐSÉGÉRŐL

"Hallom bár a malom zakatolását,
de hol a liszt?"
Arthur Schopenhauer

"Magyar bölcsészetről tulajdonképpen szó sem lehet oly értelemben, mint van magyar zene, magyar nyelv. Azonban ez nem is szükség, mert a bölcsészet a gondolat tudománya. A gondolat pedig egy és ugyanaz minden népnél. [...] Hanem van igenis magyar bölcsészet oly értelemben, mint a történet mutatja, azaz amennyiben nyomokat látunk őseinknél a tudomány (bölcsesség) szeretete s művelése körül."
Erdélyi János

A filozófia hazai múltjának kutatása néhány elméleti probláma tisztázása nélkül nem lehetséges, ugyanis vizsgálódásaink során megkerülhetetlenül válaszra váró kérdésekkel találjuk magunkat szemben, miszerint *a filozófia mint "általános" és "egyetemes" igényű "absztrakt" és "kozmopolita" tudomány, lényege szerint mekkora teret hagy a "nemzeti" gondolkodásmódnak, mennyire engedi meg, hogy a nemzet, mint kulturális és nyelvi közösség, kérdéseit átformálja? Élesebben fogalmazva, létezik-e, létezhet-e "nemzeti filozófia", s miben határozható meg lényege? Milyen értelemben és feltételek mellett használható a "magyar filozófia" kifejezés? Egyáltalán mi adja az értelmét annak, hogy a filozófia magyar nyelven is művelteti magát? Mi a viszonya a filozófiának ahhoz a közösséghez, amelyben művelik?*

Természetesen a filozófia önmaga univerzális jellegéről a nemzeti kérdéskör kedvéért nem mondhat le, de azt is látnunk kell, hogy a filozófia "általános" kérdései mindig valamilyen nyelvi, kulturális közegben, bizonyos társadalmi, politikai viszonyok között fogalmazódnak meg, vagyis mindezek ott húzódnak az alkotó filozófia művelésének hátterében. Viszont különbséget kell tenni a filozófiának emberek valamely közössége, egy társadalom, egy nép életében játszott szerepe, funkciója, jelentősége között, valamint a filozófia nemzeti alapokon történő művelése, a konkrétan vett "nemzeti filozófia" léte és lehetséges volta között. A

filozófia egyetemesre, általánosra rákérdező jellege miatt a "nemzeti filozófia", illetve a "nemzeti filozófiatörténet" fogalma és elmélete - ellentétben a nemzeti irodalom és irodalomtörténet fogalmával és elméletével - korántsem tisztázott. A nemzeti jelleg ebben az esetben nem egy adott nép, nemzet vagy közösség jellemző tulajdonságaira utal. Ezektől nem függhet, ezek szolgálatába nem állhat a filozófia. Míg nemzeti kultúra nagyonis létezhet, ugyanakkor nem létezhet olyan "nemzeti szellem", amely valamilyen sajátosan nemzeti filozófiában juthat kifejezésre. A nemzeti szellem nem határozhatja meg a filozófia egyetemes kérdéseit, legfeljebb hathat rájuk. Ezzel szemben a kérdés inkább úgy hangozhat, hogy mivel járulhat hozzá a filozófia a nemzeti kultúrához, hogyan gazdagíthatja azt? Erdélyi János, *"A hazai bölcsészet történelméhez"*[2] című munkájábnan írottakkal kell itt egyetértenünk, aki szerint nemzeti filozófián nem valamilyen nemzeti szellem értendő, hanem egy ország tudósainak az egyetemes filozófiához való hozzájárulása. Ehhez még hozzáérthetjük, hogy a nemzeti filozófiának sajátja a nyelv, amelyen művelik, az a kultúra, amely befogadja a filozófia európai tradícióban gyökerező gondolatrendszereit, s amely kultúra saját, nemzeti hátterű problámáira vár választ, s számára a filozófia mint kulturális szükséglet fogalmazódik meg. A nemzeti filozófiatörténetnek a tárgya a recepciótörténet vizsgálata, vagyis az, ahogyan egyetemes filozófiai gondolatok, gondolkodók hatása beépül a nemzeti kultúrába. Tárgya továbbá a filozófiai műveltség adott kultúrára vonatkozó történetének a kutatása, a filozófiával foglalkozók tevékenységének, hatásának a leírása. Ebben az értelemben a *"nemzeti filozófia", illetve "magyar filozófia" alatt pusztán azt érthetjük, ahogyan a filozófia mint egyetemes igényű tudomány és gondolkodásmód megjelent, hatott és működött az adott, esetünkben magyar nyelvi, kulturális közegben.* A magyar filozófiatörténet kutatásának a feladata a filozófia ápolásának, terjesztésének, oktatásának, kutatásának és alkotó művelésének, valamint ezek különböző formáinak a vizsgálata. Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy semmiképpen sem értendő a "nemzeti (magyar) filozófia" megjelölés alatt valamilyen nemzeti problematikára és szellemiségre alapozott, sajátosan magyar elméleti, filozófiai rendszer. Ebben az esetben ugyanis a filozófia éppen univerzális jellegéről, vagyis önmagáról mondana le.

Amennyiben sikereket akarunk elérni a filozófai hazai művelésének történeti kutatásában, akkor mindenképpen a "nemzeti (magyar) filozófia" iménti meghatározásából kell kiindulnunk. Ez teszi lehetővé számunkra azt, hogy a filozófia magyar művelésnek történetét a filozófia saját eszközeivel vizsgáljuk, hogy ne a rokontudományok - így az irodalom és történettudomány - fogalmi eszközeit (nemzeti irodalom, nemzeteszme, eszmetörténet, stb.) alkalmazzuk a kutatás során, vagyis lehetővé válik a diszciplináris határok laza megvonása.[3] A filozófia

magyarországi művelése során ugyan voltak olyan kisérletek, amelyek éppen egy sajátosan magyar filozófiai gondolkodást szándékoztak kialakítani, ám ezek nem számíthattak tartós sikerre. (Minderről a későbbiekben még szót ejtünk.)

A nemzeti (magyar) filozófia problematikájának megértéséhez a filozófia illetve filozófiatörténet fogalmának tág értelmezése szükséges egy másik ok miatt is. A filozófia a magyar kultúrán belüli jelentősége ugyanis csak akkor vizsgálható, ha nem állítjuk fel vele szemben kritériumnak azt az értelmezést, mely szerint filozófiának csak az ismerhető el, ami beírta magát az egyetemes filozófia történetébe. A "magyar filozófia" megjelölés ugyanis éppen azt jelzi, hogy a filozófia univerzálisnak nevezett kérdései, a filozófiai gondolkodásmód miként jelennek meg a magyar nyelv által a magyar kulturális közegben, a hazai szellemi és tudományos életben. A kevés filozófiatörténeti tradícióval rendelkező kultúrák, így a magyar filozófiai kultúra képviselői érdemben alig tudtak a klasszikus filozófiai hagyomány gondolatiságához hozzászólni, ám annak hazai adaptálását nagyonis elősegítették. Ebben az értelemben a magyar filozófiai múlt képviselői is az egyetemes filozófiatörténeti tradíció kérdéseire reflektáltak, azokat értelmezték, próbálták megérteni és befogadni, ám mindezt sajátosan magyar nyelvi, kulturális viszonyok között, a megértés és beiktatás igényével tették.

A hazai filozófiai, szellemi életen belül tartósan uralkodó álláspont szerint a magyar filozófia kutatásáról, úgymond, éppen tárgyának hiányában értelmetlen beszélni. Magyar filozófia nincs, soha nem is volt, jelentékeny alkotások magyar nyelven nem, vagy alig születtek.[4] Ez az álláspont részben elismeri ugyan, hogy magyar nyelven is voltak bizonyos filozófiai törekvések, de ezek színvonala, hatása, eredményei erősen kérdésesek, így érthető, hogy a filozófia nem töltött be a magyar szellemi életen belül fontos szerepet, s hogy a magyar filozófiai élet képviselői ismeretlenek és hatástalanok maradtak az utókor számára. Ezen álláspont szerint a magyar filozófiai múlt kutatása csak művelődés- és kultúrtörténeti értelemben lehetséges, ám azt tagadja, hogy a filozófai hazai sanyarú sorsa annak lenne köszönhető, hogy "nem filozófus nemzet a magyar", hogy a magyar alkattól idegen lenne a filozófia absztrakt gondolatisága. Ez az álláspont szinte teljes egészében érdektelennek minősít minden múltbéli magyar filozófiai törekvést, észre sem véve azt a puszta tényt, ami a legfontosabb, hogy ezen örökség nyomán vált egyáltalán lehetővé az, hogy az egyetemes filozófia tradícióra magyarul, a magyar kulturális közegben is lehet reflektálni.

A magyar filozófiai múlttal kapcsolatos másik tipikus álláspont szerint igenis van érdemi magyar filozófiai teljesítmény, vannak számottevő eredmények, s a magyar filozófiával méltánytalanság történt, amennyiben produktumait nem fedezte

fel a magyar szellemi élet. Ennek következtében a gondolatilag folytatható hagyományhoz való kapcsolódás is esetleges, mivel nem, vagy alig ismertek ezek a filozófiai teljesítmények.[5] Ezen álláspont is elismeri, hogy bár nincsenek Descarteshoz, Kanthoz mérhető nagyságai a magyar filozófiának, de ennek ellenére is úgy gondolják, hogy van önálló magyar filozófiai gondolkodás, s a filozófia magyar képviselői közül Apáczaitól Böhm Károlyig, Schmitt Jenőtől Pauler Ákosig sokan érdemben hozzá tudtak szólni a filozófia egyetemes kérdéseihez azzal, hogy saját korukban teljesítményükkel kapcsolódni tudtak az európai filozófiai, szellemi folyamatokhoz, emellett képesek voltak befogadni koruk legfrissebb szellemi áramlatait, gondolatait. Éppen ezért - ezen álláspont képviselői szerint - van gondolatilag folytatható értékes hagyománya a magyar filozófiai múltnak, s mivel sok érték halmozódott fel, ezektől a jövőre nézve is eligazítást kaphatunk.

Mindkét tipikus álláspontnak van ugyan némi igazságtartama, ám úgy tűnik, hogy önmagában egyik sem helytálló. Az első álláspont a nagy teljesítményt várja el, s mivel ilyent nem talál, ezért nem tekint a probléma mögé, s nem kíváncsi arra, hogy a filozófia milyen szellemi funkciót töltött be a magyar kulturális életen belül, s hogy van-e egyáltalán hozadéka a filozófia magyarországi művelésének. A másik álláspont talán túlságosan is a folytatható hagyományok bűvöletében él. Nem elégszik meg azzal, hogy a magyar filozófiai múltat kulturális örökségünk részének tekintse, hanem mai kérdéseket akar eme tradíció által megválaszolni.

A téma kutatásakor abból kell kiindulnunk, hogy önálló, specifikusan magyar, nemzeti attribútumokkal jellemezhető, sajátos magyar filozófia valóban nincs, így - mint már említettük - a nemzeti vagy magyar filozófia alatt pusztán az érthető, ahogyan a filozófia művelése magyar nyelven, Magyarországon zajlott. Annak ugyanis valóban van múltja, ahogyan a filozófia magyar nyelven, a magyar kultúrán belül megjelenítődött, s nekünk éppen azt kell vizsgálnunk, hogy mi módon, milyen elvárások mellett, milyen körülmények és feltételek között történt mindez. Arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy milyen folyamatok határozták meg a filozófia hazai adaptációját, s milyen mozgástörvények, milyen intézményes keretek között működött a magyar filozófia. Ha így közelítünk a problémához, akkor a magyar filozófiában nem feltétlenül annak gondolatisága, tartalma, hanem az utókor gondolkodását is befolyásolni képes intézményes hagyatéka, a filozófia iránti kulturális szükséglet megteremtésének a ténye a fontos. A filozófia magyar nyelvű művelésének az utókor számára nyújtott lehetőségét, s nem feltétlenül az egyes képviselők gondolatiságát kell fontosnak tartanunk ebben a hagyományban. Feltámasztható magyar filozófiai örökség nem, vagy alig létezik. Ezen tradíció által ugyanis aligha válszolhatóak meg mai korunk paradigmatikus filozófiai kérdései.

Értelmezésünkben ezért a magyar filozófiatörténeti múlt kutatása csak részben filozófiatörténeti, inkább művelődés- és kultúrtörténeti stúdium.

A magyar filozófiai eredmények múltbéli értéke valóban kérdéses, de azt is látnunk kell, hogy mi azokon az intézményes és szellemi alapokon állunk, ami a magyar nyelvű filozofálás bő kétszáz éve alatt jött létre. Kialakult a magyar filozófiai műnyelv, tudunk magyar nyelven is filozófiáról beszélni, a klasszikus filozófiai hagyomány sok produktuma magyar nyelvű fordításokban is létezik, s ezek hatással vannak a magyar szellemi és kulturális életre. A filozófia művelésének, filozófiai diskurzusok folytatásának kialakultak a sajátos hazai fórumai, filozófia szakos képzés folyik több egyetemen is, komoly kutatói tevékenység zajlik, stb. Ám önmagában ez még nem eredmény, nem érték, csak a lehetősége annak, hogy majdan egy színvonalasabb hazai filozófiai kultúra jöjjön létre. Funkcionális értelemben így tévedés a magyar filozófiatörténeti múlt teljes lebecsülése, hiszen a nagy teljesítmény elvárása helyett sokkal fontosabb az, hogy nyelvi, intézményes és szellemi értelemben alkalmassá vált a magyar kultúra a filozófia egyetemes kérdéseinek és gondolatiságának a befogadására, hogy lehetséges magyar nyelven is reflektálni az európai filozófiai tradícióra. Így inkább az a kérdés, hogy a filozófiának milyen a pozíciója a magyar szellemi életen és kultúrán belül, s egyáltalán hogyan vált lehetővé a filozófia kérdéseivel való foglalkozás a magyar nyelvi, kulturális közegben. Ebben az értelemben pedig nem tartalmi, hanem az intézményes hozadéka miatt kell mégis értéket látnunk a magyar filozófiai hagyományban. Bővíthető és befogadásra alkalmas terminológiát, intézményrendszert, ezáltal a magyar nyelvű filozófiai kommunikáció lehetőségét kaptuk örökül. Önmagában ez az az érték, amire támaszkodhatunk.

Amennyiben a filozófia magyar kultúrán belül betöltött múltbéli szerepére vagyunk kíváncsiak, akkor a kérdésre rövid válasz is adható. A bölcselet mint tudomány és mint gondolkodásmód mindössze a magyar kultúra és szellemi élet hátsó udvarában kapott helyet. Erdélyi János múlt századi megállapítása, miszerint *"a bölcsészet mint tudomány, nélkülünk is ott állna, ahol ma áll"*,[6] rögzíti a valós állapotot, s jelzi, hogy ne legyenek túlzott elvárásaink.

A filozófia hazai művelésének elmaradottságát Larry Steindler a magyar filozófiatörténetről írott művében a következő okokkal hozza összefüggésbe:[7] kulturális elmaradottság, önlebecsülés, kisebbrendűségi érzés, az Európával szembeni lemaradásérzésnek egészen a középkorig visszanyúló, s a nemzeti irodalom több vonulatán is végighúzódó gondolata, amelyből önostorozásra, önmegvetésre, önlekicsinylésre való hajlam következik. Ennek bénító hatása pedig Steindler szerint nem hogy hozzájárulna a diagnosztizált probléma megoldásához,

hanem éppen hogy mélyíti a válságot, újabb okot szolgáltatva az önlekicsinyléshez. (A saját teljesítmény elhanyagolását, leértékelését jól illusztrálja az a tény, hogy a filozófia magyarországi történetéről íródott szinte legalaposabb munka német nyelven, egy német-amerikai szerző tollából született.)[8]

Elismerve Steindler értékelését, jeleznünk kell, hogy a magyar filozófiai teljesítmény relatív elmaradottságának, "deficitjének", a magyar filozófiai kultúra szegénységének jóval összetettebb okai vannak. Úgy tűnik, hogy a magyar filozófiai gondolkodás múltbéli relatíve alacsony színvonala, a magyar filozófiai kultúra megteremtésének esetlegessége alapvetően öt okra, mint akadályozó tényezőre vezethető vissza:[9]

1, *Nemzeti, társadalmi, gazdasági elmaradottság* és a polgári szabadságjogok hiánya, melyből következően a nemzeti problematika, az elmaradottság nemzeti leküzdésének a programja, a társadalmi, gazdasági modernizáció kérdései vannak az előtérben, s ezekhez a kérdésekhez a magyar nyelven még csak alig-alig létező filozófia érdemben nem tudott hozzászólni. A cezúrákkal teli magyar történelem problematikájának megoldásához az egyetemes filozófiai kérdések és válaszok, az eszmék és gondolatok adaptációja ugyan szolgálhatott némi munícióval, de összességében a nemzeti elmaradottság leküzdésének programjához a filozófia csak nagyon keveset tudott hozzátenni.

2, Az előzőekkel szorosan összefügg, hogy a magyar kultúra elsősorban mint "befogadó típusú" irodalmi kultúra határozható meg. Az irodalom - főként a nyelvújítás után - sokkal kedvezőbb terepe volt a modernizációs eszmék, gondolati áramlatok befogadásának. Így *az eszmék közvetítésében, a szellemi élet organizálásában az irodalom játszotta a vezető szerepet, a magyar filozófiai élet inzézményesen nem volt alkalmas erre a közvetítői, kultúraszervezői szerepre.* A felvilágosodástól kezdődően a magyar szellemi életen belül hagyományosan az íróknak jut az ideológusi, programadói szerep. A filozófia ennek okán is a háttérbe szorul, vele szemben nem fogalmazódnak meg nagy elvárások, illetve a modernizációs problémák elsősorban nem a hazai filozófia élet képviselői által kerülnek kifejtésre.

3, A múltbéli szerény magyar filozófiai produktum további oka *a magyar filozófiai műnyelv hiánya.* A filozófia magyar nyelve csak fokozatosan, korábbi elszigetelt előzmények után, a XVII. század utolsó harmadától kezdődően jön létre, s legnagyobb problémája a magyar nyelv alkalmassá tétele a filozófia fogalmainak, gondolatiságának a befogadására. A *"magyar nyelven filozófiát"* program kezdete után még hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a filozófiai terminológiák magyar nyelven is használhatóak, érthetőek legyenek.[10] Az egyetemes filozófiai gondolatok adaptációjának feladatára először is a nyelvet kell alkalmassá tenni. Bár

óriási hiányosságokkal, de a XIX. század végére kialakul egy többé-kevésbé használható, magyar nyelven is érthető terminológiakészlet, aminek bővítése, fejlesztése máig napirenden van.

4, A filozófia színvonalas hazai művelésének további akadálya az *intézményes feltételek hiánya. A filozófia hazai művelésének csak fokozatosan alakult ki saját intézményrendszere.*[11] A bölcseleti élet pedig intézményes feltételek hiányában csakis fejletlen lehet. Az intézményes háttér megteremtése jelentette a legnagyobb feladatot, amely a XIX. század végére az önálló filozófiai könyvkiadást, periodikák megjelenését, társaságok létrejöttét, a filozófia tervezett és relatíve hatékony egyetemi és alsóbb szintű oktatását eredményezte. A filozófia művelésének ezen fórumai már eredményesebben tudtak fellépni az uralkodó európai gondolati irányzatok és eszmeáramlatok hazai adaptálásában.

5, A filozófia magyar művelésének elmaradottsága, a magyar filozófiai tradíció fejletlensége bizonyos *mentális okokra* is visszavezethető. Ide sorolható az a kisebbrendűségi komplexus és előítéletesség, amely szerint a filozófia magyar nyelven nem hozhat komoly eredményeket. A magyar filozófiai élet produktumait lebecsülő mentalitás szinte a magyarországi filozófia egész történetén végighúzódik, s a szemlélet középpontjában a nagy teljesítmény elvárásának igénye áll. S mivel ilyen nincs, (vagy legfeljebb Lukács György esetében volt szokás nagyobb nemzetközi elismertségről beszélni), ezért ez az előítéletes gondolkodás már nem is foglalkozik a valódi kérdéssel, hogy a filozófia befelé, a magyar kultúrán belül milyen szerepet tölt be, és milyen szerepet játszik az eszmék, gondolatok hazai beiktatásában. A filozófia művelésének és a bölcselettörténeti kutatásoknak ugyanis része annak a hatásrendszernek a vizsgálata is, ami a klasszikus filozófiai alkotások és gondolatok hazai recepciójának eredményeként vált kitapinthatóvá. Ehelyett a magyar filozófiai tradíción belül az vált az uralkodó nézetté, hogy a filozófia magyar művelői egymásról sem akartak tudomást venni, egymás műveit nem, vagy alig ismerték.[12]

Természetesen önmagában aligha tudományos, vagyis elmélyült, igényes és kritikus, a hagyományra odafigyelő filozofálás az, ha pusztán a múlt hiányosságainak, elmaradottságának felhánytorgatása történik meg. Inkább munkához kell látni. *"Ha megtanuljuk saját, mégoly korlátozott és szerény múltunkat becsülni, benne értéket felfedezni, akkor nagyobb bizalommal tekinthetünk a jövő felé."*[13] Tehát azokat a görcsöket kell leküzdeni, melyek a hazai filozófiai munkálkodás eredményeinek fölmérését akadályozzák. Nem azért, mert a magyar filozófia sokat tett hozzá a filozófia egyetemes produktumához, hanem azért, mert része kulturális örökségünknek, s mert a filozófia kérdésfelvetései magyar

gondolkodókra is hatással voltak, így a magyar kultúra számára is jelentőséggel bírtak.

Anélkül, hogy belemélyednénk a filozófia mibenlétének, fogalmának meghatározásába, témánk szerint csak néhány ezzel kapcsolatos attitűd említése látszik fontosnak. Az európai bölcseleti tradíción belül a filozófia mibenlétével kapcsolatosan végighúzódik az a gondolat, miszerint a filozófia valamiképpen az ember természetéhez tartozik, minden ember egy kicsit filozófus. (Ez nem jelenti azt, hogy mindegyik azzá is válik.)[14] Az európai filozófiai tradíció a filozófiát sohasem tekintette emberek elzárt, elkülönült körének akadémikus tevékenységének. Ahhoz, hogy a "nemzeti filozófia" mibenlétét megfoghassuk, a filozófia fogalmának - eme felfogásra alapozható - lehető legtágabb értelmezésére van szükség. A filozófiához így alkotó művelése mellett hozzátartozik a filozófiai kritika, a filozófia történetével folytatott folyamatos diskurzus, illetve a filozófiai recepció nemzeti kultúrán belüli hatásmechanizmusának vizsgálata is. Csak a filozófia mibenlétének ilyen tág értelmezése teszi lehetővé azt, hogy a bölcselet nemzeti kultúrákon belüli - de az "általánosra" reflektáló - művelését is filozófiának ismerjük el. A "nemzeti filozófia" jelentőségét nem lehet pusztán az egyetemes filozófiához való hozzájárulás mértékével mérni, benne ugyanis az a fontos, hogy mit közvetített a befogadó kultúra irányába. (Persze az sem elhanyagolandó, hogy saját hátterére alapozva mennyire tudja gazdagítani az egyetemes filozófiai kultúrát.) Mindezt mindíg az adott kor, s nem pedig az utókor viszony és kritériumrendszeréhez, a filozófián belül uralkodó elvárásokhoz kell mérni.

A filozófia mindíg kötődik egy közösség történelmi-politikai-kulturális tradíciójához, és vissza is hat arra. (Ez nem azt jelenti, hogy a filozófiának nemzeti programot kellene megjelenítenie, sokkal inkább arról van szó, hogy a filozofálás hogyanját befolyásolja az a történelmi-politikai-kulturális háttér, amiben művelése történik.) A filozofálás mint racionális, kritikai tevékenység mindíg egy tradícióba ágyazottan történik. Ha elfogadjuk azt az álláspontot, hogy filozófia mindíg és mindenütt van, akkor a magyar filozófiával kapcsolatosan is csak a hogyanjára, s nem feltétlenül egyetemes értékére kérdezhetünk rá. Arra lehetünk kíváncsiak, hogy befelé mit teljesített. A nagy európai tradíció gondolati teljesítményeinek közvetítése, a velük való dialógus, melynek során közös nyelv teremtődik, kulturális, gondolati hatásrendszer épül ki - ez az ami nemzeti filozófiától elvárható. Nemzeti kultúrával a háttérben a bölcselet művelőinek a feladata, hogy a kulturális közösség felé közvetítsék a filozófia európai tradícióban gyökerező értékeit, fejlett hazai filozófiai kultúrát teremtsenek, s ebből kinőve, erre alapozva, lehetőleg képesek legyenek a filozófia egyetemes kérdéseihez is érdemben hozzászólni. Csak

ennek eredményeként állhat elő az a kölcsönhatás, ami a puszta befogadáson túl a filozófia koronként változó, de az állandóságban gyökerező paradigmatikus kérdéseinek megfogalmazásában lehetővé teszi azt, hogy hazai filozófus is nyomot hagyjon, hasson. A magyar filozófiai múlt tekintetében azonban nem beszélhetünk kölcsönhatásról, csakis befogadásról, az európai tradícióra való, magyar kulturális, társadalmi környezetben zajló reflektálásról.

A filozófia művelése az európai filozófiai hagyomány ismerete, megértése nélkül nem lehetséges. A filozófiának ugyanis lételeme a saját tradíciójában gyökerező kérdésekkel való értelmező szembesülés. Az alkotó filozófia és a bölcselet történetének ismerete, illetve az arra való reflektálás szorosan összetartoznak. Ilyen értelemben a filozófia a folyamatosan zajló interpretációk hosszú sora, melynek nyomán az értelmezések különböző rétegei rakódnak egymásra, vagy élnek egymás mellett. A kérdés így az, hogy az európai tradíció megértésében mennyiben segíthet nekünk a magyar filozófiai tradíció megismerése úgy, hogy közben tudjuk, a filozófia magyarországi művelése lényegében véve nem más, mint adaptáció, vagyis az európai tradíció nyomon követésére, értelmezésére és beiktatására tett kísérlet.

A folytatásban arról esik szó, hogy a "magyar filozófia" megteremtésére tett kísérleteknek a filozófia hazai művelésén belül milyen irányultságuk van. Áttekintjük a kérdést, hogy a magyar filozófiai múlt néhány képviselője hogyan vélekedik a filozófiáról mint tudományról és gondolkodásmódról, milyen elvárásokat támaszt hazai beiktatásával szemben, hogyan viszonyul az egyetemes tradícióhoz, továbbá milyen körülmények és intézményes feltételek között alakul a filozófia sorsa Magyarországon a századforduló környékén?

2. MI A FILOZÓFIA, HA MAGYARUL KÉRDEZIK? A MAGYARORSZÁGI FILOZÓFIAI TÖREKVÉSEK IRÁNYULTSÁGÁRÓL

"Philosophusaink voltak,
de philosophiánk nem volt."
Bartók György

"A filozófiai gondolkodás természetes és szükséges fázisa a gondolkodásnak, [...] nagyon tehetetlen és félszeg volna az a nemzeti gondolkodás, amely erre a fázisra képtelen volna. [...] A filozófiai produkció rendszerint nagy kultúrájú nemzetekhez van kötve, de a filozófiai gondolkodás egyetemes."
"A nemzeti életben a filozófia feladata [...] a nemzeti gondolkodás erejének fokozása és irányítása. A nemzeti filozófia a nemzetnek saját magától való felvilágosítása."
Alexander Bernát

Amennyiben a magyar filozófiai tradíció szellemi rajzolatát, fejlődésének állomásait, a filozófia magyarországi sorsát kívánjuk nyomon követni, akkor meg kell vizsgálnunk a kérdést, hogy *milyen szándékok és törekvések húzódtak meg a filozófia hazai "honosítása" mögött. Nyomon kell követni a magyar filozófiai kultúra fejlődésének stációit, s választ kell adnunk a kérdésre, vajon a filozófia magyar művelői miért akarták beemelni a bölcseletet a magyar kultúrába, miért akarták magyar nyelven művelni a filozófiát, s milyen kultúrateremtő elvárásaik voltak a filozófiával szemben, mit láttak a filozófiában, s mennyiben tartották lehetségesnek nemzeti alapokon történő művelését?*

Amikor Sartori Bernard (1735-1801) 1772-ben kiadja *Magyar Nyelven Philosophia [...]* című munkáját, a körülmények nem kedveztek a filozófia magyar nyelven történő művelésének. Szinte semmilyen támpont nem volt arra vonatkozóan, hogy miért és hogyan kell a filozófiát magyar nyelven művelni. Ha Sartosi művének tartalma nem is érdemel túl sok figyelmet, ám munkájával vitathatatlanul megteremtődött a magyar nyelvű filozófia iránti igény.[15] Vállakozását bevezetőjében a következőkkel indokolja: a magyar nyelv elvesztette *"hajdani üdőkben való nagy hírét, nevét, virágzó bötsületét"* és *"külső nyelveken kapkod."* Ezért *"kívántam azon magyar ifjuságnak tulajdon nyelvére fordított filozófiával kedveskedni."*

Hamarosan követőkre is talált Sartori törekvése. Benyák Bernard (1745-1829) lesz az első, aki az 1770-es években magyar nyelven oktatja a filozófiát a

pesti piarista líceumban. Benyák a magyar nyelvű filozófiaoktatás bevezetését rendkívüli fontosságúnak tartotta, "*a holt deák nyelvet fel kell váltani*" a magyarral. Tervezetet is készít ezzel kapcsolatosan, emellett ő maga is ír magyar nyelven filozófiai értekezést.[16]

Sartorin és Benyákon kívül a XVIII. század végén már többen is írtak magyar nyelven filozófiai művet, de ezek többségéről a kortársak is úgy tartották, hogy gyenge, "*idegenből vett compilatiok.*" Valami mégis elkezdődött. A filozófia magyar nyelvének megteremtésére irányuló törekvések párhuzamot mutatnak a magyarországi felvilágosodás nyelvi, nemzeti és kulturális törekvéseivel,[17] ám a felvilágosodás Magyarországon mégis legfeljebb csak bölcselkedő írókat, s nem filozófusokat teremtett. Ennek részbeni oka az, hogy a filozófiáról magyarul beszélők alig értik egymást, nincs egységes terminológia, s az alig-alig létező filozófiai nyelv - bár szoros kapcsolatban van a magyar felvilágosodásnak a nemzeti nyelv megújítására irányuló programjával - kimarad a nyelvújítási törekvésekből, illetve lemaradásban van. A XVIII-XIX. század fordulójának magyar nyelvű filozófiáját döntően a francia felvilágosodás eszméi és Kant filozófiája befolyásolja. A filozófiát ekkor csupán néhány kiváló író és paptanár műveli. Szellemi hatásuk és befolyásuk elenyésző, bár méltánylandó igyekezetük, hogy magyar nyelven próbáltak filozófiáról értekezni, vitákat folytatni.

A több évtizedig tartó fáradozások mégsem hiábavalóak. Hetényi János (1793-1858), az "egyezményes filozófia" honi képviselője 1837-ben már a következőket írhatta: "*Egyébiránt ne csüggedjünk! Szépen hajnallik a bölcselkedés ege nálunk, és hálátlanok volnánk, ha az élet philosophiájának szép virágait és kellemes gyümölcseit el nem ismernők [...] most van még nemzetönknek virágkora, mely ha valamilyen förgeteg meg nem szomorít, ezután jönnek elő a bölcselkedő századok, [...].*"[18]

Mindettől függetlenül a magyar filozófiai nyelv ügye nem áll jól, általános és elfogadott alkalmazásáig még hosszú út vezet. A magyar bölcseleti műnyelv kialakításában egyik első és legjelentősebb állomás az Akadémia[19] által 1834-ben kiadott *Filozófiai Műszótár*, mely azonban megelégedett a nyelvújítás során addig kialakult műszavak összeállításával, rögzítésével, de egységes eligazítást nem adott. A vállalkozás indokoltsága mégsem kétséges, hiszen az a csekély számú filozófiai munka, ami egyáltalán akkoriban magyarul megjelent, teljes nyelvi anarchiát mutatott. A korabeli filozófusok el voltak foglalva a magyar nyelvű terminológiák gyártásával, s kezdetben a legkevésbé sem törekedtek az egységesítésre. A műszavak anarchiáját a Philosophiai Műszótár sem szüntette meg, így valószínűleg helytálló Kornis Gyula megállapítása, miszerint "*A csecsemőkorát élő magyar filozófiai nyelv még éppen fejletlen és alkalmatlan volt, [...] a fordulatok*

kifejezésére. Így páratlanul érthetetlen műnyelv kapott lábra Fichte, Schelling és főképp Hegel magyar hívei között."[20] Az Akadémia filozófiai osztálya a műnyelv kérdését a későbbiekben is állandóan napirenden tartotta, viszont már azzal az igénnyel tesztte mindezt, hogy az általa jóváhagyott műszavak általánosan kötelező erejűek legyenek. Hatalma ennek garantálására azonban nem volt, legfeljebb tekintélye. Talán ennek köszönhető, hogy a filozófiai osztály 1847-ben több olyan fogalom használatát is jóváhagyta, melyek körül a későbbiekben már nem lesznek viták. Így megtörténik a *bölcsel, bölcselő, bölcselet, bölcselettan, illetve bölcsész, bölcsészet* terminusok jóváhagyása és beiktatása is, egyengetve az utat általános használatuk előtt.

Az Akadémia organizáló szerepe más vonatkozásokban is nélkülözhetetlen volt. A filozófiai osztály 1831-ben pályázatot írt ki a következő témára: *"Tudományos művelődésünk története időszakonként mit terjeszt elénkbe a philosophia állapotja iránt, és tekintvén a philosophiát, miben, s mi okra nézve vagyunk hátrébb némely nemzeteknél?"* A pályázaton Almási Balogh Pál (1794-1867) pályamunkája nyert, aki a magyar szellemi és filozófiai élet mérlegét minden előzmény ellenére rendkívül pesszimistán vonta meg.[21] Megállapítása szerint más nemzetekkel összehasonlítva a magyar filozófiai élet csak nagyon csekély előrehaladásról adhat számot, s az elmaradás legfőbb okát a polgári szabadságjogok hiányában vélte felfedezni. Úgy látta, hogy a korabeli magyar filozófiai műveltség szinte teljesen külföldi, főleg német mintákat követ, ugyanakkor szinte egyetlen klasszikusnak számító filozófus műve sincsen magyar nyelvre lefordítva.[22] Pedig szerinte alapos filozófiai műveltség nélkül a többi tudomány sem művelhető, mert a filozófia az alpköve minden tudománynak. A filozófia története pedig nem egyéb, mint az emberi szellem fejlődésének és előmenetelének a rajza. A filozófia művelése azért is fontos nemzeti feladat, mert a polgári rendnek, a társadalom egész életének átformálása mindíg filozófiai eszmék nyomán indul meg. Ugyanakkor Almási a hazai filozófiai élet sivár képe ellenére sem esik kétségbe, mert úgy látja, hogy *"világos jelei vannak annak, hogy nemzetünkben az értelmi felemelkedés magvai megvannak."*[23]

A magyar filozófia ügye és nyelvezete a Hegel körül kibontakozó viták során fejlődött tovább. Az 1830-as évektől különböző fórumokon zajló vita a műnyelv további csiszolásának terén is eredményeket hozott. A vita során válaszok születtek azzal a kérdéssel kapcsolatosan is, hogy milyen alapokon épüljön tovább az önálló magyar filozófia. A bölcselet egyre inkább közüggyé vált. A "nemzeti filozófia" gondolatának, vagyis a nemzeti sajátságok kifejezésére és képviseletére alapozott filozófiának a gondolata is ekkor született meg. A "nemzeti filozófia" ideájával kapcsolatos tennivalókról Szontagh Gusztáv (1793-1858), az "egyezményes

filozófia" vezéralakja a következőket fogalmazta meg: *"Ha [...] philosophiai literatúránkban haladni és saját philosophiához jutni akarunk,"* akkor elhagyva a külföldi mintákat *"önálló philosophiára kell emelkednünk, mert puszta compilatióval semmi féle tudományt elébb nem lehet vinni."*[24] (Ezen a helyen nem mélyedünk bele az "egyezményes filozófia" mibenlétének részleteibe - hisz nem adjuk az irányzat genetikus rajzát - témánk szerint csupán alapmotívumait viszgáljuk. Ez az alpmotívum pedig a "nemzeti filozófia" ideája.)

A Hegel körül zajló vita két táborra osztotta a feleket, s a két tábornak közös a szándéka abban, hogy kivezesse a magyar filozófiát elesett állapotából. A hegelisták szerint erre a legalkalmasabb eszköz Hegel filozófiájának az alkalmazása, mert a bölcselet jelen állása szerint a hegeli teljesítmény a legjobb.[25] Felfogásuk szerint, ahogyan az ember is csak küzdelem árán képes fejlődésre, úgy a filozófia, az ember legszellemibb tudománya is állandó harcban és ellentétben fejlődik, s a különböző filozófiai felfogások közötti ellentétek végső soron a filozófia ügyét szolgálják. Hegel szellemében állítják, hogy csak akkor lehetséges a *"philosophiának népre hatását várni"*, ha az ellentétben álló rendszerek szabadon művelhetőek és taníthatóak.

A hegelisták álláspontját tagadó "egyezményes filozófia" ugyancsak az elmaradottságtudat terméke. Szontagh szerint nem szabad az önálló magyar filozófiát csupán egy filozófus felfogásához kötni, hanem szélesebb alapon kell állni, át kell nézni a filozófia egész történetét, *"a már eddig fenlévő philosophusokból az igazit józan criticával ki kell emelnünk"*, s miután tájékozódtunk, akkor kell létrehozni a *"tárgyra ugyan nem, de szellemre s előadásra a többi művelt nemzetekéitől különböző"* magyar szellemű, magyar talajban gyökerező filozófiát.[26]

Az "egyezményes filozófia", vagy harmónia-filozófia képviselői az összhangot, a megegyezést, a koegzisztenciát, vagyis magát a harmóniát tették meg a világrend és a filozofálás legfőbb princípiumává. Szerintük egyezségre kell jutni a filozófiai tradíció egyetemes mondandója tekintetében, s belőle azt kell kiemelni, ami a leginkább megfelel a magyar társadalom elvárásainak és kulturális szükségleteinek. Szontagh szerint ehhez ismerni kell a "világliteratúrát", illetve a magyar nép műveltségi szükségleteit.[27]

Szontagh mellett Hetényi az egyezményes filozófia másik legfontosabb képviselője, akinek a felfogásában a filozófia nem pusztán szimpla tan, hanem egy gyakorlati tudományág, útmutató az életharmóniához. Ennek a filozófiának legfőbb elve az értelem, amelyet a harmónikusan felépített világ természetének megfelelően az egységesítés, összhang, szintézis és harmónia utáni törekvés jellemez. Nagy hangsúlyt kap nála az a gondolat, hogy a magyarok csak a gyakorlati

beállítottságuknak megfelelő "harmónia-filozófiát" sajátíthatják el, mivel más népek filozófiája úgysem felel meg nekik.[28] Nagyonis kérdéses és homályos marad azonban nála, hogy a filozófia egyetemes eredményeit hogyan lehet egymással összhangba hozni, hiszen a filozófia története nem egyirányú fejlődő mozgást mutat, s azután hogyan lehet mindezt magyar talajba ültetni. Így legfeljebb az a szándéka marad méltánylandó, mely szerint "saját" filozófiáját megpróbálta az értelemre felépíteni, s olyannak felfogni, mint ami az elmélettel összeegyeztetett gyakorlatra épül, s mely filozófia a polgárosodás ügyét szolgálja.

Az egyezményesek következtetése, miszerint a filozófiát a magyar társadalom és kultúra szükségleteihez kell igazítani, már a kortársak részéről is vitatott nézet volt. Annak ellenére, hogy a nemzet az egyetlen, kizárólagos és szükségszerű közösségi keret a számukra, minden bölcseleti kérdésfelvetés adekvát meghatározója, maga a nemzet fogalma nincs reflektálva náluk, meghatározása tisztázatlan. A nemzetre vonatkozó megjegyzéseik legfontosabb vonása, hogy a nemzeti mentalitást, nemzeti jellemet, néplelket, nemzeti észjárást, stb., a nemzeti gondolkodásmóddal azonosítják, a gondolkodásmódot pedig a nemzeti filozófiával. A nemzetkarakterológia bizonytalan terepén járva többféle megállapítást is tesznek a magyarságról - hogy gyakorlatias, az elvont gondolkodást nem kedveli, mély érzésű és élénk képzeletű, illetve *"Hazánk földe dél és éjszak között középvonalon terül el, s nemzetünk szellemében az érzékiség és ész között ritka egyensúly található."*[29] Mindezek jelenítenék meg azt a kulturális, művelődésbéli hátteret, illetve az ebből fakadó szükségletet, amihez hozzá kell igazítani a filozófia egyetemes értékeit, vagyis a befogadó szükségletei által tartják meghatározottnak azt, hogy mit emelnek be az európai filozófiai tradícióból. *"Ismernünk kell ezért voltaképp magunkat, mivel ez minden önnevelés múlhatatlan feltétele."*[30] Mindennek megfelelően az egyezményesek felfogásában a filozófia nem lehet "élettől elszakadt", "elvont", "elméleti" tudomány, hanem csakis és kizárólag gyakorlati és szintetizáló jellegű. Hetényi egyenesen a filozófia hármas feladatáról beszél. *"a philosophia mai feladata [...] az, hogy legyen orvoslója, elsőben az ember nemét, másodszor a polgári társulatot, harmadszor saját személyünket rongáló bajoknak."*[31] Ténylegesen azonban csak a második problematika érdekli az egyezményeseket. A polgári nemzet létrehozásában szerintük a filozófia eszköz jelleggel segédkezhet. A filozófai így mint nemzetépítő filozófia jelenik meg számukra.

Mindennek ismeretében megállapíthatjuk, hogy a magyar "nemzeti filozófia" ügye tartalmát tekintve korhoz kötött. Anélkül, hogy a reformkori szellemi, társadalmi törekvések részletes elemzésébe bocsátkoznánk, megállapíthatjuk, hogy felfogásukban a nemzeti előrehaladás reformkori gondolatkörével jól összeegyeztethető, hogy fejlett magyar filozófiai kultúrára, a filozófia egyetemes

értékeinek hazai adaptálására azért van szükség, mert az elősegíti a nemzet szellemi felvirágoztatását, a társadalmi haladást és a polgárosodás ügyét. Ebből következik, hogy szerintük a filozófiát, mint "nemzeti filozófiát", vagyis mint nemzeti alapokon nyugvó tudományt kell művelni. A filozófia így a polgári nemzetteremtés eszközévé válik, de továbbra is marginalizált pozícióban marad, és csupán a magyar szellemi élet, illetve társadalmi reformtörekvések mellékvágányán - de nem vakvágányán - halad. A kor meghatározó filozófiai áramlata, az "egyezményes" mozgalom pedig nem más, mint a magyar nemzetfejlődés, polgárosodás és filozófia elmaradott voltának kihívására adott válasz. Az "egyezményes filozófia", illetve Hegel körüli viták legfőbb haszna, hogy jótékonyan befolyásolták a magyar filozófiai életet. Azzal, hogy egyáltalán voltak filozófiai viták, s voltak pro és kontra érvek, - függetlenül relatíve alacsony színvonaluktól - s mindennek volt megjelenési fóruma, nos mindebből úgy tűnhet számunkra, hogy a magyar filozófiai kultúra ügye lépett egyet előre.

Azt, hogy az egyezményes filozófia túl homályosan van kidolgozva, a kortársak már elég hamar észrevételezték. Legfeljebb mint olyan filozófiai alapállást tolerálták, amely igényt támaszt az önálló gondolkodásra, s a magyar filozófiában igyekszik ellensúlyozni a túlzott külföldi, főleg német hatást. A hegelisták időleges elnémulása után legélénkebben - a vita lezárásaként - Erdélyi János (1814-1868) tiltakozik a "bölcsészet nevében" minden saját és kizárólagos nemzeti bölcselet ellen. Erdélyi kétségtelenül a múlt század középső harmadának legjelentékenyebb hazai filozófiai gondolkodója. A szakirodalom egybehangzó állítása szerint vele a magyar filozófia megteremtésének nagy korszaka zárul le.[32]

Erdélyi a magyar bölcsészeti gondolkodás múltján végigtekintve kutatta a magyar szellemi élet törvényszerűen kialakult vonásait, és ezekkel összefüggésben a bölcsészet hazai lehetőségeit. Az organikus hazai fejlődést az európai szellemi áramlatokba ágyazva képzelte el. Úgy látta, hogy korábban sem volt végzetes a lemaradás, a magyar karteziánusok éppúgy nyomon követték az európai szellemi fejlődést, mint a XIX. századi hegeliánusok. Közvetlenül az egyezményesekkel polemizálva elvitatja azok hármas alaptételének (praxisoriántáltság, népszerű előadásmód, nemzeti jelleg) helytállóságát. Szerinte Hetényiék zavarban vannak a bölcselet célját illetően, s még az eddigi - főként német - filozófiai rendszereket sem értették. A bölcselet szerinte nem hat közvetlenül az életre, vagyis a filozófai nem használható fel közvetlenül gyakorlati célzattal. Tiltakozik az ellen, hogy a bölcseletet, mint az egyetemesség tudományát - melynek tárgya és célja szerinte az igazság - a napi élet szükségleteinek a kielégítésére használják fel. Mindez részéről nem a nemzeti meggondolások teljes lehetetlenségét jelenti. Ezzel csupán azt állítja, hogy a nemzeti jelleg mindinkább háttérbe szorul a filozófiában, ahogy közelítünk

az általános, "magasabb" szellemi kérdések felé. Van nemzeti költészet, nemzeti irodalom, de nem lehetséges nemzeti bölcselet. Csak arról lehet szó, hogy egy-egy nemzet a bölcsészet melyik ágában és hogyan járult hozzá annak egyetemes műveléséhez. Az igazság független a nemzeti különbözőségektől. Az igazság egyetemes, melynek nem kritériuma a "nemzetisége". *"Az egyetemes igazság, a lényeges tartalom, egy és ugyanazon minden egyénben, nemzetben, s ez világfilozófiai is."*[33]

Erdélyi hozzájárult a magyar filozófiai nyelv fejlődéséhez is. Hangsúlyozta, hogy a bölcseleti képzettség a nyelvhez igazodik, a filozófia bölcsője a nyelv, s a magyar nyelv alkalmas a bölcselkedésre. Ezzel erőteljesen szembeszált azzal a korabeli nézettel, miszerint a magyar nyelv filozófiai problémák megfogalmazására alkalmatlan volna. Álláspontja szerint a hazai filozófiai képzettség elmaradottságában nem a nyelv elmaradottsága a hibás, hanem a magyar értelmiség passzivitása és érdektelensége. Úgy gondolta, hogy sem filozófia, sem pedig filozófiai nyelv nem jöhet létre aktív filozofálás, a filozófia alkotó művelése nélkül. *"nemzeti nyelvünkben van annyi bölcsészeti elem [...] mint a németben, csakhogy mi el vagyunk babonázva, mint a mesék elátkozott hercegei a mozdulatlanságra, [...] észre kell venii ebbéli gazdagságunkat."*[34] A magyar nyelv "bölcsészeti elemeinek" megtalálásában a népdalok és a népköltészet, valamint a közmondások szófordulatainak a vizsgálata segíti őt.

A szabadságharc leverését követő időszakban a filozófiai és tudományos életet az antihegeliánus nézetek uralták, s ez volt a jellemző az Akadémia szellemiségére is. Erdélyi számára azonban mégsem az a kérdés, hogy merje-e Hegelt magyar nyelven "megszólaltatni", hanem az, hogy mindezt hogyan tegye. *A hazai bölcsészet jelene* című művében nemcsak rehabilitálta Hegelt, hanem tanait a magyar fejlődésre is alkalmazva a magyar filozófia számára is utat kívánt mutatni, s ebbéli törekvéseiben a magyar bölcseleti múlt feltárásának a feladata jelenik meg gondolataiban.

Művében áttekintette kora filozófiai gondolkodását, rámutatott a hazai bölcsészet hibáira, igyekezett elfogulatlanul, egyetemes kultúrtörténeti szempontból vizsgálódni, s ezzel - nem pedig a "nemzeti szellemből" történő kiindulással - rakta le az önálló magyar filozófiai gondolkodás alapjait. Az "egyezményes filozófiával" vitázva Erdélyi úgy látta, hogy bár azok is önálló magyar filozófiát akartak, de törekvéseik mögött a magyar viszonyok nem kielégítő ismerete húzódott meg. Szerinte a magyar filozófia megújhodásának alapjait saját múltjának megbecsülése és megismerése képezheti, mert csak akkor képes szerves továbbfejlődésre. Ebbéli vélekedésében Erdélyi szorosan igazodik Hegel felfogásához. A filozófia történetében nem az elbukott próbálkozások sorát, hanem az emberi szellem

organikus fejlődésének megnyilvánulását, mozgását látja, melynek ellentmondásosságából és összefüggéseiből az emberiség haladását olvassa ki. *"Szervesség a szellem igazsága [...] Óhajtásom ennélfogva bölcsészetben is visszafordulni, meddig csak nyomokat lelünk a múlt emlékeihez. Helyezzük be hát magunkat bölcsészetileg is, a történeti állás jogaiba [...] mert a szellem sohasem fog előmenni a maga természetén kívül."*[35] Ezzel magyarázza tevékenységét is, mely a magyar filozófiai múlt feltárását célozta. Erdélyi átfogó kutató- és gyűjtőtevékenységet folytatott, hogy feltárja a magyar gondolkodás múltjának filozófiai vonatkozásait.[36] Őt megelőzően a filozófia magyar művelőit vagy egyáltalán nem vették figyelembe, vagy az irodalmárok közé sorolták őket.

Erdélyi meg volt győződve arról, hogy munkássága nyomán egyike lesz azoknak, akik a magyar szellemi elitet a filozófiai gondolkodásra ránevelik. Autonóm szellemisége, bölcseleti érzékenysége, és a magyar filozófiai nyelv művelése iránti elkötelezettsége fel is jogosítaná őt minderre, de a kor szellemisége és a társadalmi körülmények nem kedveznek neki.

A "nemzei filozófia" megteremtésének programja Erdélyi ellenérveinek a hatására az 1850-es évek végén összeroppant. A "nemzei filozófai" gondolata azonban a századfordulón újra felbukkan. Ennek okát abban kereshetjük, hogy a "nemzeti filozófia" csupán a nemzetfejlődés zavaraival összefüggő, annak egyik ideológiai reflexét kifejező jelenség. Főbb motívumait a nemzetteremtés, a nemzetvédelmezés, illetve a művelődésszervezés gondolatkörei alkotják. A századfordulón Alexander Bernát (1850-1927) lesz az, aki ismét egy sajátos "nemzeti filozófia" megteremtésén fáradozik, természetesen már más meggondolásokból kiindulva, mint azt az "egyezményes filozófia" képviselői tették. A "nemzeti filozófia" gondolatának Alexandernál történő újbóli felbukkanása már nem a "világfilozófia" Szontagh-féle tagadását jelenti, nem azt állítja, hogy minden filozófia csak és kizárólag nemzeti jellegű lehet, hanem azt, hogy van ugyan "világfilozófia", de van "nemzeti filozófia" is. Mindkettő legitim kategória nála.

Alexander megállapítása szerint a filozófia elmaradott diszciplína hazánkban, kiemelkedő eredményeket nem mutat fel, nem intézményesült, s szervesen nem illeszkedik a magyar kultúrába. *"A philosophia helyzetét hazánkban nem tekintem biztatónak. Hazánk culturáját nagy tradítiók nem kötik a philosophiához, mely [...] önálló jelenségre szert tenni nem tudott."*[37] Alexander egész munkássága éppen az elmaradottság felszámolását célozza. Az akadályozó tényezők közül kettőt említ. A "rossz időt" és a "kedvezőtlen feltételeket." Utóbbin a hagyománynélküliséget, illetve a személyi és nyelvi feltételek hiányát érti, míg az előbbin azt, hogy *"Mióta philosophia van, nem szállott alá oly alacsonyra tekintélye, mint századunk második felében."*[38] A kedvezőtlen feltételeket vizsgálva Alexander a filozofálás

"infrastruktúráját" elemzi. Úgy látja, hogy a hazai filozófusok csupán olyan filozófiatanárok, akik Nyugaton elavult spekulatív eszméket képviselnek, ráadásul ezek átadására is képtelenek. Szánalmas állapotban látja a filozófiai nyelvet is, melyet a nyelvújítás egyik korcshajtásaként tételez.

Az elmaradottság megállapítása után Alexander megteremti magának az erre alapozott ideológiát is. Vitázik azzal az elmélettel, mely szerint a magyar nemzeti szellemnek nincs fogékonysága a filozófia iránt. Nem kételkedik abban, hogy van magyar nemzeti szellem, s a nemzeti szellem fejlődése az a teremtő erő, mely a nyugat szellemi fejlődéséhez kapcsolja a magyarságot. A magyar kultúra a nyugati kultúra jellemző tulajdonságaival bír, csak a történelmi körülmények okán ezek másként valósultak meg nálunk. Együtt haladunk a nyugattal, csak késésben vagyunk. Az elmaradottság szerinte pusztán megkésettséget jelent, vagyis egy mintához viszonyított időbeli lemaradást. A lemaradás behozásának az útja pedig a modernizáció, a polgárosodás.

Alexander felveti a kérdést, hogy mi a szerepe a "nemzeti szellemnek" a filozófiában. A kérdésre válaszolva életművében többször is megfogalmazza filozófiával kapcsolatos nézeteit.[39] Szándéka kettős volt: egyrészt, hogy a filozófia autonóm létét legitimálja, másrészt, hogy a filozófia feladatát a tudás szintetizálásának, összefoglalásának és rendszerezésének szükségletével határozza meg. Továbbá *"a philosophia a kor műveltségének tudatossá vált kifejezése, a kor tudata, melyben a kor legfejlettebb tendentiái érvényesülnek."*[40] Így a filozófia egyfajta művelődést integráló, azt megjelenítő funkciót kap nála, a filozófiateremtés pedig a művelődésszervezéssel kapcsolódik össze.

A "nemzeti filozófia" Alexandernál mint deskriptív, leíró jellegű kategória jelenik meg. Úgy tartja, hogy a néplélek, a nemzeti szellem még a filozófiában is érvényesül. Megfogalmazza a problémával kapcsolatos álláspontját is. *"vajon minő szerepe van a nemzeti szellemnek a philosophiában? Nem mintha [...] specifikus magyar philosophiát kívánnék, hanem hogy e tényező hatását keresvén, e tényezőt bele lehessen illeszteni azon többi tényezők sorába, melyek a philosophiai gondolkodást ébresztik s fölvirágoztatják."*[41] Felfogása szerint a nemzeti szellem a filozófiára meghatározó értelemben hat. "Magunk sajátosságainak" a megismerése filozófiai feladatként jelenik meg nála. *"A philosophia mint a szellem magára eszmélése csak annyiban teremtő erejű, [...] hogy öntudatát, elveit, egységét adja annak, mit a kollektív szellem alkotott. [...] Fichte mondotta, hogy amilyen az ember olyan a philosophiája; még igazabb azonban, hogy a nemzet lelke tükröződik philosophiájában."*[42] Vagyis a műveltség egy adott foka és a filozófia művelésének egy bizonyos stádiuma között szoros összefüggés van. A filozófia által közvetített egyetemes értékekre pedig azért van szüksége a magyar kutúrának és művelődésnek,

mert gazdagodik általa. Ezért is tartotta Alexander olyan fontosnak, hogy megteremtse a filozófiai műveltség megszerzésének lehetőségeit. A filozófia hazai művelésének terén kifejtett szervezői munkája, az elmaradottság leküzdését célzó erőfeszítései, tanári és intézményszervezői tevékenysége azok, amik az utókor számára is értékelhetőek maradnak. A "nemzeti filozófia" imént vázolt leíró jellegű programja, valamint a "filozófiai infrastruktúra" létrehozását célzó munkálkodása az elmaradottság kihívására adott sajátos válaszként fogható fel .[43]

Fejtegetéseink természetesen nem akarják azt sugallni, mintha a századforduló körüli időszakban pusztán az alexanderi filozófiafelfogás lett volna paradigmaértékű. A filozófia fogalmával, státuszával kapcsolatos kérdésekre adott válaszok közül utalni szeretnénk még Böhm Károly és Bartók György egy-egy munkájára, melyek kimerítő alapossággal tárgyalják a témát,44 illetve utalni szeretnénk arra, hogy az elmaradottságtoposz következtében a hazai filozófiai élet korabeli szereplői mindannyian szembesülni kényszerültek ezzel a kérdéskörrel.

A XIX. század utolsó harmadában egy szervesebb korszakához ér a magyar filozófia. Az utókor egyetért abban, hogy a XX. századi magyar filozófia erre az időszakra, mint a magyar filozófiai kultúra intézményesülő korszakára tekinthet vissza. Erről az intézményesülő korszakról, illetve az intézményekről szólnak a következő fejezetek.

Szeged

3. A FILOZÓFIA HAZAI MŰVELÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI ÉS INTÉZMÉNYES HÁTTERE A XIX. SZÁZAD VÉGÉN

"A mélyebb filozófiai műveltség feltételeinek [...] megteremtése a magyar filozófia munkásainak, az Akadémia falain belül és kívül, a legméltóbb feladata."
Kornis Gyula

A magyar nyelvű filozófia elmaradottságáról, elszigeteltségéről sokan, sokféleképpen beszéltek az elmúlt századokban. A magyar filozófiai tradíciónak van azonban egy korszaka, amelyre mint a XX. századi magyar filozófia kultúra bölcsőjére tekint vissza az utókor. A XIX. század utolsó harmadára ugyanis megteremtődtek a társadalmi feltételei egy szervesebb magyar filozófiai kultúrának, s beérett egy művelt, európai látókörű, külföldön iskolázott generáció, amely a fejlett magyar filozófiai kultúra létrehozásának ügyének áldozta egész munkásságát.[45] Működésük nyomán - ha mást nem is, de ezt el kell ismernünk - kialakultak a filozófia hazai művelésének nélkülözhetetlen intézményrendszerei, s ezzel a századforduló utáni évtizedekre megteremtődött a lehetősége egy szervesebb magyar filozófiai kultúrának. (Hogy ez a későbbiekben mégis csak részben válik valóra, annak nagyrészt a társadalmi válságok és történelmi cezúrák lesznek az okai. Önmagában az intézményes keretek létrejötte még nem feltétlenül jelenti azt, hogy általános színvonalukban is értékes alkotások jöttek volna létre - bár egyre több ilyen is született - a feltételek javulásával csak a lehetőség teremtődött meg.)

A kiindulópont az említett fiatal generáció számára is az elmaradottság toposza volt, s ennek leküzdésére szerintük egyebek között fejlett filozófiai intézményrendszerre - vagyis filozófiai lapokra, könyvkiadásra, hatékony oktatásra és társasági fórumokra - van szükség. Azonban igazságtalanok lennénk a hazai filozófiai élettel szemben, ha elhallgatnánk, hogy a XIX. század végéig nemcsak a filozófiai, hanem a tudományos élet szinte minden területén hiányoztak a színvonalas teljesítmények előfeltételei. Ha születtek is nagy alkotások, mint például Bolyai Jánosé,[46] ezek az ismeretlenség vagy a magány áldozatai lettek. A filozófiai kultúra fejletlenségének azonban szerintük - mint azt az előző fejezetekben már említettük - nem a "magyar jelleg", a filozófiától való idegenkedés az oka, hanem elsősorban az elmaradott környezet, illetve a fejlett polgári társadalom hiánya. Egy olyan országban, ahol a társadalom és a gazdaság is modernizációra szorul, ahol az ország döntő többsége paraszti sorba él, s ahol a társadalomnak még 1870-ben is

csak 0.7%-át teszi ki a szellemi foglalkozásúak aránya,[47] ott hiábavaló próbálkozás fejlett kulturális életet, hatékony és prosperáló tudományos intézményrendszert, vagy akár nagyszámú, filozófiailag iskolázott olvasóközönséget, ad abszurd nagy filozófiai teljesítményeket keresni. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy egy adott kor gazdasági, politikai, társadalmi viszonyaiból sohasem lehet közvetlenül levezetni a szellemi alkotások egyikét sem, de azt is látnunk kell, hogy a szellemi teljesítmények közvetett módon, de ezernyi szállal kötődnek az említett viszonyokhoz. Ugyancsak tudatában vagyunk annak, hogy pusztán a filozófia "infrastruktúrájának" létrejöttétől nem várható az, hogy egyben fejlett filozófiai kultúra is létrejön, ám eszközjelleggel szerepet játszhat abban. S folytatva a sort, ma már annak is tudatában vagyunk, - aminek talán a múlt század végének magyar filozófusai még nem - hogy nem programnyilatkozatokon vagy "válságmenedzselésen" múlik a magyar filozófiai kultúra ügye, hanem az európai tradícióval való szoros kapcsolattartáson, a "szakma" eredményeinek kritikai elsajátításán, s azon, hogy hagyjuk a filozófiát a maga autonóm világában mozogni. Pusztán a magyar filozófiai kultúra elmaradottsága fölötti elmélkedésből még nem születik nagy filozófiai teljesítmény.

A múlt század végi magyar filozófiai élet számára a társadalmi körülmények természetszerűleg szabtak határt. A korabeli magyar filozófustársadalom segíteni akart a bölcselet honi ügyén, s az erre irányuló tevékenységükben elsősorban az intézményi struktúra szélesítésében látták az eszközt. A részükről megfogalmazódó *igény* fontosságát - hogy legyen magyar nyelvű fordításirodalom, legyen publikációs, illetve vitafórum, stb. - nehéz lenne elvitatni. A meglévő szellemi és kulturális igény mellett azonban annak *lehetőségi feltételeire* is szükség volt. A feltételek pedig történelmi és társadalmi okok miatt a múlt század utolsó harmadában, illetve a századfordulón teremtődött meg. Az *igények* és *lehetőségek* hátterét viszont csak akkor tudjuk megérteni, ha röviden áttekintjük a korszak jellemző politikai, társadalmi és eszmetörténeti sajátosságait, hogy aztán az intézményesedés részleteibe merülhessünk.

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés megkötésével a magyar társadalom hosszú ideig vissza nem térő lehetőséget kapott arra, hogy átfogó modernizációs lépéseket tegyen az Európához való felzárkózás érdekében. A dualizmus kori magyar társadalom szerkezeti sajátosságai azonban továbbra is eltérést mutatnak az európai normáktól. Nálunk a kor eszmetörténeti alapkategóriái - *liberalizmus, konzervativizmus, nacionalizmus* - módosult, vagyis nem klasszikus értelemben vett jelentéstartamokat hordoztak. Noha a korszak magyar politikai berendezkedése és ideológiája a liberalizmus címszó alatt foglalható össze, ez az eszmerendszer eltéréseket mutat klasszikus tartalmához képest, amennyiben feladta

társadalomcentrikusságát, és fordulatot vett az *állam* felé. Így a korszakban a nemzetállam és a liberalizmus szoros "együttélésével" kell számolnunk.[48] Ez az állam "segítette" és "korlátozta" is egyben az intézményesedésre vágyó magyar filozófiai életet.

Természetesen a dualizmus korszaka sem mentes bizonyos cezúráktól. Az első évtizedek békés és egyenletes társadalmi fejlődése után a századforduló környékén a társadalmi-politikai-eszmei szférában válságtünetek jelentkeztek, majd pedig a századfordulót követő évtizedben alapvetően új történelmi válságszituáció állt elő. Mindennek ellenére a társadalmi és gazdasági fejlődés jelei kiolvashatóak a szellemi, illetve értelmiségi életben bekövetkező változásokból is. (Itt csak jelezni szeretnénk, hogy a korszak megítélésével kapcsolatosan a későbbiekben igen eltérő felfogások születtek, noha a társadalmi változások, illetve fejlődés tényét egyik sem vitatja el.)[49] Ennek megfelelően nekünk is el kell ismernünk, hogy ugyan a dualista Monarchiában a magyar uralkodó elit némi áldozatok árán megőrizhette hatalmát, s a kurzus relatíve kedvező feltételeket és kereteket biztosított a nemzeti fejlődés és modernizáció számára, ám mindez nem jelentette a modernizációs problémák teljeskörű megoldását. A modern magyar polgári kultúra alapjainak a lerakása a század utolsó harmadában megtörtént ugyan, de a társadalmi struktúrából következő problémák továbbra is megmaradtak, s ezek más okokkal egyetemben végülis elvezettek a Monarchia felbomlásához, majd pedig a nemzeti veszélyeztetettségtudat két világháború közötti megjelenéséhez. A mindezekből eredő következményeknek - a társadalmi és szellemi útkeresés problémáinak - a tárgyalása azonban már messzire vezetne témánktól. (A háttér vázolása mindössze abból a szempontból volt fontos számunkra, hogy kitűnjön, mibe ágyazódtak bele a századvég magyar filozófiai törekvései.)

Nhány adat beszédesen árulkodik a filozófiai élet közvetlen "háttérországáról". A XIX. század közepén éves átlagban csupán néhány száz, illetve ezer egyetemista volt az országban, míg 1892-ben már 6700 hallgatót regisztráltak, 1905-ben pedig már 13 000-et. A filozófiai karokon 1892-ben összesen 421-en tanultak, 1900-ban már 1116-an, 1905-ben pedig 1763-an.[50] Annak jelzésére, hogy az elmaradottság nem specifikusan a filozófiára jellemző jelenség, álljon itt néhány adat az orvosképzésre vonatkozóan is. Az 1867-et megelőző közel egy évszázadban mindössze 14 000 orvost képeztek Magyarországon, míg a kiegyezést követő 20 évben pedig már több mint 21 000-et.[51] (A tudományos művek kiadási példányszáma is ennek megfelelő növekedést mutat, de a legtöbb esetben nem haladja meg a néhány százat vagy az ezret.)

A magyarországi filozófiaoktatás történének kutatása is a feldolgozatlan témák közé tartozik, s legfeljebb az egyetemtörténeti kutatások lapjain kap helyet.

Néhány adat azonba rendelkezésünkre áll a századforduló környékének filozófiaoktatásáról. A múlt század nyolcvanas éveitől folyamatosan megjelenő magyar nyelvű filozófiai folyóiratok lapjain ugyanis nyomon követhetjük a filozófia egyetemi oktatásának tanrendjeit. *(Lásd erről a függeléket!)* Ezekből megállapíthatjuk, hogy a filozófia viszonylag nagy teret kap az egyetemi oktatásban, de a képzés irányultságát a nyolcvanas évekig a skolasztika késői szellemisége határozta meg. Ettől az időponttól kezdődően viszont fokozatosan változik, illetve "világiasodik" a képzés.

Ha a tanrendeket a nyolcvanas évektől egészen a húszas évekig végigtekintjük, akkor láthatjuk, hogy a tematika egyre inkább eltolódott a filozófiatörténeti jellegű stúdiumok irányába. A burkolt teológiai kérdések helyett valóban filozófiai problémák kerültek tematikusan napirendre. Megállapítható az is, hogy a század utolsó évtizedeiben a bölcsészkarokról nagyrészt hiányoztak a metafizikai jellegű előadások, viszont szinte minden egyetemen túl hangsúlyos volt a jogbölcseleti képzés. A hallgatókkal szemben támasztott követelményrendszerből az is magállapítható, hogy a filozófiát hallgató diákok viszonylag kevés önállóságot kaptak tanulmányaikban. Magyar nyelvű fordításirodalom hiányában szinte kizárólag csak más nyelveken olvashatták az európai filozófiai hagyomány alkotásait, illetve tanáraik előadásából ismerhették meg azokat. A megfelelő tankönyvellátás is folyamatos probléma volt, így érthető, ha a diákok főként a "professzorok" előadásaira voltak utalva, az itt elhangzottakat kérték rajtuk számon, s csak másodlagos volt az önálló munka. A hazai képzés színvonala ugyan folyamatosan javult, de a korabeli magyar filozófus-társadalmon végigtekintve kiderül, hogy a filozófiailag legiskolázottabbak mindegyike külföldi egyetemen végzett.

A budapesti egyetem bölcsészkarán a nyolcvanas években átlagosan heti 25-30 órában oktatták a filozófiát, s emellett még átlagosan 15-20 órában - főként jogbölcseleti tematikában - a jogi karon is. (Az oktatott óraszám nem feltétlenül jelenti azt, hogy minden hallgatónak kötelezően kell hallgatnia minden órát, hanem csupán azt, hogy a szélesebb tematikából mód nyílik a választásra is, bár az órák többsége mégis minden diáknak kötelező volt.) A bölcsészkari képzésbe fokozatosan bekapcsolódtak az új generáció képviselői is, mint például *Medveczky Frigyes* (1856-1914), *Alexander Bernát* (1850-1927) vagy *Bánóczi József* (1849-1926). A századforduló utáni években a bölcsészkari óraszám már heti 35-40-re emelkedett, s az oktatott tematika is szélesebb, ami részben annak is volt köszönhető, hogy a katedrán már létszámban is több előadótanár foglalt helyet, többen hirdettek előadásokat, köztük olyanok is, akiknek felkészültsége - mint például *Pauler Ákosé* (1876-1933) - vitathatatlan. A jogi karon az évek során a filozófiai képzés óraszáma

és jellege változatlan maradt. A bölcsészkaron a nagyjából vátozatlan óraszámban oktatott etika és logika mellett fokozatosan megjelentek az esztétikai, pszichológiai, pedagógiai stúdiumok, és a szövegolvasási gyakorlatok is.

A kolozsvári egyetemen a nyocvanas években átlagosan heti 10-15 órában oktatták a filozófiát, s ez a kilencvenes évek közepétől, miután Böhm Károly foglalta el a tanszékvezetői posztot, 20-25 órára emelkedett. A bölcsészkari képzést kiegészítő jogbölcseleti képzés heti 8-10 órát jelentett, s ez a későbbiekben is változatlan maradt. A századforduló éveiben a kolozsvári filozófiai oktatásban nagy hangsúlyt kapott az etika, illetve az axiológia, amit Böhm tematikus érdeklődésével magyarázhatunk.

(Amint a folyóiratokban közölt tanrendekből kiderül, a korszak két tudományegyeteme mellett a hittudományi főiskolákon, valamint lyceomokban is folyt filozófiai jellegű képzés. Ám ezekben az intézményekben az oktatás továbbra is skolasztikus, teológiai jellegű maradt, valódi filozófiai mélységeket nem, vagy csak ritkán ért el, legfeljebb abban az esetben, ha egy tudós paptanár ezt fontosnak tartotta. Ezeken a helyeken a filozófiai képzés bevallottan a hittudomány szolgálatában állt, s jellemző, hogy sok egyházi iskolában csak ebben az időben tértek át a latin nyelvű filozófiai oktatásról a magyarra. A középszintű filozófiaoktatás elégtelen voltáról, illetve a "bölcseleti okulás" fontosságáról Böhm Károly is cikket írt. Ennek megszervezését nagyon fontosnak tartja. Magyar Philosophiai Szemle 1887. pp. 402-445.)

Összességében mégis megállapíthatjuk, hogy az egyre nagyobb óraszám, az oktatás színvonalának emelkedése és az egyre magasabb beiskolázási arány együttesen azt eredményezte, hogy alakulóban volt egy viszonylag szélesebb, a filozófiai kérdésekben jártas, a bölcselet iránt fogékony olvasóközönség. (Természetesen ebben nem pusztán az oktatásnak volt szerepe.)

A felsőoktatási intézmények filozófiai stúdiumai mellett az Akadémia filozófiai szakosztálya az, amelynek tevékenysége hagyományosan a filozófiai műveltség terjesztésére irányul. Az Akadémia *II.*, úgynevezett *Bölcseleti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya* változatlanul fontos feladatának tekintette a filozófiai élet organizálását, s ezt a tevékenységét, ha nehézkesen is, de - főleg anyagi támogatások formájában - ellátta. A századforduló körüli években a bölcseleti alosztály működésének szellemiségét többnyire a neokantiánus és pozitivista irányzatok hazai befolyása határozta meg. Ennek szellemében támogatta anyagilag az induló filozófiai lapok és könyvsorozatok megjelenését, pályázatokat írt ki, filozófiai vitákat kezdeményezett, stb. Az Akadémia II. osztálya bölcseleti alosztályának 1900-ban 8 tiszteleti, 12 rendes és 27 levelező tagja volt.[52] A taglista alapján megállapítható, hogy a filozófia professzionális művelői közül csak kevesen

tagjai az Akadémiának, ők is jobbára "csak" levelező tagok, míg a tiszteleti és rendes tagok nagyobbik hányada társadalmi, vagy egyházi méltóság. Talán éppen ebben kereshető a bölcseleti alosztály - a kortársak szerint - nehézkes működésének az egyik oka.[53] Mindettől függetlenül azonban Kornis Gyula 1926-ban jogosan állapíthatta meg, hogy a XX. század elejéig csak kevés magyar filozófiai gondolkodó fejtette ki munkásságát úgy, hogy ehhez valamilyen formában ne lett volna köze az Akadémiának.[54]

Bármennyire tevékenyen is kapcsolódott be az Akadémia a filozófiai élet támogatásába és szervezésébe, a filozófia hazai ügyének alakítása nem volt várható pusztán egy nehézkesen működő, bár tekintélyes tudományos intézménytől. Ehhez "magánkezdeményezésekre" is szükség volt. Először 1870-ben merült fel egy *"Filozófiai Társaskör"* létrehozásának a gondolata, de a kör alig egy éves formális működés után megszűnt.[55] Hat év múlva, 1876. október 11-én Harrach József esztéta, az előző próbálkozás kezdeményezője, újból összehívta a korszak filozófiai, tudományos és irodalmi életének néhány ismert képviselőjét, hogy ismét létrehozzák a *Filozófiai Társaskört.*[56] A megbeszélésen lezajlott vitában két koncepció, a társaság létrehozásának és tevékenységének tágabb és szűkebb felfogása ütközött össze. Harrach és Böhm szerint a Társaskörnek nem pusztán a fővárosból kellene tagokat toboroznia. Álláspontjuk szerint a vitaestek szervezésén kívül a filozófiai folyóirat- és könyvkiadást is támogatni, szervezni kellene. Kármán Mór, a budapesti egyetem későbbi filozófiatanára viszont csak fővárosi tagokra és vitaestekre gondolt. A két koncepció közül az utóbbi győzött, és a társaság végül csupán a szűk tagsági kört megmozgató szóbeli vitákat szervezett. A kör fennállásának másfél éve alatt mindössze 12 "értekezletet" tartott. A korszakra jellemző pozitivista felfogás jegyében megtartott előadásokkal ki is merült a társaság tevékenysége.[57]

A filozófiai tudományosság társasági formában történő intézményesítésének a gondolata ezután egy időre elalszik. Két évtized múltán a *"Magyar Kritika-vitában"* merül fel újra az önálló filozófiai intézményteremtés gondolata.[58] A vita nyomán 1900 novemberében összehívott előkészítő értekezleten, a leendő társaság működésének, irányultságának tekintetében még komoly ellentétek vannak. A szervezők többsége ugyanis vidéki filozófiatanárokból, illetve a "második vonal" gondolkodóiból került ki. A megbeszélésen ugyan jelen volt a korszak két vezető filozófusa, Pauer Imre és Alexander Bernát is, de a filozófia egyetemi professzorai nagyrészt hiányoztak. Az értekezleten lezajlott vita során nyilvánvalóvá vált, hogy a többség az új társaságot a filozófiai élet status quojának megtörésére és a "professzorok" szakmai befolyásának a csökkentésére szeretné felhasználni.

Az 1901. május 25-én megtartott alakuló közgyűlésen már nem került sor érdemi vitára. (Pauer be sem lép, Alexander belép ugyan, de sokáig nem vállal

szerepet.) Az ekkor létrehozott *Magyar Filozófiai Társaság* Emmer Kornélt (1845-1910) választotta meg elnökéül, aki jellemző módon - ügyvéd lévén - azonnal saját kompetenciájának hiányáról beszél.[59] Az elfogadott alapszabály a Társaság célját a következőkben határozta meg: *"A filozófiai tudományoknak a művelése és terjesztése, a filozófiai felfogásnak a tudományok más köreiben is meghonosítása és megszilárdítása, az ethikai érzék ébrentartása és fokozása, a magyar filozofálás történelmi nyomainak feltárása és összegyűjtése, a közéletben felmerülő elvi kérdéseknek filozófiai szempontból tárgyalása."* A célok elérését négy "eszköz" által látja biztosítottnak a Társaság: nyilvános felolvasások és viták rendezésével, ismeretterjesztő előadások és tanfolyamok szervezésével, a folyóirat és könyvkiadás támogatásával, illetve egy filozófiai könyvtár felállításával.[60]

A tagság túlnyomó többsége nem volt aktív művelője a filozófiának, csupán lelkes műkedvelőként kapcsolódott be a munkába. Az első közzétett névjegyzék 171 egyéni tagról számol be, s ezek fele vidéki. Ugyanakkor - amint azt 1902-ben, a Magyar Filozófiai Társaság Közleményeiben olvashatjuk - olyan nevek is megtalálhatóak a taglistán mint Böhm Károly, Alexander Bernát, Fináczy Ernő, Jászi Oszkár, Palágyi Menyhért, Somló Bódog, Schmidt Jenő vagy Pauler Ákos. A Társaság útkeresésének első éveiben ezek többsége tevékenyen nem is kapcsolódott be a közös munkába. Csak 1907-ben, miután Medveczky Frigyest (1856-1914) választották meg elnöknek, kap a Társaság szakmai legitimitást is. Medveczky halála után 1915-től Alexander Bernát került a Társaság élére. Az egyesületi élet ezután megélénkült. A Társaság 1915-ben átvette az Akadémia által alapított Athenaeum című folyóirat kiadását, s a "nehéz évek" dacára - immáron önálló lap tulajdonosaként - valójában ekkortól teljesedik ki a Magyar Filozófiai Társaság tevékenysége.

Mind a *Filozófiai Társaskör*, mind pedig a *Magyar Filozófiai Társaság* létrehozására irányuló törekvések[61] mögött meghúzódik az a gondolat, hogy szükség van önálló magyar filozófiai lap- és könyvkiadásra. A legnagyobb hiányosságok ugyanis ezen a téren mutatkoztak. A XIX. század utolsó harmadáig a filozófiai publikációk nagyrészt csak az Akadémia sorozataiban, más tudományos jellegű orgánumokban, vagy irodalmi lapokban jelenhettek meg.[62] Így ha esetlegesen is, de volt némi lehetőség a filozófiai publikációk közzétételére. A nyolcvanas évektől viszont fokozatosan megteremtődtek a feltételei az önálló filozófiai lap- és könyvkiadásnak. A legkínzóbb hiányosságok ugyanis a magyar nyelvű filozófiai könyvkiadásban, illetve a klasszikus filozófiai szövegek magyar nyelvű fordításában látszott. A filozófiai lapokban közölt kiadói listák és tájékoztató jellegű bibliográfiák átnézéséből ugyanis kiderül, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évekig legfeljebb 20-30 filozófiai jellegű könyv, - ezek között is csak néhány

fordítás - illetve átlagosan 100 filozófiai tanulmány, cikk vagy bírálat jelent meg évente. Az önálló magyar filozófiai lapok - így a *Magyar Philosophiai Szemle* (1882-1891), a *Bölcseleti Folyóirat* (1886-1906), az *Athenaeum* (1892-1946), illetve a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* (1901-1914) - megjelenésével viszont lényegesen javult a helyzet.[63]

A filozófiai könyvkiadás vonatkozásában ugyancsak döntő változásoknak leszünk tanúi, főként a századforduló után. A filozófiai folyóiratok éves jegyzékei szerint évről-évre egyre több kiadó jelentetett meg filozófiai művet. A századfordulót követően már évente 40-60 olyan könyv látott napvilágot, ami filozófiai jellegűnek volt mondható.

A filozófiai könyvkiadás területén a korszakfordulót az jelzi, amikor az Akadémia anyagi támogatásával, Alexander Bernát és Bánóczi József szerkesztésében, 1881-től megjelenik a *Filozófiai Írók Tára* című sorozat. A szerkesztők eredeti tervei szerint az évente egy-egy kötetet megjelentető sorozat célja az volt, hogy elsősorban a klasszikus filozófiai irodalom magyar nyelvű fordításköteteivel terjesszék a filozófiai műveltséget. Úgy gondolták, hogy a magyar filozófiai kultúra ügyét, a magyar filozófiai nyelv kialakulását leginkább az szolgálhatja, ha klasszikus filozófiai műveket ültetnek át magyar nyelvre. A Tár megindulása előtt "az emberiség filozófiai közkincséből" szinte semmi sem volt magyar nyelven elérhető. A szerkesztők ezt a "szöveghiányt" akarták pótolni. Emellett Alexander határozottan meg volt győződve arról, hogy jelentős bölcselők művei az emberiség közkincsét képezik, ezért amelyik nemzeti kultúra nem merít belőlük, az önmagát károsítja meg. Másként fogalmazva meg volt győződve arról, hogy az egyetemes filozófiai kultúrába való bekapcsolódásunk egyik legalapvetőbb feltétele, hogy a filozófiai klasszikusasinak gondolatai a hazai olvasóközönség előtt is ismertek legyenek. Ennek pedig a legeredményesebb módja az, ha elkészítik a művek magyar nyelvű fordításait, illetve ezeket - megfelelő szövegmagyarázatokkal ellátva - megjelentetik.

A Filozófiai Írók Tára sorozatnak 1881. és 1919. között összesen 29 önálló kötetete jelent meg. (Lásd erről a II. fejezet 5. pontját!) Így például Platon, Descartes, Spinoza, Kant, és Nietzsche egy-egy művének első és teljes magyar nyelvű fordítása is a kiadványsorozat részeként jelent meg. Ennek ellenére a kortárs magyar filozófusok egy része mégis kivetni valót talált a sorozat megjelentetésében.[64]

Az ilyen tipusú reagálások azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a századforduló körüli évtizedekben létrejöttek a filozófia hazai művelésének intézményes keretei.

3.1 A MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE 1882-1891

"Minden egyes tudományágnak meg van a maga társulata,
külön folyóirata, mely céljainak érvényt kíván szerezni,
addig nálunk éppen a philosophiát hanyagolják el,
mely minden tudományos törekvésünknek eszmei alapja [...]
összes tudományágunk alap nélkül szűkölködik.
Ezen a lényeges bajon csak a philosophia befolyásának emelésével,
[...] philosophiai folyóirat alapításával lehet segíteni."

Böhm Károly

A Filozófiai Társaskör létrehozására irányuló törekvés sikertelensége nem altatja el végleg a gondolatot, hogy szükség van magyar nyelvű filozófiai periodikára. Böhm Károly nem akart belenyugodni a kudarcba, és biztos volt abban, hogy egy önálló filozófiai folyóirat meg tud élni Magyarországon. Ha nem így volna, akkor a magyar filozófusok továbbra is kénytelenek lennének más tudományágak lapjaiban publikálni, vagy esetleg külföldön megjelentetni cikkeiket. Böhm nem fogadta el a kortársak részéről azt az álláspontot sem, hogy csak a "külföldnek" érdemes dolgozni, s főleg csak Németországban szabad publikálni, mert ott értő közönség található. Noha ez, mint mondja, részéről semmi megerőltetéssel nem járt volna, - sőt ez lett volna számára a kényelmesebbik megoldás - mégis folyóiratalapítási munkálatokba kezd.

Böhm úgy gondolta, hogy a továbbiakban csak olyan fiatal filozófusi gárdával érdemes dolgozni, akik képesek önálló filozófiai tanulmányok megírására, s emellett nincs bennük egymás irányában féltékenység. Így javaslatára 1881. október 20-án tágabb körben megbeszélést tartanak, melynek témája a lapalapítás ügye.[65] Itt *Alexander Bernátot, Baráth Ferencet* és *Böhm Károlyt* bízzák meg azzal, hogy az alapítandó folyóirat szellemi koncepcióját kidolgozzák. Mivel Alexander ekkor jobbára el volt foglalva a *Filozófiai Írók Tárának* gondjaival, ezért Böhm és Baráth készít egy tervezetet, s néhány hónap alatt azt is felmérik, hogy hány munkatársra számíthatna a készülő periodika. (Felhívásukra, hogy a filozófia magyar művelői közül hányan volnának hajlandóak honorárium nélkül is munkatársául szegődni a lapnak, 41 igenlő válasz érkezik.) Így a szervezkedő magántársaság 1881. januárjában végülis megbízza Böhmöt és Baráthot a folyóirat szerkesztésével.

Fáradozásaik eredményeként 1882. márciusában végre megjelenhetett a *Magyar Philosophiai Szemle*. Ezzel útjára indult az első önálló magyar nyelvű filozófiai folyóirat. A megjelent első számhoz Böhm írt beköszöntőt.[66] Soraiból filozófiai hitvallása is kiderül. A filozófiára szerinte mindenkinek szüksége van, mert a filozófia szüli az ideálokat, melyek nélkül nem lehet meg az egyes ember, s melyek nélkül a nemzeti kultúra is szegényebb marad. Az emberiség történelmét eszmék mozgatják, s a filozófia feladata éppen az eszmék terjesztése lenne. Bevezetőjéből az is kiderül, hogy hisz a filozófia magyarországi szerepének erősödésében, a filozófiai műveltség terjedésében, s arra számít, hogy a filozófia képes lesz majd a magyar társadalom számára is ideálokat adni. A folyóirat feladatát is ezen cél szolgálatában látta, mert "vannak célok, melyekért bukni se szégyen."

Amint az Böhm beköszöntőjében is olvasható, a szerkesztők úgy képzelték, hogy "az igazságért" jelszó szellemében készítik a lapot, és semmilyen filozófiai irányzat szolgálatába nem állnak. (Bár a pozitivizmus irányvonalának hangsúlyos képviselete kitapintható a lapban, ez valóban nem jelent kizárólagosságot.) *Közvetlenül két teendőt láttak fontosnak. A magyar filozófiai múlt vizsgálatát, valamint az "ismeretelméleti tanok" kutatását.* Emellett tájékoztatni kívánták olvasóikat a "természettudományos tanok" filozófiai vonatkozásairól, az "állami és társadalmi tanokról", a logikai törvények vizsgálatának eredményeiről, a "szép törvényeinek", vagyis az esztétikának a kutatásáról, a lélektan problémáiról, valamint fontosnak tartották az erkölcsi törvények vizsgálatát is. Az "egyéni szellem" és az "emberi elme" működési törvényeinek a kutatását is olyan fontosnak tartották, hogy "ez elől nem zárkózhatik el Szemlénk." Mindezek megvalósításához pedig szerintük a "fogalmak tiszta használata" szükséges.

Az "előadás formáját", a publikációk műfaját tekintve önálló tanulmányok, cikkek és elemzések éppúgy elképzelhetőek voltak számukra, mint kritikák és ismertetések. Folyamatosan hírt kívántak adni a hazai és külföldi filozófiai élet fontosabb eseményeiről, a megjelenő könyvekről és az egyetemi tanrendekről is. Bár Böhm tudatában volt annak, hogy a lap hasábjain nincs lehetőségük a "filozófia egyetemes sorsának intézésére" de szándéka szerint legalább kapcsolatot akart létesíteni az európai filozófiai központokkal. A szerkesztők a legfontosabbnak mégis azt tartották, hogy alkalmat adjanak a magyar filozófusoknak arra, hogy magyar nyelven fejezzék ki filozófiai gondolataikat, vagyis fórumot teremtsenek a filozófia hazai "jóravaló közmunkásainak." Ebben van a lap vitathatatlan érdeme. Fórumot teremtett és pótolt egy nemlétező filozófus írói iskolát. Néhány év alatt ugyanis több fiatal magyar filozófus "kinevelésében" is érdemeket szerzett.[67] Kialakult egy többé-kevésbé állandó szerzői gárda, amely viszonylag színvonalas cikkekkel, tanulmányokkal látta el a szerkesztőséget.

Érdeme a lapnak az is, hogy a magyar szellemi életen belül csökkentette a filozófia iránti közönyt, s bár szűk, de érdeklődő olvasóközönséget teremtett. Emellet a magyar filozófiai nyelv fejlődéséhez is hozzájárult azzal a puszta ténnyel, hogy ösztönzőleg hatott a filozófiai témában írókra, s ezzel az igényes nyelvi megfogalmazásra való törekvést gerjesztette. A Szemle első évfolyamait végigolvasva könnyedén megállapítható az is, hogy Böhm azon ritka szerkesztők közé tartozott, akik személyes vonzalmaikat és érzéseiket nem jelenítették meg mindenáron a szerkesztői munkában. Egy-egy cikket akkor is megjelentetett, ha tartalmával nem értett egyet, de mint jól kidolgozott és megfogalmazott álláspontot mégis tolerált. Ez a nagyvonalúság és igényes következetesség jellemezte Böhmöt szerkesztői tevékenységében. Arra törekedett, hogy magyar szerzők tollából "eredeti" tanulmányokat közöljön, s ne csupán olyanokat, amelyek átveszik és mindössze leírják a külföldi filozófiai irodalom eredményeit.

A Szemle alig tíz éves fennállása alatt is változásokat élt át. Az első három évfolyam szerkesztésében még Böhm is részt vett, sőt a lap szellemi vezére volt, majd azt követően Baráth Ferenc mellett Bokor József vette át a szerkesztést. (A IV-V. évfolyamban Buday József is fel van tüntetve mint szerkesztő.) Böhm kiválásának "sértett önérzete" volt az oka. Az Akadémia 1883-ban ugyanis jutalmat tűz ki, amely *"a bölcseleti tudományok körébe tartozó munkák legjobbjának volna odaítélendő."* Böhm az akkor megjelenő könyvét, *Az ember és világa* című munkája első kötetét adta be a pályázaton, viszont csalódnia kellett. Műve az Akadémia hanyag adminisztrációja miatt nem került a bírálók kezébe. Az Akadémia főtitkárával folytatott polémiája csak tovább élezte a helyzetet. Bocsánatkérésre számított, s mivel ezt nem kapta meg, úgy látta jónak, ha lemond lapjának szerkesztéséről. Ellenkező esetben ugyanis vissza kellett volna mondania az Akadémia támogatását, s az bizonyosan a lap megszűnését eredményezte volna.[68]

Már Böhm lemondásának pillanatában is sikereket tudhatott maga mögött a Szemle. Az első három évben 31 nagyobb tanulmány jelent meg a folyóiratban, főként ismeretelméleti, etikai, lélektani, esztétikai, illetve filozófiatörténeti tematikában. Az önálló cikkek mellett az *"Értesítő"* című rovatban 38 hazai és külföldi filozófiai könyv ismertetését vagy bírálatát is közölték. Böhm az első években külön rovatot indított *"Philosophiai folyóiratokból"* címen, amelyben a külföldi filozófiai periodikák publikációinak az ismertetését közölte, vagyis egyfajtata szakirodalomfigyelői szolgálatot is ellátott. Ezek a rovatok a későbbiekben is megmaradtak. A *"Könyvjegyzék"* című rovatban a frissen megjelenő hazai és külföldi filozófiai könyvek listáját is közölték. Sajnálatos viszont, hogy műfordításokat csak elvétve jelentettek meg. Bár a *"Részletek értekezésekből"* című rovatnak volt olyan funkciója, hogy rövid fordítások által tudósítson bizonyos

külföldi kutatási eredményekről, de ez mégsem nevezhető szisztematikus fordítói tevékenységnek. A fordítások hiányának okát abban is kereshetjük, hogy a szerkesztők kevés alkalmas fordítót tartottak számon. Így a klasszikus vagy kortárs filozófiai alkotások magyar nyelvű fordításának programját nem is vállalták fel. Ennek ellenére már az első három évfolyam áttekintéséből is kiderülhet számunkra, hogy a Szemle szerkesztési elveit és szellemiségét tekintve a kor színvonalán állott. Ám ez sem volt elegendő ahhoz, hogy a hazai szellemi életen belül nagyobb befolyásra tegyen szert.[69]

A Szemlét nagyrészt magánadakozásból finanszírozták a szerkesztők, de a megjelenéshez nélkülözhetetlen volt az Akadémia évi 300 forintos anyagi támogatása is. Ennek ellenére a szerkesztőknek mégis folyamatosan nagy erőfeszítésükbe került, hogy az anyagi fedezetet előteremtsék. A Szemle nehéz pénzügyi helyzetéről azok a rendszeres előfizetői "felszólítások" tudósítanak, amelyek főként az első évfolyamok végén találhatóak. Ilyen körülmények között érthető, ha a megjelenési példányszám is évente változott, de mindvégig csak néhány száz, esetleg ezer példány maradt.

Minden sikere ellenére a Szemle működése nem volt minden korabeli magyar filozófus számára elismert. A kortársak részéről folyamatosan támadásoknak volt kitéve a szerkesztőség. A hazai filozófiai életen belül is voltak ellenlábasaik, ami részben szakmai féltékenységgel, részben pedig tartalmi kifogásokkal magyarázható.[70]

Böhm a szerkesztőségből való kiválása után is munkatársa maradt a lapnak. Cikkei, könyvismertetései, folyóiratszemléi továbbra is megjelentek, bár konkrét szervezői, szerkesztői munkára már nem jutott ideje. Így arra sem futotta energiájából, hogy a lap megszűnését megakadályozza. A folyóirat 1891-ben bekövetkező megszűnésének a közvetlen oka az volt, hogy az akkori szerkesztőnek, Bokor Józsefnek másirányú elfoglaltsága akadt. Az utolsó 2-3 évfolyam már valóban némi gondozatlanságról árulkodik, romlott a színvonal, s távolodni kezdett a Szemle attól az eszménytől, amit Böhm Károly álmodott meg. Mintha senki sem vállalta volna, hogy energiáit rááldozva folytatja a munkát. Végül a Magyar Philosophiai Szemle úgy szűnt meg, hogy mindössze tíz évfolyama látott napvilágot, ám ez is elegendő értéket képvisel ahhoz, hogy a filozófia magyarországi művelésének történetében külön fejezetet képviseljen. A Szemle megszűnésével, az ekkor már létező, de teljességgel más orientációjú, egyházi és neoskolasztikus befolyás alatt álló *Bölcseleti Folyóirat* mellett, - amely így sok filozófus számára nem volt megfelelő publikációs fórum - hiányzott a magyar filozófiai életből egy szélesebb alapokon álló filozófiai folyóirat. Nem kellett sokáig várni. Az Akadémia támogatásával 1892-ben megjelent az *Athenaeum*.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a filozófiai lapok mellett más publikációs fórumok is megnyíltak a magyar filozófusok előtt. A századfordulón burjánzásnak indult a magyar folyóiratkultúra, s egyre több olyan folyóirat jelent meg, amely a filozófiai tematikának is helyet biztosított. A századforduló körüli években már "mennyiségét" tekintve is - ami nem feltétlenül jelent minden esetben "minőséget" is - annyi filozófiai publikáció látott napvilágotg, hogy ismét felmerült a magyar filozófiai bibliográfia létrehozásának a gondolata. Erről, valamint a magyar filozófiai irodalomban való tájékozódás lehetőségeiről, a hagyományos információs forrásokról szól a következő fejezet.

II. RÉSZ

1. A MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIAI SZAKIRODALOM HAGYOMÁNYOS INFORMÁCIÓS FORRÁSAI ÉS A MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIAI IRODALOM SZÁMÍTÓGÉPES ADATBÁZISA

"[...] Tudnatok-e nekem informacioval szolgalni arrol, hogy Descartesnak és Nietzschenek milyen magyar nyelvu szakirodalma van? [...]"
(1994.)
From: UUCP > ungvar@vms.chic.edu
To: laczkos@bibl.u-szeged.hu

Nehéz helyzetben van az, aki tájékozódni szeretne a magyar nyelvű filozófiai szakirodalomban. A magyar filozófiai életen belül szinte teljesen elhanyagolt terület a publikációs adatok rendszerező feldolgozása. Pedig egyetlen diszciplína sem lehet meg az alapvető szakirodalmi publikációk feldolgozására irányuló "háttérmunka" nélkül. Sajnálatos, hogy ebben a vonatkozásban éppen a magyar filozófustársadalom, a filozófusi "szakma" maradt le a többi tudományághoz képest. A magyar filozófiai élet önbecsülését jelzi az, ahogyan saját publikációs adatait szinte teljesen feldolgozatlanul hagyja. Néhány kisérlettől eltekintve - melyekről az alábbiakban esik szó - alig-alig találunk teljes eligazítást a magyar nyelvű filozófia múltjának, illetve jelenének szakirodalmában. Az okok részben ugyancsak a magyar nyelvű filozófiai tevékenység lebecsülésére vezethetőek vissza. Pedig a magyar nyelvű filozófiai irodalomnak részét képezi az az egyre nagyobb mennyiségű "fordítás-irodalom" is, amely a klasszikus filozófiai gondolkodók műveinek hazai beiktatását jeleníti meg.[71]

A publikációs adatok lehető legpontosabb számbavétele és közzététele amiatt is fontos feladat, mert a magyar filozófaiai múlt feltárásának munkálatai enélkül nem vezethetnek sikerre. A filozófia hazai művelésének egyik elengedhetetlen feltétele a bölcseleti élet "háttérországának" rendbetétele. Ahhoz, hogy a filozófia művelése Magyarországon is a kor színvonalán álljon, s az autonóm filozófiai gondolkodás megerősödhessen, az európai filozófiai tradícióval és a "szakmával" való szoros kapcsolattartás mellett, többek között feltétlenül szükséges a filozófia magyar nyelvű irodalmának feldolgozása is.

A magyar filozófiai irodalom bibliográfiájának elkészítéséről, szinte a XIX. század közepétől folyamatosan értekeztek a magyar filozófiai élet képviselői. Mégis

csak kevés eredményről számolhatunk be. Jóval később, 1928-ban *Bartók György* is összefoglalta a filozófia magyar nyelvű művelésének történeti feldolgozásával kapcsolatos teendőket.[72] Az általa vázolt munkaprogram első pontja a magyar filozófiai bibliográfia összeállításának szükségességét írja le. Bartók úgy látta, hogy egy alapos bibliográfia nélkül még azt sem tudjuk felmérni, hogy a filozófia hazai művelése során mi jelent meg nyomtatásban. Ám kisebb részsikerektől eltekintve, - melyeket az alábbiakban érinteni fogunk - komolyabb eredményekről azóta sem adhatunk számot. Mindezek figyelembevétele mellett érdemes felsorolni azokat a meglévő információs forrásokat, amelyek segíthetnek bennünket a szakirodalmi tájékozódásban.

A XIX. század közepén Erdélyi János volt az első, aki fontos feladatának tekintette a magyar filozófiai múlt feltárását. Kéziratban maradt bibliográfiája 1867-ig tartalmazza az önállóan megjelent filozófiai művek és tanulmányok mellett a különböző tudományos folyóiratokban közölt értekezések, cikkek és kritikák adatait is.[73] Erdélyi után, a század utolsó harmadában nem készült pontos jegyzék a publikációkról, pusztán apróbb részterületek kerültek feldolgozásra. Ilyen például *Meltz Hugó* munkája, amely a magyar nyelvű Kant irodalom könyvészeti adatait tartalmazza.[74]

Az előző fejezetben már említettük, - s itt csak utalni szeretnénk rá - hogy a múlt század nyolcvanas éveitől megjelenő magyar filozófiai lapok mindíg fontos feladatuknak tartották, hogy évente tájékoztassanak a megjelenő magyar nyelvű filozófiai művekről. Ezek a listák azonban sokáig szinte csak a könyvészeti adatokat tartalmazták, a folyóirat-irodalmat nem, továbbá hiányosak és pontatlanok, de tájékozódni már ezek alapján is lehet.

Bár nem kimondottan filozófiai vonatkozású munka, de nagyszámú és fontos információkat tartalmaz a hazai bölcseleti élet publikált irodalmával kapcsolatosan *Szinnyei József* 14 kötetes műve, a *Magyar írók élete és munkái* címmel. A kutatásokat Szinnyei a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával végezte, s a kötetek 1891 és 1914 között jelentek meg. Szinnyei összesen 29 553 életrajzot közölt. Ezeket minden esetben kiegészítette publikációs adatokkal, így a kötetekből információkat szerezhetünk a magyar nyelvű filozófiai irodalomra vonatkozóan is. Szinnyeinél nehezíti a tájékozódást az, hogy először tudnunk kell, kik voltak a magyar filozófusok, s csak azután nézhetjük meg munkásságuk publikációs adatait.[75]

A *Magyar Filozófiai Társaság* megalakulása után szinte rögtön sürgető feladatának tekintette, hogy a magyar filozófiai irodalom bibliográfiáját megalkossa. Az adatgyűjtéssel 1902-ben *Kováts László* múzeumi segédőrt bízták meg, amit ő 1903. szeptemberi határidővel el is vállalt, sőt munkája irányelveit közzé is tette.

Amint azonban a Társaság közgyűléseinek jegyzőkönyveiből kiderül, a munka több évi halogatás után sem készült el, aminek döntő részt Kováts betegsége az oka.[76]

Ezt követően 1914-ben fogalmazódik meg újra a bibliográfiakészítés gondolata. *Magyar Philosophiai bibliográfia* címmel *Enyvvári Jenő* elkészíti, és az Athenaeum 1914-es, 1915-ös és 1917-es évfolyamaiban közzé is teszi az 1910 és 1915 között megjelent magyar nyelvű filozófiai irodalom adatait. A bibliográfia a könyvészeti adatok mellett a folyóiratcikkek, disszertációk és középiskolai értesítők filozófiai vonatkozású publikációs adatait is közli, mégsem tekinthető teljesnek.

Az első olyan filozófiai bibliográfia, amely egy egész korszak teljes anyagának közlésére törekszik, 1929-ben *M. Buday Júlia* összeállításában jelent meg, *A Magyar Filozófiai irodalom bibliográfiája 1901-1925.* címmel. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ jóvoltából napvilágot látott bibliográfia bevallott célja a hiánypótlás. A szerkesztő szándéka szerint a bibliográfia a napilapokban közölt publikációk kivételével, minden önállóan megjelent, vagy folyóiratok hasábjain publikált filozófiai írásmű adatait tartalmazza. Munkája során Buday 106 folyóiratot dolgozott fel, és összesen 5579 címadatot jelenít meg. Az adatok közlésére tematikus bontásban kerül sor, így az általános művektől, a filozófia részdiszciplínáin át betűrendben találhatóak meg a publikációs információk. Bár a bibliográfia szerkesztőjének minden igyekezete ellenére is hiányos maradt a jegyzék, - ennek lehetőségét előszavában Buday is elismerte - ha legalább negyedszázadonként ilyen filozófiai bibliográfia jelent volna meg, akkor nem lenne túl nagy gondunk a tájékozódással.

Buday bibliográfiája után egy időszakra úgy tűnik, hogy megoldódik az adatgyűjtés problémája. Az Ahenaeum 1930. és 1941. közötti évfolyamaiban *Gáspár Ilona* összeállításában, évről-évre megjelenik *A hazai filozófiai irodalom bibliográfiája.* Ebben ugyancsak filozófiai diszciplínák szerinti bontásban kerül közlésre a filozófiai könyvészet mellett a folyóiratok irodalma is. Sajnos azonban ez a bibliográfiai összeállítás is erősen hiányos.

Ezután néhány évtizedre - a történelmi körülményekkel jól magyarázható módon - abbamaradt a szisztematikus adatgyűjtés és közlés. Az 1957-től megjelenő *Magyar Filozófiai Szemle* 1960. és 1967. között tett egy tétova kísérletet arra, hogy éves bontásban közölje *A magyar kiadásban megjelent filozófiai irodalom bibliográfiáját.* Ebben azonban már csak a könyvészeti adatokra koncentráltak, és hiányos listákat közöltek, noha tudjuk, hogy ezekben az években valóban szegényes volt a hazai filozófiai irodalom. A szándék annyiban mégis méltánylandó, hogy a szerkesztők tájékoztatni kívánták olvasóikat a megjelent könyvekről. Ezzel óhatatlanul is a szegénységre és a hiányokra hívták fel a figyelmet.

Szisztematikus adatgyűjtéssel, illetve kurrens filozófiai bibliográfia összeállítással csak a kilencvenes években találkozhatunk újra. A *Különbség* című szegedi filozófiai diáklap - *Gulkai Márta* összeállításában - 1993 novemberétől *Folyóiratszemle*, illetve *Könyvbibliográfia* címen folyamatosan közli a kurrens filozófiai publikációkat. A bibliográfia szerkesztője mintegy hatvan folyóirat és a Magyar Nemzeti Bibliográfia filozófiai vonatkozású adatai alapján készíti listáját. Ezek a jegyzékek már részét képezik annak a *magyar nyelvű filozófiai irodalom számítógépes adatbázisának*, amelyről a későbbiekben még szó fog esni.

Az imént felsorolt információs forrásokon kívül természetesen még sok más lehetősége van annak, hogy tájékozódjunk a magyar nyelvű filozófiai irodalomban. Erre leginkább az *Országos Széchenyi Könyvtár* szak- és betűrendes katalógusai az alkalmasak. Itt a régebbi és mai könyvészeti adatok mellett, 1945-től a folyóiratok publikációs adatai is katalogizálva vannak, s ebben nevek szerinti betűrendben tájékozódhatunk. Sajnos azonban ezek a katalógusok is erősen hiányosak. Emellett a már említett *Magyar Nemzeti Bibliográfia* füzetei ETO rendszerben, évről-évre kéthetente közlik a könyvészeti adatokat, benne a filozófiai jellegűeket is. A *Magyar Folyóiratok Repertóriuma*, illetve az *Időszaki Kiadványok Repertóriuma* hasonló módon alkalmas a tájékozódásra. Ezeket megelőzően a *Magyar Könyvészet* 1945. és 1960., valamint 1921. és 1944. közötti retrospektív ciklusai is jól használhatóak a filozófiai irodalommal kapcsolatos adatgyűjtésre.

Időben visszafelé haladva, az alábbi retrospektív bibliográfiák is külön fejezetben sorolják fel, vagy legalábbis tartalmazzák az egy adott időszakon belül megjelent bölcsészeti szakkönyveket. Így *Kozocsa Sándor: Magyar Könyvészet 1911-1920. I-II.*, *Petrik Géza-Barcza Imre: Magyar Könyvészet 1901-1910. I-II.*, *Petrik Géza: Magyar Könyvészet 1886-1900. I-II.*, *Kiszlingstein Sándor: Magyar Könyvészet 1876-1885.*, *Petrik Géza: Magyar Könyvészet 1860-1875. és Petrik Géza: Magyarország Bibliográphiája 1712-1860. I-IV.* című köteteiből is információkat szerezhetünk a magyar nyelvű filozófiai irodalomról.[77]

Ugyancsak információs forrás lehet számunkra a *Magyar Filozófiai Szemle* repertóriuma, amely a folyóirat 1957. és 1981. közötti évfolyamainak az anyagát tartalmazza. A tájékozódáshoz a *Filozófiai Figyelő* elkészült repertóriuma (1979-1993) szintén rendelkezésünkre áll.

Ezen a ponton annak tudatában fejezzük be a felsorolást, hogy csak a főbb információs forrásokat és lehetőségeket említettük. Ugyanakkor nem szóltunk arról a számtalan részbibliográfiáról, amely egy-egy filozófus, vagy egy-egy filozófiai diszciplína publikációs adatait dolgozza fel.[78]

Amint a fenti felsorolásokból is kiderült, - minden részsiker ellenére - a mai napig nem létezik olyan egységes információs forrás, amely teljeskörű és megbízható információkkal látna el bennünket a magyar nyelvű filozófiai irodalomról. A létező publikációs adatok sok helyen, sokféle módon vannak rögzítve, összegyűjtésük, egységes rendszerezésük, a hozzáférhetőséget és a tájékozódást is megkönnyítené. Egy ilyen adatbázis létrehozása már csak amiatt is fontos feladatnak tűnik, mert a kilencvenes években átlagosan 1300-1500 filozófiai vonatkozású publikáció jelenik meg Magyarországon. Így már a kurrens irodalomban való tájékozódás is egyre nehezebb. Többek között ezért is kell létrehozni *a magyar nyelvű filozófiai irodalom számítógépes adatbázisát*. Korunk tudományos szellemisége és az információs infrastruktúra fejlődése szinte parancsolóan írja elő számunkra, hogy élni kell a számítógépes hálózatok által nyújtott lehetőséggel. A tudományos kommunikáció ma nagyrészt a rendelkezésre álló információkon alapszik. Éppen az információk áramlását gyorsítja fel a számítógépes "világháló". Ma már a "szakma" hazai képviselőinek mind nagyobb hányada használja az elektronikus információs forrásokat, elsősorban a külföldi szakirodalom kutatására, szakmai kommunikációra és információk beszerzésére.[79] Ezért is lenne fontos feladat, hogy ne csak *felhasználói*, hanem *adatszolgáltatói* szinten is bekapcsolódhassunk a számítógépes hálózatokon zajló kommunikációba. A magyar nyelvű filozófiai publikációk számítógépes adatbázis formájában történő rögzítése, tárolása és továbbítása ezt a lehetőséget kínálja számunkra. Emellett a filozófia műveléséhez, kutatásához és oktatásához nélkülözhetetlen adatok válnának minden érintett számára könnyedén hozzáférhetővé.

A magyar nyelvű filozófiai irodalom számítógépes adatbázisának az elkészítése az alábbi munkaprogram szerint történhet:

1, Klasszikusok magyar nyelvű irodalmának feldolgozása. /Az 1881 és 1995 között megjelent primer és szekunder jellegű, könyvészeti és folyóirat-publikációk alapján./

2, A romániai, szlovákiai és jugoszláviai magyar nyelvű filozófiai irodalom adatainak az összegyűjtése. /Az 1920 és 1995 közötti időszakban megjelent filozófiai publikációk feldolgozása folyóiratcikkek és kiadói könyvlisták alapján./

3, A filozófia magyar nyelvű irodalmának éves bibliográfiája. /Az 1882 és 1995 között megjelent filozófiai publikációk feldolgozása létező részbibliográfiák, az MNB és megjelenő folyóiratok cikkei alapján./

4, Magyar nyelvű filozófiai folyóiratok repertóriumainak az elkészítése, valamint a magyar filozófusok publikációs listáinak az összeállítása, illetve beszerzése.

Az adatgyűjtés során természetesen támaszkodhatunk azokra a hagyományos információs forrásokra, amelyekről a fentiekben már szó volt, hiszen részben éppen ezek összegyűjtése és egységes rendszerezése a feladat. Az adatbázis létrehozásának a célját és értelmét az adja, hogy a kor követelményeinek megfelelően majdan olyan "lelőhelye" legyen a magyar nyelvű filozófiai irodalomnak, amely a legnagyobb tételszámban tud megbízható információkat nyújtani a publikációkról, s a hozzáférhetőséget biztosító számítógépes könyvtárprogram alapján *szerző, cím* és *tárgyszó* szerinti kombinált keresési igényeknek is megfelel.

Az adatbázis a későbbiekben folyamatosan bővülne a frissen megjelenő publikációkkal. Az adatbankban belátható időn belül lehetőleg minden magyar nyelvű filozófiai publikáció bibliográfiai adatait rögzítenie kell. A program csak akkor éri el eredeti célját, ha a legszélesebb nyilvánosság számára is elérhetővé válik. Ennek a követelménynek pedig egyre inkább a számítógépes hálózati úton történő adatszolgáltatás felel meg, bár a nyomtatott formában való közzétételtől sem szabad elzárkózni.

Ezen a ponton azonban beleütközünk egy módszertani problémába. Nevezetesen abba, hogy *mi a filozófia, és hol vonhatóak meg határai?* Erre a kérdésre pusztán amiatt szükséges formális választ adnunk, mert csak így dönthető el egyértelműen, hogy milyen adatokat gyűjtsünk. Mi minősül filozófiai publikációnak? Mivel a tudományok kölcsönhatása miatt módszertanilag nem szerencsés szűk határokat szabni, illetve a kérdésre pontosan definiált választ adni, ezért akkor tesszük jól, ha a filozófiát a lehető legtágabban értelmezzük.[80]

Az adatok rögzítésénél a *szerzőségi-, cím- és kiadási adatok* mellett a *tárgyszó* kap hangsúlyos szerepet. Mivel azonban magyar nyelven nem létezik semmiféle filozófiai tárgyszójegyzék, illetve információs tezaurusz, ezért a tárgyszavazásnál néhány használható magyar nyelvű filozófiai lexikon szócikkeiből érdemes kiindulni.

Az adatbázis a következő elektronikus útvonalon válik elérhető: *gopher://gopher.jate.u-szeged.hu:7002/000/hune/bibl.d/tars*[81]

A következő fejezetekben közlésre kerülő adatok az imént felvázolt filozófiai adatbázis-fejlesztői munkaprogram során kerültek összegyűjtésre, s mint ilyenek, a disszertáció szerves részét képezik.

2. A MAGYAR NYELVŰ DESCARTES-IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA 1881-TŐL 1995-IG

Magyar nyelvű Descartes fordítások:

1881

DESCARTES, René: Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. Elmélkedések a metafizikáról. [Filozófiai Írók Tára 1.] Fordította és magyarázatokkal ellátta: Alexander Bernát. Budapest: Franklin Társulat 1881, p. 180 <A kötet végén Alexander Bernát tanulmányai *Descartes élete - Descartes rendszere - Descartes mint természettudós* címen, pp. 151-180.>

DESCARTES, René: Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher is vérité dans les sciences. [Jeles Írók Tára XVI.] Közrebocsátja és magyarázza: Alexander Bernát. Budapest: Franklin Társulat 1881, p. 148 <Franciául és magyarul írott fejezetekkel, Alexander magyarázataival, ill. a kötet végén Alexander Bernát tanulmányai *Descartes élete - Descartes rendszere - Descartes mint természettudós* címen, pp. 115-147.>

1896

DESCARTES, René: Analytikai geometria. 1. rész. Síkbeli geometria. 2. rész. Térbeli geometria Schlömilch, Rudio és Salmon nyomán. Budapest: Rozsnyai Kiadó p. 382

1898

ANALYTIKAI GEOMETRIA. Példák és megoldások gyűjteménye a síkbeli és térbeli geometria köréből, [René DESCARTES alapján] a Műegyetem 1. éves hallgatói és szigorlatozók számára. Budapest: Rozsnyai Kiadó 1898, p. 383

1906

DESCARTES, René: I. Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. II. Elmélkedések a Metafizikáról. III. A filozófia elvei 1. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Alexander Bernát. [Filozófiai Írók Tára 1.] 2-3. javított és bővített kiadás. Budapest: Franklin Társulat 1906, p. 275

1948

DESCARTES, René: A szabadságról. (J. P. Sartre válogatásában és bevezetőjével). [Officina könyvtár 101-102.] Ford.: Détshy Mihály. Budapest: Officina Kiadó 1948, p. 80

1953

DESCARTES, René: Válogatott szemelvények. Fordította: Kiss Géza és Ulrich Ferenc. Bevezető tanulmány: C. J. Gulian. Bukarest: Állami Tudományos Könyvkiadó 1953, p. 240

1958

DESCARTES, René: Értekezés a módszerről. (részlet, pp. 187-211.) Ford.: Szemere Samu. In: Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I. Budapest: Tankönyvkiadó 1958, p. 340

DESCARTES válasza Gassendi ellenvetéseire a Metafizikai elmélkedések című műhöz. (részlet, pp. 234-239.) Ford.: Szemere Samu. In: Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I. Budapest: Tankönyvkiadó 1958, p. 340

Hobbes ellenvetései Descartes Metafizikai elmélkedések című művéhez, DESCARTES VÁLASZAIval. (pp. 212-224.) Ford.: Szemere Samu. In: Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I. Budapest: Tankönyvkiadó 1958, p. 340

1961

DESCARTES, René: Válogatott filozófiai művek. Ford.: Szemere Samu. Bevezetővel ellátta: Rozsnyai Ervin. <Descartes és az újkori filozófia.> Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta: Nádor György. [Filozófiai Írók Tára, Új Folyam XX. kötet.] Budapest: Akadémia Kiadó 1961, p. 382 <A 2. kiadás 1980-ban jelent meg. A kötet az *Értekezés a módszerről*, a *Szabályok az értelem vezetéséről* és *Az igazság kutatása a természetes világosság által* című írásokat közli. >

1977

DESCARTES, René: A módszerről. Válogatta, bevezetővel és magyarázatokkal ellátta: Tamás Gáspár Miklós. Ford.: Alexander Bernát, Szemere Samu, Tamás Gáspár Miklós. Bukarest: Kriterion Kiadó 1977, p. 188 <A kötet az *Értekezést*, a *Szabályokat* (magyarázatok nélkül), valamint egy *válogatást Descartes és Erzsébet hercegnő levelezéséből* közül. >

1980

DESCARTES, René: Szabályok az értelem vezetésére. (részlet, pp. 46-58.) Ford.: Szemere Samu. In: Szöveggyűjtemény a filozófiai gondolkodás főbb áramlatainak tanulmányozásához. Budapest: Tankönyvkiadó 1980, p. 406

1984

DESCARTES, René: Értekezés a módszerről. (Rövid idézetek. pp. 244-247.) Ford.: Szemere Samu. In: Bölcsességek könyve. Aforizmák szállóigék. (Az 1800 előtt született szerzők.) Összeállította, szerkesztette és a jegyzeteket írta: Kristó Nagy István. 3. kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó 1984, p. 679

1991

DESCARTES, René: Értekezés a módszerről. Fordította, bevezetővel és előszóval ellátta: Alexander Bernát. Közreadta a Tekintet Alapítvány. Budapest: Kossuth Kiadó 1991, p. 110 <A 2. kiadás 1992-ben jelent meg.>

1992

DESCARTES, René: Elmélkedések a metafizikáról. (részletek, pp. 164-185.) Ford.: Alexander Bernát. In. Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény. Szerkesztette: Steiger Kornél. Budapest: Holnap Kiadó 1992, p. 343

DESCARTES, René: Értekezés a módszerről. (részlet, pp. 66-69.) Ford.: Szemere Samu. In: Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény tanítóképzős hallgatók számára. Debrecen: Kölcsey Ferenc Tanárképző Főiskola 1992, p. 210

1993

DESCARTES, René: Értekezés a módszerről. In: Igazságkeresők. Galileo Galilei és René Descartes művei. Ford.: Zemplén Jolán. [Populart füzetek 33.] Szentendre: Interpopulart 1993, p. 77

DESCARTES, René: Értekezés a módszerről. [Matúra Bölcselet I.] Ford.: Szemere Samu és Boros Gábor. Budapest: Ikon Kiadó 1993, p. 85 <Teljes, gondozott szöveg. A művet 2. kiadásban 1994-ben jelentette meg a Matúra.>

DESCARTES, René: A szerző levele a könyv fordítójához, amely itt előszóul szolgálhat. Ford. Gulkai Márta. In: Különbség 1993/2. pp. 26-35. <Levél-előszó Descartes *A filozófia alapelvei* című művéhez.>

DESCARTES, René: Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. (részlet, pp. 22-32.) Ford.: Szemere Samu. In: Filozófiai szöveggyűjtemény középiskolások számára. Budapest: Nemzeti tankönyvkiadó 1993, p. 342

1994

DESCARTES, René: Elmélkedések az első filozófiáról. Ford.: Boros Gábor. Budapest: Atlantisz Kiadó 1994, p. 230

DESCARTES, René: A lélek szenvedélyei. Fordította és az utószót írta: Dékány András. Szeged: Ictus Kiadó 1994, p. 189

1995

DESCARTES, René: A szerző levele a könyv fordítójához. Fordította: Dékány András. In: Pompeji VI/2 (1995), pp. 92-105. <Levél-előszó *A filozófia alapelvei* című 1647-ben franciául kiadott műhöz.>

(Kiadási adatok nélkül:)

DESCARTES, René: Levelek az erkölcsről I-II. (Válogatott részek) Levelezés Erzsébet hercegnővel, Chanut-vel, és Krisztina királynővel. A szövegeket átnézte és közreadja: Jacques Chevalier. h. n., k. n., é. n., p. 119 <Lelőhely: JATE Társadalomelméleti Szakkönyvtár. Ismeretlen fordító kéziratban sokszorosított munkája.>

DESCARTES, René: A szenvedélyekről általában. h. n., k. n., é. n., p. 136 <Lelőhely: JATE Társadalomelméleti Szakkönyvtár. Ismeretlen fordító kéziratban sokszorosított munkája.>

DESCARTES, René: Az igazság kutatása a természetes világosság által. A szenvedélyekről általában. h. n., k. n., é. n., p. 24 + 96 <Lelőhely: JATE Társadalomelméleti Szakkönyvtár. Ismeretlen fordító kéziratban sokszorosított munkája.>

DESCARTES, René: Szabályok az értelem vezetésére. h. n., k. n., é. n., p. 42 <Lelőhely: JATE Társadalomelméleti Szakkönyvtár. Ismeretlen fordító kéziratban sokszorosított munkája.>

Magyar nyelvű Descartes-szakirodalom:

1884

BARABÁS, Ábel: Az újkori philosophia keletkezése, különös tekintettel Descartes rendszerére, bírálati szempontól. Kolozsvár: Gámán Kiadó 1884, p. 58

1886

SÁRFFY, Aladár: A megismerés Descartes és Kant elveire való tekintettel. In: Magyar Philosopfiai Szemle V. évf. (1886), pp. 209-234.

1892

RÁCZ, Lajos: Descartes psichológiájának alapvonalai. Sárospatak: k. n., 1892, p. 60

1896

KOZÁRY, Gyula: Descartes és Szent Tamás, különös tekintettel az ismeretelméletre. Budapest: Athenaeum Kiadó 1896, p. 157

KOZÁRY, Gyula: Descartes és Szent Tamás bölcselete. In: Bölcseleti Folyóirat 11. (1896), pp. 142-180., 358-411., 545-608.

THOMAS, Antoine Leonard: Descartes emlékezete. Ford.: Rácz Lajos. [Olcsó Könyvtár 368.] Budapest: Franklin 1896, p. 127

V. S.: Descartes születése 300-ados emlékünnepe. In: Bölcseleti Folyóirat 11. (1896), pp. 517-522.

1897

KOZÁRY, Gyula: Szent Tamás és Descartes Isten létezéséről. In: Bölcseleti Folyóirat. 12. (1897), pp. 445-459.

KOZÁRY, Gyula: Descartes és Szent Tamás Isten létezéséről. Budapest: Athenaeum Kiadó 1897, p. 19 <Pótlék a szerző Descartes és Szent Tamás, különös tekintettel az ismeretelméletre című dolgozatához.>

1902

DINGHA, Sándor: Descartes erkölcstana. In: Pozsonyi Állami Főreáliskolai Értesítő 1901/1902, pp. 3-11.

1904

ELLEND, József: Descartes mechanikájának alaptételei. In: Athenaeum XIII (1904), pp. 416-437., 503-528.

SCHWEGLER, Albert: A racionalizmus. Cartesius. (pp. 251-259.) In: Schwegler, Albert: A bölcselet története. [Filozófiai írók Tára XIX.] Budapest: Franklin-Társulat 1904, p. 557

1905

ALEXANDER, Bernát: Az emberiség nagy gondolkodói. 1. sorozat. Descartes-Spinoza-Hume-Kant-Hegel-Schopenhauer. (hat előadás) Budapest: Népszerű Főiskolai Tanfolyam 1905, p. 7.

ELLEND, József: Descartes mechanikájának alaptételei. Budapest: 1905, p. 46 <Különlenyomat a szerző Athenaeumban megjelent cikkéből.>

1912

ELLEND, József: Descartes világrendszere. In: Athenaeum XXI/2-3 (1912), pp. 111-128.

1915

LADÓK, Sándor: A természetes világosság fogalma Cartesius filozófiájában. Budapest: Franklin 1915, p. 26

1916

NAGY, József: Descartes logikája. In: Athenaeum XXV (1916), pp. 425-437.

ELEK, Oszkár: ([Recenzió] Cochin, Denis: Descartes. Paris, Alcan 1913. p. 279) In: Athenaeum, Új folyam II. kötet (1916), pp. 493-499.

1929

NAGY, József (HALASY): Descartes és a világmechanizmus eszméje. (pp. 37-45.) In: Nagy József (Halasy): A filozófia nagy rendszerei. Budapest: Magyar Szemle Társaság 1929, p. 80 <Reprint: Budapest: Hatágú Síp Alapítvány 1993.>

1933

TÚRÓCZI-Trostler, József: Magyar cartesianusok. [Minerva Könyvtár 43.] Budapest: Dunántúli Nyomda 1933, p. 51

1937

BARTÓK, György: Descartes emlékezete. (A módszerről szóló értekezés megjelenésének 300. évfordulójára.) Budapest: Sylvester Nyomda 1937, p. 7 <Különlenyomat a szerző Protestáns Szemlében megjelent cikkéből.>

NIZAN, Paul: A háromszázéves értekezés. In: Korunk XII/7-8 (1937), pp. 666-668.

[SZEMERE, Samu]: "Gondolkodom, tehát vagyok." Budapest: Franklin Nyomda 1937, p. 15 <Különlenyomat a Budapesti Szemlében megjelent cikkről. pp. 199-214.>

1938

BARTÓK, György: Descartes sorsa Magyarországon. [Szellem és Élet Könyvtára 5.] Kecskemét: k. n., 1938, p. 31

LIPKA, István: A Descartes-féle jelszabály kiterjesztéséről. Budapest: Franklin Nyomda 1938, p. 15 [Különlenyomat a szerző Matematika és Természettudományi Értesítőben megjelent cikkéből.]

1939

LUGOSSY, Margit: A "szenvedélyek tana" Descartesnál. Debrecen: Klafter Nyomda 1939, p. 56

1944

HALASY-NAGY, József: A filozófia néhány remekműve. 8. Descartes Értekezése a módszerről. (pp. 206-216.) In: Halasy-Nagy József: A filozófia. Budapest: Pantheon 1944, p. 406 <Reprint: Budapest: Akadémiai Kiadó 1991, p. 406.>

1949

LEFÉBVRE, Henri: Descartes. Ford.: Raffy Ádám. Budapest: Szikra Kiadó 1949, p. 309

1950

ALEXITS, György: Descartes mint matematikus és természettudós. In: Akadémiai Értesítő (1950), pp. 44-48.

1954-1955

HELLER, Ágnes: Descartes. (pp. 136-150.) In: Heller Ágnes: Filozófiatörténet. h. n., é. n., [1954-1955] p. 395 <Heller Ágne 1954-1955-ös egyetemi előadásai alapján.>

1957

MÁTRAI, László: Descartes et le cartesianisme hollandais. In: Magyar Filozófiai Szemle I/2-4 (1957), pp. 430. <Könyvismertetés.>

NÁDOR, György: Descartes módszertana és felfogása a természettörvényről. In: MTA Matematikai és Fizikai Tudományok Osztályának közleményei (1957), 7. kötet/2. pp. 219-238.

1958

ASZMUSZ, V. F.: Descartes. Ford.: Siklósi Mihály. Budapest: Gondolat Kiadó 1958, p. 340

DINYIK, M. A., et al. (szerk): A filozófia Franciaországban a XVII. században. Descartes és a kartezianizmus. (pp. 320-332.) In: A filozófia története. Ford.: Hazai Lujza. Budapest: Gondolat 1958, p. 609

GASSENDI ellenvetései Descartes Metafizikai elmélkedések című művéhez. (részlet, pp. 225-234.) Ford.: Szemere Samu. In: Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I. Budapest: Tankönyvkiadó 1958, p. 340

PASSUTH, László: Descartes. In: Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei XXVIII/8-9 (1958), pp. 51-73.

ROY, Claude: Klasszikusok társaságában. (Descartesról: pp. 45-50.) Budapest: Európa 1958, p. 234

1959

MUNKÁCSY, Gyula: V. F. Aszmusz - Descartes. In: Magyar Filozófiai Szemle III/3-4. (1959), pp. 440-445. <Könyvismertetés.>

1961

KALOCSAI, Dezső: A descartes-i (nemeslelkűség) erkölcstan néhány problémájáról. In: Magyar Filozófiai Szemle V/3. (1961), pp. 395-415.

KALOCSAI, Dezső: A descartesi ismeretelmélet néhány problémájáról. Szeged: Szegedi Nyomda 1961, p. 32 <Különlenyomat a szerző Acta Universitatis Szegediensis Sectio Philosophica 3. számában megjelent tanulmányából.>

NÁDOR, György: Herakleitosi gondolkodásforma Descartes műveiben. In: Antik Tanulmányok (1961), 8. kötet, 1-2 szám. pp. 29-131. <Különlenyomatként is.>

1962

KALOCSAI, Dezső: Descartes, René - Válogatott filozófiai művek. In: Magyar Filozófiai Szemle VI/5. (1962), pp. 784-487. <Könyvismertetés.>

TORDAI, Zádor: A magyar kartezianizmus történetének vázlata. In: Magyar Filozófiai Szemle VI/1. (1962), pp. 54-79.

1963

NÁDOR, György: Az alkotó-feltaláló gondolkodás szerkezetének és lélektanának néhány alapkérdése Descartes felfogásának tükrében. In: Magyar Pszichológiai Szemle 20. kötet/4. szám (1963), pp. 574-583.

REZSŐ, Margit: Descartes istenbizonyítékainak néhány problémája. In: Magyar Filozófiai Szemle VII/4. (1963), pp. 684-700.

SCHULTEISZ, Emil: Descartes: Tractatus de homine. In: Orvosi Hetilap 104/10. (1963), pp. 467-469.

1964

KALOCSAI, Dezső: Descartes etikája. Budapest: Akadémia Kiadó 1964, p. 217 <Benne bibliográfia.>

VEKERDI, László: Descartes infiniterzimális módszere a ciklusterület meghatározására. In: Matematikai Lapok 15/1-3. (1964), pp. 196-203.

1966

VEKERDI, László: Descartes érintőszerkesztési módszere. In: Matematikai Lapok 17/1-2. (1966), pp. 165-179.

1968

VAJDA, András: A Discours de la méthode arányai. In: Filológiai Közlemények 14/3-4. (1968), pp. 536-547.

1970

ALTRICHTER, Ferenc: Fogalom és lét: Logikai út Istenhez? In: Világosság XI/4 (1970), pp. 327-334.

1971

ALTRICHTER, Ferenc: Fogalom és lét: Logikai zsákutca Istenhez. In: Világosság XII/7 (1971), pp. 649-656.

ROZSNYAI, Ervin: Filozófiai arcképek. Descartes, Vico, Kierkegaard. [Elvek és utak sorozat.] Budapest: Magvető Kiadó 1971, p. 450

1973

KELEMEN, János: A lélek és a nyelv. Descartes: a nyelvprobléma helye a racionalizmus metafizikájában. In: Világosság 14/8-9. (1973), pp. 454-462.

1974

REZSŐ, Margit: Gassendi "Disquisitto metaphysica"-ja Descartes elmélkedéseinek bírálata. In: Magyar Filozófiai Szemle XVIII/2-3. (1974), pp. 283-328.

1975

KÖPECZI, Béla: Karteziánus politikai eszmék Magyarországon és Erdélyben a XVII. században és a XVIII. század elején. In: Irodalomtörténeti Közlemények 79/4. (1975), pp. 417-432.

1976

ALTRICHTER, Ferenc: Cogito, ergo sum. In: Magyar Filozófiai Szemle XX/6 (1976), pp. 797-836. < 1993-ban kötetben is. >

ALTRICHTER, Ferenc: Reneszánsz, reformáció, karteziánizmus 1-3. In: Világosság XVII/7-8-9 (1976), pp. 493-500., 608-617., 729-738.

RŐD, Wolfgang: Ryle Descartes-kritikája és a filozófiai behaviorizmus. Ford.: Kiss Endre. In: Magyar Filozófiai Szemle XX/6. (1976), pp. 837-854.

1977

KELEMEN, János: A lélek és a nyelv. Descartes. (pp. 23-46.) In: Kelemen János: A nyelvfilozófia kérdései. Budapest: Kossuth-Akadémiai Kiadó 1977, p. 160

1979

TÓTH, Béla: Descartes és Debrecen. In: Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1979. pp. 419-437.

1980

NARSZKÍJ, I. SZ.: René Descartes. (pp. 103-179.) In: Narszkíj, I. Sz.: A nyugat-eurúpai filozófia a XVII. században. Ford.: Farkas János. Budapest: Gondolat 1980, p. 482

SZILÁGYI, László: Descartes értekezése, értekezés Descartesról. In: Acta Philosophia 1979-1980/6-7. pp. 287-298.

1981

VÖRÖS, Imre: Descartes és Newton a XVIII. század műveltségében. Természetfilozófia és irodalom. In: Filológiai Közlöny 27/3. (1981), pp. 304-309.

1983

PONGRÁCZ, Sándor: Morális kategóriák Descartesnál. In: Nehézipari Műszaki Egyetem Közleményei. Társadalomtudomány 28. 1983/1-4. pp. 187-204.

1984

TÁNCZOS, Vilmos: Karteziánus és coccejánus eszmék hatása Bethlen Miklós személyiségének alakulására. In: Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények XXVIII. (1984), pp. 9-22.

DIENES, Ottó: Descartes a francia nyelvfilozófiai kritika tükrében. In: Magyar Nyelv 80/2. (1984), pp. 187-202.

1986

SZÁSZ, János: Descartes. (pp. 42-45.) In: Szász János: A fennmaradás esélyei. Budapest: Gondolat 1986, p. 193

TENGELYI, László: Descartes és Kant a bűn eredetéről. In: Medvetánc 1985/4.-1986/1. pp. 25-38.

1987

COLLINGWOOD, Robin G.: Descartes. A karteziánus történetírás. (pp. 110-115.) Ford.: Orthmayr Imre In: Collingwood, R. G.: A történelem eszméje. Budapest: Gondolat Kiadó 1987, p. 407

TENGELYI, László: Descartes és Kant a bűn eredetéről. In: Tájékoztató (Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya) 1987/1. pp. 284-296.

1988

BOROS, Gábor: A szabadság elemi formái az újkori etikában. Descartes - Spinóza. In: Újhold-Évkönyv 1988/2. pp. 292-306.

RŐD, Wolfgang: Módszer és metafizika Descartesnál. Ford.: Boros Gábor. In: Filozófiai Figyelő 10. 1988/1-2. pp. 158-177.

1989

SZABÓ, Zoltán G.: A descartesi igazságkritárium és a "cogito". In: Magyar Filozófiai Szemle XXXIII/1. (1989), pp. 1-21.

1991

ALTRICHTER, Ferenc: Aliquid sum. In: Magyar Filozófiai Szemle XXXV/3 (1991), pp. 387-402.

1992

GRASSY, Ernest: A humanista tradíció: a "res" és a "verba" egysége. Ford.: Székely László. In: Athenaeum (1992), 2. füzet. pp. 53-96.

SARTRE, Jean-Paul: A szabadságról. Ford.: Fehér M. István, Détshy Mihály. Budapest: Kossuth 1992, p. 132. <A kötet 1. műve *Sartre bevezető tanulmánya Descartes: A szabadságról című kötetéhez.* >

1993

ALTRICHTER, Ferenc: Cogito, ergo sum. (pp. 119-184.) In: Altrichter Ferenc: Észérvek az európai filozófiai hagyományban. Budapest: Atlantisz 1993, p. 382

ALTRICHTER, Ferenc: Reneszánsz, reformáció, karteziánizmus 1-3. (pp. 185-255.) In: Altrichter Ferenc: Észérvek az európai filozófiai hagyományban. Budapest: Atlantisz 1993, p. 382

ALTRICHTER, Ferenc: Fogalom és lét: Logikai út Istenhez? (pp. 27-48.) In: Altrichter Ferenc: Észérvek az európai filozófiai hagyományban. Budapest: Atlantisz 1993, p. 382 <Benne Descartesről is.>

ALTRICHTER, Ferenc: Fogalom és lét: Logikai zsákutca Istenhez. (pp. 49-70.) In: Altrichter Ferenc: Észérvek az európai filozófiai hagyományban. Budapest: Atlantisz 1993, p. 382 <Benne Descartesről is.>

1994

KOLAKOWSKI, Leszek: A karteziánus álmok. A Cogito Újragondolása. (pp. 30-36, 71-75.) Ford.: Orosz István és Tarnóczi Gabriella. In: Kolakowski, Leszek: Metafizikai horror. Budapest: Osiris-Századvég - Gond 1994, p. 147

PAPP, Sándor: Descarteson innen és túl. In: Magyar Szemle III/6 (1994), pp. 585-590.

RŐD, Wolfgang: Descartes és a német felvilágosodás filozófiája. Hat előadás. Ford.: Csatár Péter. Debrecen: KLTE Filozófiai Tanszék 1994, p. 210

1995

BOROS, Gábor: René Descartes. Elmélkedések az első filozófiáról. (pp. 148-158.) In: 33 híres bölcseleti mű. Budapest: Móra 1995, p. 464

BOROS, Gábor: Az utak elválnak. Descartes, Spinóza, Pascal. In: Holmi V/1 (1995), pp. 81-97.

SCHELER, Max: A test-lélek egység (Descartes kritikája) és a szellem-élet ontikus ellentéte (az emberről szóló naturalista tanok és Ludwig Klages tanításának kritikája). (pp. 87-105.) In: Scheler, Max: Az ember helye a kozmoszban. Ford.: Csatár Péter. [Horror Metaphysicae] Budapest: Osiris-Gond 1995, p. 202

3. A MAGYAR NYELVŰ NIETZSCHE-IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA 1872-TŐL 1995-IG.

Magyar nyelvű Nietzsche-fordítások:

1891

I. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Így szóla Zarathustra II. 59. (Részlet) Ford.: Katona Lajos. In: Élet I/1 (1891), pp. 220.

II. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: La gaya scienza: 356. (Részlet) Ford.: Katona Lajos. In: Élet I/1 (1891), pp. 143-145.

III. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Menschliches, Allzumenschliches II. 95. (Részlet) Ford.: Katona Lajos. In: Élet I/1 (1891), pp. 284.

IV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Menschliches, Allzumenschliches II. 270. (Részlet) Ford.: Katona Lajos. In: Élet I/1 (1891), pp. 318.

V. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Richard Wagner in Bayreuth 21. l. (Részlet) Ford.: Katona Lajos. In: Élet I/1 (1891), pp. 396-397.

VI. NIETZSCHE, [Friedrich Wilhelm]: A Schopenhauer-féle ember. Ford.: Katona Lajos. In: Élet I/2 (1891), pp. 131-135. <Részlet a "Schopenhauer als Erzieher"-ből.>

VII. NIETZSCHE, [Friedrich Wilhelm]: A tudósokról. Ford.: Katona Lajos In: Élet I/2 (1891), pp. 58-62. <Részlet a "Schopenhauer als Erzieher"-ből.>

1900

VIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Így szólott Zarathustra. [Részletek] Ford.: Fényes Rezső. In: Huszadik Század I/II. (1900/4), pp. 236-242.

1904

IX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Csillagmorál. A nap leszáll. [Versek] Ford.: Kún József. In: A Hét XV/46 (1904), pp. 731.

1905

X. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Délen. (vers) [Részlet a Gaya Scienziából] Ford.: [Babits Mihály] Babics Mihály. In: Tűz I/1 (1905), pp. 16.

XI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A hajnalhasadás első könyvéből. (Részlet) In: Figyelő I. (1905), pp. 736-748.

1906

XII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A hét pecsét. (vers) [Vagy: Az Igen és Ámen-dal] Ford.: Babits Mihály. In: Szeged és Vidéke V. (1906. április 29.) <Szemelvény a Juhász Gyulával tervezett, de el nem készült Zarathustra-fordításból.>

1907

XIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Túl az erkölcs világán. Ford.: Vályi Bódog. Bevezető: Henri Lichtenberger. Budapest: Athenaeum 1907, p. 208

XIV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Zarathustra. Mindenkinek és senkinek se való könyv. Ford.: Fényes Samu. Budapest: Révai Kiadó 1907, p. 414

XV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Zarathustra. (Szemelvények) Ford.: Fényes Samu. In: Úttörő 36., 37., 39. (1907),

1908

XVI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Im-igyen szóla Zarathustra. [Társadalomtudományi Könyvtár] Ford.: Wildner Ödön. Budapest: Grill Kiadó 1908, p. 440

1910

XVII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Aforizmák. [Magyar Könyvtár 595.] Ford.: Schöpflin Aladár. Budapest: Lampel Kiadó 1910, p. 64
<A Menschliches, Allzumenschlichesből.>

XVIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus. [Filozófiai Írók Tára XXIII.] Fordította és bevezette: Fülep Lajos. Budapest: Franklin Társulat 1910, p. 261 + VIII

1919

XIX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Vidám tudomány. Szemelvényekben. [Modern Könyvtár 568-570.] Ford.: Sebestyén Károly. Budapest: Athenaeum Kiadó 1919, p. 96

1921

XX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Korszerűtlen elmélkedések: Történelem és élet. Schopenhauer mint nevelő. Wagner Richard Bayreuthban. [Világkönyvtár 37.] Ford.: Miklós Jenő, Wildner Ödön. Budapest: Révai Nyomda 1921, p. 348

XXI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Schopenhauer az élet mestere. Ford.: Varró István. Budapest: Világirodalom Kiadó 1921, p. 160

1922

XXII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Ecce homo. (Vers) Ford.: Juhász Sándor. In: Tűz XVIII/23 (1922), pp. 12.

XXIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Zarathustra. Mindenkinek szóló és senkinek se való könyv. Ford.: Fényes Samu. Budapest: Világirodalom Kiadó 1922, p. 412

XXIV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Zarathustra. Mindenkinek szóló és senkinek se való könyv. Ford.: Fényes Samu. Sajtó alá rendezte: Varró István. 2. kiadás. Budapest: Világirodalom Kiadó 1922, p. 408

1923

XXV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm : Ecco Homo. Művészet és művészetek. Modernség. Sajtó alá rendezte és fordította: Varró István. Budapest: Világirodalom Kiadó 1923, p. 238

XXVI. NIETZSCHE, Friedrich levelei 1863-1889. Richard Öhler nyomán fordította: Strém István és G. Beke Margit. Bevezető: Feleky Géza. Budapest: Fővárosi Kiadó 1923, p. 252

1924

XXVII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Jón, rosszon túl. Előjáték egy jövőbeli filozófiához. Sajtó alá rendezte: Varró István. Ford.: Reichard Piroska. Budapest: Világirodalom Kiadó 1924, p. 279

1926

XXVIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Vidám tudomány. ("La gaya scienza") Sajtó alá rendezte: Varró István. Ford.: Wildner Ödön. Budapest: Világirodalom Kiadó 1926, p. 318

1935

XXIX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Zarathustra. In: Híd II/9 (1935. szept.), pp 28. <Idézet a műből.>

1941

XXX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Ecco homo. Vademecum-vadetecum. Csillagmorál. (Versek) Ford.: Kótzián Katalin. In: Magyar Nemzet IV/108 (1941. május 13.), pp. 9.

1945

XXXI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Versek. Fordította és a bevezetőt írta: Hetényi-Heidelberg Ernő. [Kétnyelvű Könyvtár 1.] Budapest: Halász Könyvkiadóvállalat 1945, p. 61

1972

XXXII. NIETZSCHE, Friedrich [Wilhelm] válogatott írásai. [Hajnalpír (Gondolatok az erkölcsi előítéletekről). A vidám tudomány ("La gaya scienza"). Így szólott Zarathustra (Könyv mindenkinek és senkinek). Túl jón és rosszon (Egy jövendő filozófia előjátéka). Az erkölcs genealógiájához (Vádirat). A Wagner-ügy (Egy muzsikusprobléma). Bálványok alkonya (Avagy hogyan filozofálunk a kalapáccsal).] Válogatta: Széll Zsuzsa. Ford.: Szabó Ede. Budapest: Gondolat Kiadó 1972, ([2]1984), p. 387

XXXIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Az egész nem egész többé. Ford.: Tandori Dezső. In: A szecesszió. Bevezető esszét írta, szövegeket és a képeket válogatta, valamint szerkesztette: Pók Lajos. Budapest: Gondolat Kiadó 1972, p. 522 <2. kiadás: 1977.>

1980

XXXIV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Az erkölcs geneológiájához. (részlet, pp. 246-259.) Ford.: Szabó Ede. In: Szöveggyűjtemény a filozófiai gondolkodás főbb áramlatai és mai irányzatai tanulmányozásához. Budapest: Tankönyvkiadó 1980, p. 406

1981

XXXV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A szó és a zene. (Töredék) Ford.: Petra-Szabó Gizella. (pp. 303-316.) In: Kultusz és áldozat. A német esszé klasszikusai. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta: Salyámosy Miklós. Budapest: Európa Könyvkiadó 1981, p. 902

XXXVI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A realisztikus festő, Boldogságom, A hét pecsét, Délen. (versek) (pp. 337-344.) Ford.: Babits Mihály. In: Babits Mihály művei. Kisebb műfordítások. Budapest: Szépirodalmi 1981, p. 436

1983

XXXVII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Vereinsamt. Elhagyatva. (vers) (pp. 20-21.) Ford.: Képes Géza. In: Szerb Antal (szerk.): Száz vers. 3. kiadás. Budapest: Magvető Kiadó 1983, p. 350

1985

XXXVIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Rémek. (vers) (pp. 802.) Ford.: Kosztolányi Dezső. In: Kosztolányi Dezső: Válogatott versek és versfordítások. [Magyar Remekírók] Válogatta és sajtó alá rendezte: Réz Pál. Budapest: Szépirodalmi Kiadó 1985, p. 964

1986

XXXIX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus. [Mérleg] Fordította és jegyzetekkel ellátta: Kertész Imre. Budapest: Európa Kiadó 1986, p. 225 <2. kiadás 1994.>

1988

XL. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Ifjúkori görög tárgyú írások. [Homérosz és a klasszika-filológia. A filozófia a görögök tragikus korszakában. Gondolatok és vázlatok a Mi, filológusok című korszerűtlen elmélkedésekhez] Válogatta és az utószót írta: Tatár György. A válogatást Almási Miklós ellenőrizte. Ford.: Molnár Anna. Jegyzeteket összeállította: Horváth Judit. Budapest: Európa Könyvkiadó 1988, p. 289

XLI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Im-igyen szóla Zarathustra. [Reprint] Ford.: Wildner Ödön. Budapest: Göncöl Kiadó 1988, p. 440 <Pók Lajos tanulmányával - A "Zarathustra": Egy lázadás labirintusai. p. 30.>

1989

XLII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Ecce Homo. Ford.: Horváth Géza. In: Magyar Filozófiai Szemle XXXIII (1989), pp. 707-784.

XLIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A történelem hasznáról és káráról. [Hermész könyvek] Fordította, a bevezető tanulmányt írta és az önéletrajzi útmutatót összeállította: Tatár György. Jegyzetek: E. Bártfai László. Budapest: Akadémiai Kiadó 1989, p. 107 /2. kiadás 1994./

XLIV. NIETZSCHE, Friedrich [Wilhelm] versei. [Lyra mundi] Válogatta: Hajnal Gábor. Ford.: Csorba Győző, et. al. Budapest: Európa 1989, p. 160

1990

XLV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Schopenhauer mint nevelő. (pp. 343-384.) Ford.: Wildner Ödön és Nagy Sándor. In : Ész Élet Egzisztencia I. Szerkesztők : Csejtei Dezső, Dékány András és Simon Ferenc. Szeged: Társadalomtudományi Kör 1990, p. 489

XLVI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Vándor és árnyéka. Ford.: Török Gábor. Budapest: Göncöl Kiadó 1990, p. 362 <Schopenhauer mint nevelő. Emberi - túlságosan is emberi. (részletek)>

1992

XLVII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Ecce Homo. Ford.: Horváth Géza. Budapest: Göncöl Kiadó 1992, p. 155

XLVIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A nem-morális értelmű igazságról és hazugságról. Ford.: Török Gábor. In: Nagyvilág XXXVII/10-11 (1992), pp. 1243-1251.

XLVIX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A nem-morálisan fölfogott igazságról és hazugságról. Ford.: Tatár György. In: Athenaeum III/1 (1992), pp. 3-15.

1993

L. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Az Antikrisztus. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Csejtei Dezső. Szeged: Ictus 1993, p. 128

LI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A tragédia születése. Imigyen szóla Zarathustra. (részletek. pp. 218-221., 222-224.) Ford.: Kertész Imre, Wildner Ödön. In: Filozófiai szöveggyűjtemény középiskolásoknak. Szerk.: Dörömbözi János. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1993, p. 342

1994

LII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Az értékek átértékelése. A szerző hátrahagyott töredékeiből válogatta, fordította és az előszót írta: Romhányi Török Gábor. Budapest: Holnap Kiadó 1994, p. 166

LIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus. Ford.: Kertész Imre. Válogatta a bevezetőt írta és a jegyzeteket készítette: Szegő Katalin. [Téka] Bukarest: Kriterion-Polis 1994, p. 228

LIV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Ecce homo. Hogyan lesz az ember azzá, ami. Fordította és jegyzetekkel ellátta: Horváth Géza. 2. kiadás. Budapest: Göncöl Kiadó é. n. [1994], p. 158 <Joós Ernő előtanulmányával.>

LV. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Bálványok alkonya. Ford.: Tandori Dezső. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 1-34.

LVI. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: Levelek. f. n. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 14-28.

1995

LVII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: (Levélrészletek) f. n. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 11., 15., 21., 26., 31., 38., 42.,

LVIII. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A nem morálisan felfogott igazságról és hazugságról. (részlet, pp. 32-36.) Ford.: Tatár Sándor. In: Martin Heidegger: Bevezetés a metafizikába. (Melléklet: Jegyzetek és szövegek. Kiegészítő olvasmányok.) Budapest: Ikon 1995, p. 54

LIX. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A húgom és én. (részlet) Ford.: Kappanyos András. In: Átváltozások 5. (1995), pp. 52-61.

Nietzsche-szakirodalom:

1872

1. HARRACH, József: A tragédia mint a zene szülöttje. (Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik. Von Friedrich Nietzsche. 1872.) In: Figyelő II/40 (1872. okt. 6), pp. 473-475.; II/41 (1872. okt. 13), pp. 485-487. <Értékeli és felhasználja Nietzsche elméletét.>

1891

2. ABONYI, Árpád: Nietzsche sajtóvita. In: Magyar Hírlap (1891. március 25.)

1896

3. SZLÁVIK, Mátyás: Nietzsche elmélete. ([Recenzió] Steiner, R.: Fr. Nietzsche, ein Kampfer gegen seine Zeit. Weimar 1895.) In: Erdélyi Múzeum XIII (1896), pp. 232-236.

4. SZLÁVIK, Mátyás: Nietzsche világnézete. In: Athenaeum V/4 (1896), pp. 561-577.

1897

5. ERDÉLYI, Károly: Nietzsche Frigyes. In: Bölcseleti Folyóirat XII (1897), pp. 421-437.; 636-653. <Különlenyomat: Budapest: Athenaeum Nyomda 1897, p. 36>

6. SZLÁVIK, Mátyás: ([Recenzió] Ritschl: Nietzsche's Welt- und Lebensanschauung in ihrer Entstehung und Entwicklung dargestellt und beurtheilt. Freiburg i. Br. und Leipzig 1897. (Mohr) 58. p.) In: Protestáns Szemle IX/4 (1897), pp. 285-287.

1898

7. BOJTORJÁN [AMBRUS, Zoltán]: Yvette Guilbert és Nietzsche. In: A Hét IX/5 (1898), pp. 78.

8. SZLÁVIK, Mátyás: Nietzsche úri morálja és a kereszténység. In: Protestáns Szemle X/10 (1898), pp. 569-575.

1899

9. L-s [RÁCZ, Lajos]: ([Recenzió] Friedrich Nietzsche, der Künstler und der Denker. Ein Essay von AI. Riehl. Stuttgart, Frommann. II. 1898.) In: Budapesti Szemle 97. kötet/CCLXVI. szám (1899), pp. 327-330.

10. PROHÁSZKA, Ottokár: A XIX. század szelleme. In: Alkotmány (1899. december 25.) pp. 17-24. <Nietzschével vitatkozik.>

11. SZLÁVIK, Mátyás: Egy korszerűtlen filozófus. ([Recenzió] Gallowitz: Friedrich Nietzsche. Dresden und Leipzig. C. Reissner, 1898. 274. p.) In: Erdélyi Múzeum XVI (1899), pp. 113-115.

12. VETHÉSSY, József: Nietzsche és a kereszténység. In: Katolikus Szemle XIII (1899), pp. 463-483.

1900

13. FÉNYES, Samu: "Übermensch." In: Budapesti Napló (1900. szeptember 3.) pp. 8.

14. FÖRSTER-NIETZSCHE, Erzsébet: Nietzsche betegsége. In: Budapesti Napló (1900. január 10.)

15. GÁL, Kelemen: Nietzsche Frigyes. In: Erdélyi Múzeum XVII/4 (1900), pp. 196-212.

16. GÁL, Kelemen: Nietzsche Frigyes. In: Keresztény Magvető, 1-3. (1900), pp. 158-159.

17. GOLDBAUM, Wilhelm: Friedrich Nietzsche. In: Alkotmány (1900. augusztus 31.) pp. 15.

18. [JÁSZI, Oszkár]: Nietzsche. In: Huszadik Század I/II (1900/9), pp.

235-236.

19. KISUJFALUSI, [WILDNER, Ödön]: Nietzsche-irodalom. In: Huszadik Század I/II (1900/10), pp. 397-406.

20. RÉVÉSZ, Béla: Nietzsche. In: Magyar Géniusz (1900. szeptember 2.), pp. 607.

21. SALGÓ, Ernő: Nietzsche. In: A Hét XI/35 (1900), pp. 563-564.

22. SALGÓ, Ernő: Nietzsche Frigyes. In: Egyetértés (1900. augusztus 29.)

23. SZÁSZ, Zoltán: Nietzsche elmélete. In: Új Magyar Szemle 1-2. (1900), pp. 314-330.

1901

24. KISUJFALUSI, [WILDNER, Ödön]: Nietzsche, az aesthetikus. ([Recenzió] Julius Zeitler. Nietzsches Aesthetik. Leipzig. 1900. Hermann Seemann Nachfolger 308. p.) In: Huszadik Század II/3 (1901), pp. 136-142.

25. VETÉSI, József: Egy föltámasztott filozófus. In: Bölcseleti Folyóirat XVI (1901), pp. 247-287. <Max Stirner; Stirner és Nietzsche szellemi rokonságáról.>

1902

26. FENYŐ, Miksa: Nietzsche mint filozófus. (Hans Vahinger könyve) In: Magyar Géniusz XI. (1902), pp. 404-405.

27. MÜLLER, Izidor: Nietzsche. Hajdú-Böszörmény 1902. p. 32

28. PEKÁR, Károly: A filozófia története. Az emberi gondolkodás története. (Nietzschéről, pp. 207-208.) Budapest: Athenaeum 1902, pp. XV + 468

29. PETHŐ, Dr. [Prohászka Ottokár]: Két világnézet. In: Magyar Sion XL. (1902), pp. 437-458., 485-514., 564-584., 645-666., 734-774., 826-856., 898-928. <Benne terjedelmes Nietzsche-bírálat is.>
30. SOMLÓ, Bódog: Az erkölcs túlkövetelései. (Nietzschéről, pp. 26-27.) In: Huszadik Század III/V (1902), pp. 13-27.

1903

31. FOUILLÉE, Alfred: Nietzsche vallása. Ford.: Wildner Ödön. In: Huszadik Század IV/8 (1903), pp. 693-712., 818-830., 857-875. <Részlet a "Nietzsche et l'immoralisme, par Alfred Fouilleé." Paris: Felix Alcan, éditeur 1902. című könyvből.>
32. VETÉSI, József: Nietzsche Frigyes. In: Bölcseleti Folyóirat XVIII/1 (1903), pp. 2-20.
33. VETÉSI, József: Nietzsche-kultusz. In: Bölcseleti Folyóirat XVIII/2 (1903), pp. 338-344.

1904

34. ERDÉLYI, Károly dr.: Nietzsche Frigyes. In: Bölcseleti Folyóirat XIX/1 (1904), pp. 25-26.
35. F. M. [FENYŐ, Miksa]: ([Recenzió] Nietzsches gesammelte Briefe. Band 1. und 2. Berlin, 1903. Schuster und Loeffler.) In: Budapesti Szemle CXX. kötet/335. szám (1904), pp. 299-305.
36. LYNKEUS [WALLESZ, Jenő]: Nietzsche. In: Jövendő II/30 (1904), pp. 40-42.

1905

37. FENYŐ, Miksa: Nietzsche levelezésének harmadik kötete. In: Figyelő I. (1905), pp. 74-77.
38. FENYŐ, Miksa: Nietzsche műveinek tizennegyedik kötete. In: Figyelő I. (1905), pp. 208-210.
39. FÜLEP, Lajos: A modern apostolok. In: Hazánk XII/38 (1905), pp. 1-2.
40. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche. In: Virágfakadás 9. (1905),
41. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche és a hellenizmus. In: Magyar Szemle 38. (1905), pp. 307-308.
42. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche és a társadalom. In: Új Század (1905), pp. 80-83.
43. KUPCSAY, Felicián: Zarathustra mániája. In: A Hét XVI/21-26 (1905), pp. 425.

44. MASZNYIK, Endre: Egy modern próféta. (Nietzsche) In: Protestáns Szemle XVII/10 (1905), pp. 561-575.
45. [PIUKOVICS, Iván]: Nietzsche és Wagner. In: Figyelő I. (1905), pp. 486-493., 630-643.
46. PIUKOVICS, Iván: Nietzsche-levelek. In: Figyelő I. (1905), pp. 579-584.
47. WILDNER, Ödön: Nietzsche levelezéseinek új kötete. [Szemle] (Friedrich Nietzsche's Briefwechsel mit Hans von Bülow, Hugo von Senger, Malwida von Meysenburg. Hrsg.: Elisabeth Förster-Nietzsche und Peter Gast. Berlin und Leipzig. Schuster und Loefller. 1905.) In: Huszadik Század VI/12 (1905), pp. 331-335.

1906

48. BÖHM, Károly: A célfogalom mint az érték gyökere. Nietzsche, Hartmann E. (pp. 172-183.) In: Böhm Károly: Az ember és a világa. Philosophiai kutatások. III. rész. Axiológia vagy értéktan. Budapest-Kolozsvár: Kókai-Stein 1906, p. XIV + 342
49. ERDÉLYI, Károly: Az übermensch a szépirodalomban. In: Vármegyei Közélet 6-9. (1906),
50. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche. In: Szeged és Vidéke (1906. augusztus 25-26.) pp. 5 <Utánközlés (pp. 93-98.) In: Juhász Gyula összes művei. Prózai írások. Budapest: Akadémiai Kiadó 1968, p. 735 + VIII>
51. KUBINYI, Viktor: Rohde és Nietzsche. In: Bölcseleti Folyóirat XXI. (1906), pp. 29-55.
52. WILDNER, Ödön: Az ifjú Nietzsche filozófiája. In: Huszadik Század VII/13 (1906), pp. 465-483. <Részlet a szerzőnek Nietzsche romantikus korszaka című könyvéből; különlenyomat: Budapest: Révai-Salamon Nyomda 1906, p. 19>

1907

53. BOURDEAU, János: A jelenkori gondolkozás mesterei. Stendhal, Taine, Renan, Spencer, Nietzsche, Tolsztoj, Puskin, Hugó. A huszadik század eredményei. (Nietzsche. - Az erő vallása, pp. 125-166.) Ford.: Fredericzy Mihály és Irmei Ferencz. Budapest: MTA 1907, p 246 (2. kiadás: 1925.)
54. BURJÁN, Károly: Nietzsche filozófiája. In: Magyar Filozófiai Társaság Közleményei XII. XIV. füzet/1. 3. szám (1907), pp. 65-80., 143-160.
55. F.: ([Recenzió] Bourdeau János: A jelenkori gondolkozás mesterei. Ford.: Fredericzy Mihály és Irmei Ferencz. Budapest: MTA kiadványa, Hornyánszky V. Nyomása 1907, p. 246) In: Protestáns Szemle XIX (1907), pp. 671-675.

56. KOSZTOLÁNYI, Dezső: Zarathustra. In: A Hét XVIII. (1907. dec. 8.)
57. GRENSŐ [HARKÁNYI, Ede]: Nietzsche, a romantikus. ([Recenzió] Wildner Ödön: Nietzsche romantikus korszaka. Budapest: Politzerféle Könyvkiadó Vállalat 1907, p. X + 228) In: Huszadik Század VIII/XV (1907/4), pp. 385-386.
58. SZÁSZ, Béla: A felsőbb ember és az embernek fia. Nietzsche és Jézus erkölcstana. Szamosújvár: Todrán Endre "Aurora" 1907, p. XVI + 142
59. WILDNER, Ödön: Nietzsche romantikus korszaka. Budapest: Politzer Könyvkiadó Vállalat 1907, p. X + 228. <További kiadások: Budapest: Grill 1907., 1907, p. V + 264>

1908

60. ADY, Endre: Nietzsche és Zarathustra. Fényes Samu Zarathustra-fordítása. In: Budapesti Napló XIII (1908. március 6.) <Utánközlés: (pp. 226-228.) In : Ady Endre: Az irodalomról. Budapest: Magvető Könyvkiadó 1961, p. 450>
61. BURJÁN, Károly: Nietzsche filozófiája. Budapest: Franklin 1908, p. 35
62. FENYŐ, Miksa: Nietzsche-irodalom. In: Nyugat I/6-7 (1908/I), pp. 327-333., 370-375.
63. IGNOTUS, [VEIGELSBERG, Hugó]: Zarathustra magyarul. ([Recenzió] Imigyen szóla Zarathustra. Írta Nietzsche. Fordította Wildner Ödön. Budapest: Grill Kiadó 1908, p. 440) In: Nyugat I/22 (1908/II), pp. 388-389.
64. KORNIS, Gyula: [Recenzió] Nietzsche: Túl az erkölcs világán. In: Magyar Középiskola 2. (1908), pp. 118-121.
65. LYNKEUSZ [WALLESZ, Jenő]: Ecce Homo. In: A Hét XIX/41 (1908), pp. 663-664.
66. N. [PÉTERFY, Jenő]: Nietzsche olvasásakor. (Emile Faguet: Én lisant Nietzsche. Paris, 1905.) In: Budapesti Szemle CXXXIV. kötet/378. szám (1908), pp. 504-506.
67. NAGY, József: Nietzsche-láz. In: Uránia VIII/6-8 (1908), pp. 288-289.
68. OZORAI, Frigyes: ([Recenzió] Nietzsche romantikus korszaka. Írta Wildner Ödön.) In: Budapesti Szemle CXXXVI. kötet/384. szám (1908), pp. 457-461.
69. SZ. M. [SZLÁVIK, Mátyás]: ([Recenzió] Szász Béla: A felsőbb ember és az embernek fia. Nietzsche és Jézus erkölcstana. Szamosújvár: 1907, p. 142) In: Protestáns Szemle XX/1 (1908), pp. 54-56.

1909

70. B. Z.: Új Zarathustra-fordítás. ([Recenzió] Im-igyen szóla Zarathustra. Írta Nietzsche Frigyes. Ford.: Wildner Ödön. Budapest 1908.) In: Huszadik Század X/20 (1909), pp. 341-342.

71. BARABÁS, Ábel: Látogatás Förster-Nietzsche asszonynál. In: Pesti Hírlap XXXI (1909. szeptember 5.) pp. 33-34. <Beszámoló a Nietzsche húgával folytatott beszélgetésről.>

72. BARABÁS, Ábel: A petőfiánus Nietzsche. In: Magyarország XVI (1909. augusztus 24.) pp. 1-3.

73. KORNIS, Gyula: ([Recenzió] Nietzsche: Im-igyen szóla Zarathustra. Ford.: Wildner Ödön.) In: Magyar Középiskola 1. (1909)1, pp. 40-45.

74. PLATZ, Bonifác: ([Recenzió] Nietzsche: Im-igyen szóla Zarathustra. Ford.: Wildner Ödön.) In: Katholikus Szemle XXII/2 (1909), pp. 216-218.

75. SZILÁRD, Ödön: Stirner és Nietzsche. In: Huszadik Század X/20 (1909), pp. 374-385. <Mutatvány a szerzőnek Stirner élete és bölcselete című munkájából.>

1910

76. ADY, Endre: A paraszt Nietzschék. In: Pesti Napló (1910. május 29.)

77. ALFA [ALEXANDER, Bernát]: Fülep Lajos - Nietzsche könyve megjelenése alkalmából. In: Budapesti Hírlap XXX/126 (1910), pp. 2-3.

78. BÁRÁNY, Gerő: Nietzsche és az optimizmus. In: Uránia X/5 (1910), pp. 212-220.

79. FOGARASI, Béla : ([Recenzió] Fülep Lajos: Nietzsche Frigyes. Die Geburt der Tragödie magyarul.) In: Kelet Népe 13-14. (1910), pp. 610-611.

80. FÜLEP, Lajos: Nietzsche Frigyes. (pp. 1-130.) In: Friedrich Nietzsche: A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus. [Filozófiai Írók Tára XXIII.] Fordította és bevezette: Fülep Lajos. Budapest: Franklin Társulat 1910, p. 261

81. KÓSA, Miklós: Nietzsche. In: Renaissance I/3 (1910), pp. 283-285.

82. LUKÁCS, György: Fülep Lajos Nietzschéről. ([Recenzió] Nietzsche:

A tragédia eredete. Fordította és bevezetéssel ellátta Fülep Lajos. Filozófiai Írók Tára XXIII.) In: Nyugat III/14 (1910/II), pp. 1014-1015.

83. NAGY, József: Nietzsche philosophiája. ([Recenzió] Nietzsche: A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus). In: Budapesti Szemle CXLIV. kötet/407. szám (1910), 315-318.

84. SZILÁRD, Ödön: Stirner és bölcselete. (Stirner és Nietzsche, pp. 155-176.) Budapest: Deutsch Zsigmond és Társa kiadása 1910, p. 176

85. TANKÓ, Béla: Nietzsche erkölcsi értékelése és a kereszténység erkölcsi elvei. In: Szászvárosi Református Kuun-Kollégium értesítő 1909-1910, pp. 3-28.

86. W. A. [WÉBER, Artúr]: ([Recenzió] Barabás Ábel: Nietzsche et Petőfi. Revue de Hongrie 1910/3) In: Egyetemes Philológiai Közlöny XXXIV (1910), pp. 312.

1911

87. BABITS, Mihály: Nietzsche mint filológus. In: Nyugat IV/13 (1911/II), pp. 57-62. <Utánközlés: 1922., 1978.>

88. H. GY. [HORNYÁNSZKY, Gyula]: Nietzsche, a magyar veszedelem. In: Magyar Figyelő I/II (1911/7) pp. 95-96.

89. HORNYÁNSZKY, Gyula: Nietzsche. In: Magyar Figyelő I/I (1911/2), pp. 208-209.

90. KOLLER, István: Darwin élete, tana és hatása, különös tekintettel a modern világnézettel kapcsolatos bölcsészeti és társadalmi kérdésekre. Nietzsche bölcselete. (Két értekezés) Beszterce: Szerzői kiadás 1911, p. 45

91. SAS, Andor: ([Recenzió] Seilliére, E., Nietzsches Waffenbruder, Ewin Rohde. Berlin, H. Barsdorf 1911. 4-r. 152 p.) In: Egyetemes Philológiai Közlöny XXXV (1911), pp. 499-500.

92. SCHMITT, Jenő Henrik három előadása: Tolsztoj, Nietzsche, Ibsen. Bevezette és a szerző életrajzát írta: Migray József. Budapest: Nagel-Spatz Nyomda 1911, p. 63 + XL

93. SZELÉNYI, Ödön: ([Recenzió] Koller István: Darwin élete, tana és hatása. - Nietzsche bölcselete. Budapest: 1911.) In: Protestáns Szemle XXIII/9 (1911), pp. 610-611.

94. TRAYER, Ernő: Darwin és Nietzsche. In: Erdélyi Lapok IV/22 (1911), pp. 676.

95. ÚJFALUSI, Ödön [WILDNER, Ödön]: Nietzsche, a magyar veszedelem. In: Nyugat IV/5 (1911), pp. 504-507. <Reagálás Ludwig Stein könyvére (Friedrich

Nietzsche's Weltanschauung und ihre Gefahren, 1893.) és Hornyánszky Gyula cikkére. >

96. WILDNER, Ödön: Még egyszer "Nietzsche, a magyar veszedelem". In: Magyar Figyelő I/II (1911/8), pp. 179-181.

1912

97. KOLLER, István: Nietzsche. In: Nemzeti Iskola 26. szám (1912. június 29.)

98. SZELÉNYI, Ödön: ([Recenzió] Schmitt Jenő Henrik három előadása. Az előszót és Schmitt életrajzát írta: Migray József. Budapest: 1911.) In: Protestáns Szemle XXIV/1 (1912), pp. 55-57.

99. VIEBAHN, Georg von: Egy és más Nietzsche Frigyes, a filozófus és költő életéről, törekvéseiről és haláláról. Pécs: Bethánia-Egylet 1912, p. 16 < A fordítás a szerző "Schwert und Schild" című lapban megjelent cikke alapján készült. >

1913

100. BARABÁS, Ábel: Mikor Goethe és Nietzsche kezet fognak. In: Budapesti Hírlap (1913. augusztus 12.)

101. GESZTELYI NAGY, László: Nietzsche felfogása a vallásról és a kereszténységről. In: Protestáns Szemle XXV/9-10 (1913), pp. 565-581., 620-633.

102. LOISCH, János: Nietzsche. In: Uránia XIII (1913), pp. 329-330.

103. SAS, Andor: ([Recenzió] Förster-Nietzsche, Elisabeth: Der junge Nietzsche.) In: Egyetemes Philológiai Közlöny XXXVII (1913), pp. 422- 423.

1914

104. GALAMB, Sándor: Egy új Nietzsche kötet. ([Recenzió] Richard M. Meyer, Nietzsche. Sein Leben und seine Werke). In: Huszadik Század XV/29 (1914), pp. 402-405.

105. GERÉB, József: Nietzsche és a magyarság. In: Egyetemes Philologiai Közlöny XXXVIII/6-7 (1914), pp. 498. < Petőfi hatása Nietzschére. >

106. SAS, Andor: A szelíd Nietzsche. In: Szabadgondolat IV (1914), pp. 55-62.

107. SZABÓ, Dezső: A futurizmus: az élet és művészet új lehetőségei. In: Nyugat VI/1 (1913), pp. 16-23. < Benne Nietzsche-utalások. >

1916

108. BARABÁS, Ábelné: Nietzsche és a világháború. In: Magyar Figyelő VI/1 (1916), pp. 371-373.
109. BIBÓ, István: Nietzsche. (Tanulmány). [Modern Könyvtár 501-504.] Budapest: Athenaeum 1916, p. 101
110. DÉKÁNY, István: Nietzsche elmélete a történelemről és a tárgyilagosság értékéről. In: Népművelés XI (1916), pp. 537-553.

111. SEBESTYÉN, Jenő: Nietzsche és Kálvin. In: Protestáns Szemle XXVIII/

5-10 (1916), pp. 280-297., 443-462., 555-587.
112. SINKÓ, Ervin: ([Recenzió] Bibó Imre [István] Nietzsche tanulmánya.) In: Tett II (1916), pp. 274-275.

1917

113. DÉKÁNY, István: A történelmi cultura eszméi Nietzsche korában. (Jegyzetek a történelem társadalom-culturalis szerepének kérdéséhez) In: Budapesti Szemle CLXXI. kötet/488. szám (1917), pp. 245-274.
114. FOGARASI, Béla: ([Recenzió] Bibó István: Nietzsche. Budapest: 1916. Modern Könyvtár 501-504. p. 101.) In: Athenaeum (Új Folyam) III (1917), pp. 102-105.
115. SEBESTYÉN, Jenő: Nietzsche és Kálvin. Ethikai tanulmány. Budapest: Szerzői kiadás 1917, p. 111+VII.
116. SEBESTYÉN, Jenő: Nietzsche és Kálvin. In: Protestáns Szemle XXIX/1 (1917), pp. 58-86.

1920

117. TOMPA, László: A lírikus Nietzsche. (Versfordítások). In: Napkelet I/4 (1920), pp. 220-221.

1921

118. BORBÉLY, István: Nietzsche. In: Napkelet II/5-6 (1921),
119. MAGYAR, Erzsébet: ([Recenzió] F. Nietzsche: Schopenhauer, az élet mestere. Ford.: Varró István. Budapest: 1921. p. 149) In: Athenaeum (Új Folyam) VII (1921), pp. 112-113.

120. MURÁNYI, Győző: Nietzsche és az angolok. (Lord Cromer, H. L. Stewart, W. M. Salter írásaiból). In: Napkelet II/18 (1921),

1922

121. BABITS, Mihály: Nietzsche mint filológus. (pp. 164-174.) In: Babits Mihály: Gondolat és írás. (Tanulmányok). Budapest: Athenaeum 1922, p. 292.

1923

122 FELEKY, Géza: Nietzsche levelei. In: Nyugat XVI/2 (1923/I), pp. 90-92. < Bevezetés Nietzsche leveleinek legközelebb megjelenő magyar kiadásához. >
123. NAGY, József: (Nietzsche, pp. 32-42.) In: Nagy József: A mai filozófia főirányai. Budapest: Franklin-Társulat 1923, p. 176

1924

124. TÚRÓCZI-TROSTLER, József: A magyar Nietzsche. In: Nyugat XVII/1 (1924), pp. 688-689.

1925

125. HAAM, Achad: Nietzscheánizmus és zsidóság. Ford.: Ben Eleázár. [Zsidó Renaissance Könyvtár 9.] Satu-Mare: 1925, p. 34
126. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche. Halálának huszonötödik évfordulóján. In: Délmagyarország (1925. augusztus 25.) pp. 6.

1927

127. NAGY, József: Az Abszolutum elrelativizálása: Feuerbach, Dilthey és Nietzsche. (pp. 420-423.) In: Nagy József: A filozófia története. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet RT. 1927, p. 478

1928

128. MÁRER, Erzsébet: Schiller és a fiatal Nietzsche szellemtörténeti kapcsolatai. [Német philologiai dolgozatok 35.] Budapest: Pfeifer Nyomda 1928, p. 53 + IV <Német nyelvű kivonattal.>

1929

129. BARABÁS, Ábel: Mikor Goethe és Nietzsche kezetfognak. In: Pásztortűz, XV/18 (1929), pp. 430-431.

130. NAGY, József: A naturálizmus életeszménye. (Nietzsche, pp. 68-70.) In: Nagy József: A filozófia nagy rendszerei. Budapest: Magyar Szemle Társaság 1929, p. 80 <Reprint: Budapest: Hatágú Síp Alapítvány 1993.>

1930

132. HAMVAS, Béla: Nietzsche jubileum. In: Nyugat XXIII/23 (1930/II), pp. 793-795.

133. HORT, Dezső: A harminc éve halott Nietzsche. In: Korunk V/9 (1930), pp. 651-653.

134. NAGY, József: ([Recenzió) Guy de Pourtalés: Nietzsche en Italie. Paris, Grasset 1929, p. 228) In: Athenaeum (Új folyam) XVI (1930), pp. 97-98.

1931

135. THIENEMANN, Tivadar: Az individualizmus. Nietzsche. (pp. 34-36.); Az írásellenes Nietzsche. (pp. 38-40.); Wagner és Nietzsche. (pp. 189.) In: Tienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak. Pécs: Danubia Könyvkiadó 1931, p. XV+266 <Reprint: 1985.>

1932

136. BLAZOVICH, Jákó: Nietzsche tragédiája. In: Magyar Kultúra XX/1 (1932), pp. 6-14.

1933

137. BRANDENSTEIN, Béla: Nietzsche kultúrakritikája és kultúránk jövő alakulása. In: Magyar Kultúra XXI (1933), pp. 295-307., 344-356. <Különlenyomat: Budapest: Pallas Nyomda 1933, p. 28>

138. KECSKÉS, Pál: Az élet filozófusai, Nietzsche (pp. 485-461.) In: Kecskés Pál: A bölcselet története. Budapest: Stephaneum Nyomda RT. 1933, p. 535 <További kiadások: Budapest: Szent István Társulat 1943., 1981.>

139. MÁTRAI, László: ([Recenzió] Fischer, Hugo: Nietzsche Apostata oder die Philosophie des Argernisses. Erfurt: K. Stenger 1931. 313 p.) In: Athenaeum (Új Folyam) XIX (1933), pp. 65.
140. MÁTRAI, László: Nietzsche jelentősége korunk filozófiai gondolkodásában. In: Athenaeum (Új Folyam) XIX (1933), pp. 21-32. (Különlenyomat: Budapest: Egyetemi Nyomda 1933, p. 14).
141. [NÉMETH, László]: A hét napjai. Magyar kaleidoszkóp. In: Tanu I/5 (1933 június), pp. 294-303. <Utalás Mátrai László Nietzsche jelentőségéről korunk filozófiai gondolkodásában című művére.>

1934

142. MÁTRAI, László: ([Recenzió] Deesz, Giesela: Die Entwicklung des Nietzsche-Bildes in Deutschland. Würzburg: 1933. K. Triltsch. 95 p.) In: Athenaeum (Új Folyam) XX (1934), pp. 85.

1935

143. BARTÓK, György: A középkori és újkori filozófia története. (Nietzsche, pp. 421-428.) Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet RT. 1935, p. XXII + 466
144. BARTÓK, György: A serdülő és az ifjú Nietzsche (1854-1864). In: Protestáns Szemle XLIV (1935), pp. 113-120. <Különlenyomatként: Budapest: Sylvester Nyomda 1935, p. 8>
145. n.: Nietzsche olvasásakor. ([Recenzió] En lisant Nietzsche, par Émile Faguet. Paris, 1905. Société francaise d'Imprimerie et de Librairie) In: Budapesti Szemle CCXXXVI. kötet (1935), pp. 504-506.

1936

146. HÁMVAS, Béla: Nietzsche és a George-kör. In: Sziget 2. kötet (1936), pp. 83-103.
147. MÁTRAI, László: ([Recenzió] Jaspers, Karl: Nietzsche. Einführung in das Verstandnis seines Philosophierens. Berlin-Leipzig, 1936. W. de Gruyter. VIII+438 p.) In: Athenaeum (Új Folyam) XXII (1936), pp. 231-233.

1937

148. DURANT, Will: Friedrich Nietzsche. (pp. 351-392.) In: Durant, Will: A gondolat hősei. 2. bővített kiadás. Ford.: Benedek Marcell. Budapest: Dante Kiadás 1937, p. 504 <Reprint: (pp. 413-462.) Budapest: Göncöl Kiadó 1990.>

149. PETRÓCZI, István: ([Recenzió] Jaspers, Karl: Nietzsche. - Einführung in das Verstandnis seines Philosophierens. Verlag Walter de Guyter et Co, Berlin und Leipzig, 1936. VIII+438 p.) In: Műhely (1937), pp. 87-91.

1938

150. FÁBRY, Zoltán: A beteg Nietzsche és az árva Gogh. In: Korunk XIII/2 (1938), pp. 160-162.
151. FELSZEGHY, Béla: Nietzsche-Zarathustra. In: Erdélyi Lapok I/4 (1908), pp. 74-75.
152. I. B.: Nietzsche és az antiszemitizmus. In: Korunk XIII/4 (1938), pp. 345-347.

153. LENGYEL, Béla: Nietzsche magyar utókora. [Minerva Könyvtár 125.] Budapest-Pécs: Dunántúli Pécsi Egyetemi Kiadó és Nyomda RT. 1938, p. 85
154. LENGYEL, Ernő [Béla]: Nietzsche magyar utókora. In: Minerva XVIII/1/10 (1938), pp. 49-95.
155. TÍMÁR, Magda: Schopenhauer, Darwin, Nietzsche nyomában (1900-ig). Budapest: Szerzői kiadás 1938, p. 78

1939

156. ÉRI, László: Képek az ötven éve megbolondult Nietzsche életéből. In: Brassói Lapok 29. (1939),
157. LEFEBVRE, Henri: Nietzsche és a fasizmus. In: Korunk XIV/12 (1939), pp. 1069-1071.
158. PZSONYI, Aranka: ([Recenzió] Der kranke Nietzsche. Briefe seiner Mutter an Franz Overbeck. Wien, Bergmann-Fischer Verlag. 1937.) In: Pannonia V (1939), pp. 106.

1940

159. BODA, László: ([Recenzió] Steiff, Ursula: Friedrich Nietzsches Philosophie des Triebes. Würzburg, 1940. Triltsch 84. p.) In: Athenaeum (Új Folyam) XXVI (1940), pp. 289-290.

1941

160. BLAZOVICH, Jákó: Nietzsche és a kereszténység. In: Magyar Kultúra XXVIII/I (1941), pp. 23-25., 37-40.
161. BODA, László: Nietzsche hagyatéka. ([Recenzió] Das Vermachtnis Friedrich Nietzsches. Versuch einer neuen Auslegung allen Geschehens und einer

Umwertung aller Werte. - Aus dem nachlass und nach den Intentionen Nietzsches geordnet von Dr. Fr. Würzbach - Salzburg - Leipzig, 1940. Verlag A. Pustet. XLIII+700 p.) In: Athenaeum (Új Folyam) XXVII (1941), pp. 165-169. <Különlenyomat: Budapest: Egyetemi Nyomda 1941, p. 8>

162. BUBULUS, [KOCSIS, Géza]: Egolatria. Nietzsche, France és Huxley abrakadabrái. Budapest: Gaea 1941, p. 78+II

163. PÉTERFFY, Gedeon: ([Recenzió] Wolff, Paul: Nietzsche und das christliche Ethos. J. Hebbel. Regensburg, 1940., 186 p.) In: Bölcseleti Közlemények VII (1941), pp. 124-125.

164. SZIVA, József: Pesszimizmus, részvét, szeretet. Jelentés a legújabb német irodalom tárgyában. [Minerva Könyvtár 136.] In: Minerva XIX/1-10 (1941), pp. 13-195. <Benne Nietzsche műveiről is.>

1942

165. BÓKA, László: ([Recenzió] Kornis Gyula: Nietzsche és Petőfi. Budapest, 1942. Franklin, p. 46.) In: Athenaeum (Új Folyam) XXVIII (1942), pp.

336-338.

166. GULYÁS, Pál: ([Recenzió] Halász Előd: Nietzsche és Ady. Budapest, 1942.) In: Protestáns Szemle LIV/10 (1942), pp. 318-319.

167. GYULAI, Ágost: ([Recenzió] Kornis Gyula: Nietzsche és Petőfi.) In: Magyar Pedagógia (1942), pp. 117-120.

168. HALÁSZ, Előd: Nietzsche és Ady. In: Minerva XXI/6-7 (1942), pp. 3-223. <Könyvként megjelent: Nietzsche és Ady. [Minerva könyvtár 150.] Budapest: Danubia 1942, p. 224>

169. K. B. [KORNIS, Béla]: ([Recenzió] Kornis Gyula: Nietzsche és Petőfi.) In: Nemzeti Újság 94. (1942), pp. 18.

170. KORNIS, Gyula: Nietzsche. Budapest: Franklin 1942, p.

171. KORNIS, Gyula: Nietzsche és Petőfi. Budapest: Franklin 1942, p. 46

172. KORNIS, Gyula: Nietzsche és Petőfi. In: Budapesti Szemle CCLXII. kötet/773. szám (1942), pp. 193-229.

173. KÜHÁR, Flóris: ([Recenzió] Kornis Gyula: Nietzsche és Petőfi.) In : Katolikus Szemle (1942), pp. 211-212.

174. LÁZÁR, Béla: ([Recenzió] Kornis Gyula: Nietzsche és Petőfi.) In: Koszorú 1. (1942), pp. 40-41.

175. SÁNDOR, István: ([Recenzió] Kornis Gyula: Nietzsche és Petőfi.) In: Magyar Kultúra XXIX/II (1942), pp. 98.

176. SZABÓ, István: Nietzsche és a francia szellem. (Julius Wilhelm könyvéről). In: Erdélyi Helikon XV/12 (1942), pp. 826-828.

1943

177. B. J. L [BARÁNSZKY JÓB, László]: ([Recenzió] Halász Előd: Nietzsche és Ady.) In: Esztétikai Szemle 1-2. (1943), pp. 67-68.
178. BERKY, Imre: Nietzsche és az új Európa. In: Délvidéki Szemle II (1943), pp. 125-129.
179. BÓKA, László: ([Recenzió] Kornis Gyula: Nietzsche és Petőfi.) In: Athenaeum (Új Folyam) XXIX (1943), pp. 336-338.

180. BRANDENSTEIN, Béla: Nietzsche. Budapest: Szent István Társulat 1943, p. 504
181. HEGYI, Damján: Nietzsche a mérlegen. In: Katolikus Szemle LVII (1943), pp. 230-233.
182. K-fy J-s [KEMÉNYFY, János]: ([Recenzió] Halász Előd: Nietzsche és Ady.) In: Irodalomtörténeti Közlemények LIII/1. füzet (1943), pp. 75-76.
183. SALLAY, Gergely: A metafizika szerepe Kant és Nietzsche etikájában. Budapest: Ceglédi Nyomda 1943, p. 54+II <Dolgozatok a [Budapesti] Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Philosophiai szemináriumából 61.>
184. SZABÓ, Richárd: ([Recenzió] Halász Előd: Nietzsche és Ady.) In: Irodalomtörténet XXXI/1 (1943), pp. 20-21.
185. THIEBEN, Viktor: Az illúzió filozófiája. Nietzsche tanulmány. Budapest: Centrum Nyomda 1943, p. 32

1944

186. BÁRD, János: ([Szemle:] Nietzsche korunk szemléletében.) In: Bölcseleti Közlemények X (1944), pp. 100-109.
187. PAPP, Imre: Isten és erkölcsi lét Nicolai Hartmann erkölcsbölcseletében. (Nietzsche és N. Hartmann, pp. 137-141.) In: Theologia XI/2 (1944), pp. 131-145.

1946

188. LUKÁCS, György: Nietzsche és a fasizmus. Budapest: Hungária 1946,

p. 79 <2. kiadás: 1949.; Fordításban: Beograd: Kultúra 1956, p. 104>

189. RÉVAY, József: Immoralizmus. (Nietzsche születésének 100. évfordulójára) In: Athenaeum (Új Folyam) XXXI-XXXII (1945-1946), pp. 17-25.

1947

190. MANN, Thomas: Nietzsche filozófiája tapasztalatunk fényében. (pp. 323-359.) In: Thomas Mann: Válogatott művek I. Ford.: Szabó Ede. Budapest: Szépirodalmi Kiadó 1947, p. 362

1950

191. LUKÁCS, György: Nietzsche és a fasizmus. In: MTA II. Osztályának Közleményei XCII (1950),

192. MIHELICS, Vid: Kérdések és távlatok. (Nietzsche) In: Vigilia XVI/7 (1950), pp. 604-610.

1951

193. LUKÁCS, György: Nietzsche mint az imperializmus filozófusa. In: MTA Társadalomtörténeti Tudományos Osztály Közleményei I. kötet/3-4. szám (1951), pp. 81-96.

1952

194. LUKÁCS, György: ([Recenzió] Walter A. Kaufmann: Nietzsche Philosopher, Psychologist, Antichrist. pp. 583-587.) In: Filozófiai Évkönyv. Budapest: Akadémiai Kiadó 1952. p. 596

1954

195. LUKÁCS, György: Nietzsche mint az imperialista korszak irracionalizmusának megalapítója, (pp. 279-362.) In: Lukács György: Az ész trónfosztása. Budapest: Magvető Könyvkiadó 1954, p. 776 <(További kiadások: 1956, 1965, stb.) (Lásd még (pp. 130-208.) In: Lukács György: Utam Marxhoz. Válogatott filozófiai írások. [szerk.] Márkus György. Budapest: Magvető Könyvkiadó 1971, p. 598>

1958

196. HALASI, Andor: Egy ismeretlen Juhász Gyula vers. In: Élet és Irodalom II/4 (1958), pp. 6. <Juhász Gyula "Nietzsche" című versének közlése és kommentár.>

197. IVANJI, Ivan: Nietzsche hamisítás által lett a fasizmus előfutára. In: Híd II/3 (1958), pp. 239-241.

198. ZOLNAI, Béla: Kosztolányi, Nietzsche, Juhász. In: Irodalomtörténet XLVI/3-4 (1958), pp. 389-405.

1959

199. LENGYEL, Béla: Heine és Nietzsche levele Liszt Ferenchez a leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtár kézirattárában. In: Filológiai Közlöny 3-4. (1959), pp. 444-445.

200. SINKÓ, Ervin: Nietzsche és a fasizmus. In: Híd III/3 (1959), pp. 171-178.

1961

201. ADY, Endre: Nietzsche és Zarathustra. (pp. 226-228.) In: Ady Endre: Az irodalomról. Szerkesztette: Varga József, Vezér Erzsébet. Budapest: Magvető Kiadó 1961, p. 450 <Fényes Samu Zarathustra-fordításáról.>

1964

202. HALASI, Andor: Juhász Gyula: Nietzsche című verse. (pp. 135-136.) In: Halasi Andor: A jövő felé. Budapest: Szépirodalmi Kiadó 1964, p. 514 <Egy ismeretlen Juhász Gyula vers.>

1965

203. SÁNDOR, Pál: Nietzsche. (pp. 542-556.) In: Sándor Pál: A filozófia története III. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó 1965, p. 669

1968

204. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche. (pp. 93-98.) In: Juhász Gyula összes művei. Prózai írások. Budapest: Akadémia Kiadó 1968, p. 735 + VIII

205. VÁMOS, Vera: Nietzsche és a hatalom kérdései (Megjegyzések Heidegger könyvéhez: M. Heidegger: Nietzsche. Neske Verlag 1961.) In: Valóság XI/7 (1968), pp. 95-99.

1970

206. ERŐSS, László: Imigyen szólott Zarathustra. (Nietzsche halálának 70. évfordulóján) In: Magyar Nemzet XXXIII. (1970. augusztus 25.), pp. 4.
207. TAMÁS, Gáspár Miklós: Sorok Nietzschéről. Dionysos. In: Echinox II/1-2 (1970), pp. 25-26.

1971

208. HEIDEGGER, Martin: Nietzsche. In: Új Symposion VIII/2 (1971), pp. 89-93. <Részlet Heidegger Nietzsche I-II. című könyvéből.>

1972

209. LENGYEL, Béla: Marxista Nietzsche-kritika. In: Filológiai Közlöny XVIII/1-2 (1972), pp. 92-115.
210. LENGYEL, Béla: Nietzsche és Gorkij a századforduló világirodalmi köztudatában. In: Filológiai Közlöny XVIII/3-4 (1972), pp. 431-450.
211. LUKÁCS, György: Nietzsche mint a fasiszta esztétika előfutára. (pp. 341-378.) In: Lukács György: Adalékok az esztétika történetéhez II. Budapest: Magvető Kiadó 1972, p. 496

1973

212. HERMANN, István: Az antihumanizmus filozófiája. In: Élet és Irodalom XVII/10 (1973), pp. 10. <[Recenzió] Nietzsche válogatott írásai. Budapest: Gondolat 1972.>
213. NYÍRI, Tamás: Friedrich Wilhelm Nietzsche. (pp. 442-453.) In: Nyíri Tamás: Filozófiatörténet. Budapest: Szent István Társulat 1973, p. 592 <További kiadások: 1977, 1983, (A filozófiai gondolkodás fejlődése.) 1991.>

1974

214. FÁBIÁN, Ernő: A modern civilizáció kritikusa? In: Korunk XXXIII/1 (1974), pp. 144-148.
215. FÜLEP, Lajos: Nietzsche. (pp. 713-716.) In: Fülep Lajos: A művészet forradalmától a nagy forradalomig II. Cikkek, tanulmányok. Budapest: Magvető 1974, p. 769 <Részlet "A tragédia eredete" című mű bevezető tanulmányából.>

216. LENDVAI, L. Ferenc - NYÍRI, J. Kristóf: Az irracionalista áramlat.

(pp. 208-210.) In: Lendvai L. Ferenc - Nyíri J. Kristóf: A filozófia rövid története. Budapest: Kossuth Kiadó 1974, p. 280 <További kiadások: 1982, 1985, 1995.>

217. LENGYEL, Béla: Nietzsche a századforduló Oroszországában. In: Filológiai Közlöny XX/3-4 (1974), pp. 437-454.

218. NÉMETH, G. Béla: Egy gondolkodó arcképének változásai. ([Recenzió] Friedrich Nietzsche válogatott művei. Budapest: Gondolat 1972.) In: Nagyvilág XIX/1 (1974), pp. 130-137. <Utánközlés: (pp. 196-210.) In: Németh G. Béla: Létharc és nemzetiség. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest: Magvető Könyvkiadó 1976, p. 560; (pp. 488-496.) In: Németh, G. Béla: Hosszmetszetek és keresztmetszetek. Budapest: Szépirodalmi Kiadó 1987, p. 513>

1975

219. EGYED, Péter: A levelek arca. In: Utunk XXX/44 (1975), pp. 2. <Nietzschéről.>

220. KOSZTOLÁNYI, Dezső: Zarathustra. (pp. 428-429.) In: Kosztolányi Dezső: Ércnél maradóbb. Tanulmányok, cikkek. Budapest: Szépirodalmi Kiadó 1975, p. 509

1976

221. BARABÁS, Miklós: Ismeretlen Nietzsche-kompozíció - Petőfi versére. In: Korunk XXXV/8 (1976), pp. 620-622.

1977

222. KISS, Endre: Nietzsche hatása a fiatal Adyra. In: Irodalomtörténeti Közlemények LXXXI/4-6 (1977), pp. 606-621.

223. KISS, Endre: Nietzsche századelőnk filozófiai életében - különös tekintettel Fülep Lajosra és Prohászka Ottokárra. (pp. 165-210.) In: Magyar filozófiai gondolkodás a századelőn. Szerk.: Kiss Endre és Nyíri János Kristóf. Budapest: Kossuth Kiadó 1977, p. 471

224. LUKÁCS, György: Fülep Lajos Nietzschéről. ([Recenzió] Nietzsche Frigyes: A tragédia eredete. Fordította és bevezetéssel ellátta Fülep Lajos. (Filozófiai Írók Tára XXIII.) pp. 438-440.) In: Lukács György: Ifjúkori művek. Budapest: Magvető Kiadó 1977, p. 892

225. VAJDA, Gábor: Sinkó Ervin és Nietzsche. In: Híd XX/3 (1977), pp. 313-325.

1978

226. BABITS, Mihály: Nietzsche mint filológus. (pp. 121-126.) In: Babits Mihály: Esszék, tanulmányok 1. Budapest: Szépirodalmi Kiadó 1978,

227. BOJTORJÁN, [Ambrus Zoltán]: Yvette Guilbert és Nietzsche. (pp. 435-436.) In: A Hét. (Politikai és irodalmi szemle. Válogatás 1890-1899.) Budapest: Magvető 1978, p. 507.

228. KOVALCSIK, Katalin: Wagner és Nietzsche. In: Parlando XX/1 (1978), pp. 15-18.

229. SZILÁRD, Léna: Apollón és Dionüszosz. (Egy mitologéma orosz sorsa.) In: Filológiai Közlöny XXIV/4 (1978), pp. 446-456. <Nietzsche: A tragédia születése.>

1979

230. HERMANN, István: [Recenzió] In: Kritika XVII/12 (1979), pp. 31. <Lengyel Béla: Gorkij és Nietzsche. Két himnusz az emberről című művének ismertetése.>

231. KISS, Endre: Kísérlet Nietzschéről. In: Kritika XVII/2 (1979), pp. 21-23.

232. KISS, Endre: Néhány motívum a fiatal Lukács Nietzsche-ábrázolásából. In: Magyar Filozófiai Szemle XXIII/3-4 (1979), pp. 529-532.

233. KISS, Endre: Nietzsche Szabó Ervin pályáján. In: Világosság XX/5 (1979), pp. 299-302.

234. LENGYEL, Béla: Gorkij és Nietzsche. Két himnusz az emberről. Budapest: Akadémiai Kiadó 1979, p. 282

1980

235. HALÁSZ, Lajos: Töredékes himnusz. In: Élet és Irodalom XXIV/15 (1980), pp. 20. <Lengyel Béla: Gorkij és Nietzsche. Két himnusz az emberről című művének az ismertetése.>

236. KISS, Endre: Személyiségidealizmustól az akarat kultuszáig. Tanulmány a svéd Nietzsche-fogadtatásról. In: Magyar Filozófiai Szemle XXIV/3 (1980), pp. 440-442. <Horst Brandl: Persöhnlichkeitsidealismus und Willenskult. Aspekte der Nietzsche-Rezeption in Schweden. Carl Winter Verlag, Heidelberg 1977.>

237. NÉMETH, G. Béla: Megvilágosodás és korszakforduló. In: Új Irás XX/2 (1980), pp. 79-88. <Nietzsche Ecce Homo című verséről> <Utánközlés:

(pp. 299-330.) In: Németh G. Béla: 11 + 7 vers. Versek, verselemzések. 2. Bővített kiadás. Tankönyvkiadó: 1984. >

238. NÉMETH, G. Béla: Kinagyított térképrajz - komparatisztikával. In: Nagyvilág XXV/8 (1980), pp. 1258-1259. <Lengyel Béla: Gorkij és Nietzsche. Két himnusz az emberről című művének ismertetése. >

239. Nietzsche, Friedrich Wilhelm. (pp. 252.) In: Filozófiai Kislexikon. (5. kiadás) Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1980, p. 422

240. SZERB, Antal: Német századforduló. (Nietzsche, pp. 745-748.) In: Szerb Antal: A világirodalom története. (6. kiadás.) Budapest: Magvető Kiadó 1980, p. 934

241. VAJDA, Gábor: Mivel tartozik Lukács Nietzschének? In: Híd XXIV/9 (1980), pp. 1119-1128. <Recenzió Nikola Milosevic: Sta Lukac duguje Niceu I-II. (Beograd, 1980.) című könyvéről. >

1981

242. DÉMÉNY, János: Nietzsche és Gorkij Bartók ifjúkori leveleiben. In: Alföld XXXII/3 (1981), pp. 14-22.

243. JUHÁSZ, Gyula: Nietzsche. Halálának huszonötödik évfordulóján. (pp. 877-880.) In: Juhász Gyula válogatott művei [Magyar Remekírók] Budapest: Szépirodalmi Kiadó 1981, pp. 720

244. NAGY, Sándor: Nietzsche és Dosztojevszkij párhuzamosságának tisztázásához. In: Tájékoztató [Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály] 1981/5, pp. 149-162.

245. NÉMETH, G. Béla: Megvilágosodás és korszakforduló. [A "heurékás" élményű vers és a századvég] (pp. 290-315.) In: Németh G. Béla: Küllő és kerék. Budapest: Magvető Kiadó 1981. p. 651

246. SZABÓ, Ede: Igy szólott (volna) Zarathustra. (pp. 626-638.) In: A műfordítás ma. Tanulmányok. Szerk.: Bart István és Rákos Sándor. Budapest: Gondolat Könyvkiadó 1981, p. 674

247. TUBA, Imre: F. W. Nietzsche szerepe az axiológia kialakulásában. In: Magyar Filozófiai Szemle XXV/1 (1981), pp. 85-110.

1982

248. BOLBERITZ, Pál: Az élet filozófusai: Nietzsche. (pp. 84-86.) In: Bolberitz Pál: Bölcselettörténet II. Budapest: Katolikus Teológiai Főiskolai jegyzetek 1982, p. 180

249. KISS, Endre: Nietzsche, Baeumler, avagy egy teljes pozitív fasiszta metafizikai problémája. In: Valóság XXV/9 (1982), pp. 71-79.

250. KISS, Endre: A világnézet kora. Nietzsche abszolútumokat relativizáló hatása a századelőn. Budapest: Akadémiai Kiadó 1982, p. 281

251. SZÉLL, Zsuzsa: A vitatott és vitatható Nietzsche. (pp. 115-155.) In: Széll Zsuzsa: A viszonylagosság kihívása. Tanulmányok. Budapest: Magvető Könyvkiadó 1982, p. 320

1983

252. DAVIDOV, Jurij: A nihilizmus kétféle felfogása. Dosztojevszkij és Nietzsche. Ford.: Csibra István. In: Szovjet Irodalom IX/5 (1983), pp. 154-179.

253. LÁNG, Gusztáv: Kiskatedra. (Nietzsche filozófiájának hatása a magyar irodalomban.) In: Utunk XXXVIII/46 (1983), pp. 6.

254. SEBŐK, Zoltán: Nietzsche rehabilitálása. In: Magyar Szó XL/298 (1983. október 29.), pp. 17. <Danko Grlic Friedrich Nietzsche (Zagreb, 1981.) című könyvéről.>

255. ZAPIRTAN, Líviu: Adalékok Nietzsche filozófiájának bírálatához. In: Korunk XLII/1 (1983), pp. 66-71.

1984

256. BARÁNSZKY JÓB, László: Zarathustra két múzsája. Lou Salomé és Elisabeth Nietzsche. In: Új Írás XXIV/3 (1984), pp.104-114. <Utánközlés: (pp. 278-309.) In: Baránszky Jób László: A művészi érték világa. Budapest: Magvető Könyvkiadó 1987, p. 469>

257. LUKÁCS, József (szerk.): Antropológiai materializmus és vallásos ateizmus. (Nietzsche: Imigyen szóla Zarathustra, pp. 165-167.) In: Bevezetés a filozófiába (a gimnázium és szakközépiskola 4. osztálya számára). Budapest: Tankönyvkiadó 1984, p. 474

258. Nietzsche, Friedrich. (pp. 174.) In: Etikai kislexikon. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1984, p. 232

259. RATZKY, Rita: [Recenzió] In: Helikon XXX/1 (1984), pp. 95-96. <Lengyel Béla: Gorkij és Nietzsche. Két himnusz az emberről című művének ismertetése.>

260. SIMOR, András: Nietzschétől a mártíromságig. Korvin Ottó arcképéhez. In: Kortárs XXVIII/3 (1984), pp. 441-442.

1985

261. KISS, Endre: Zarathustra és magyar változatai. In: Irodalomtudományi Közlemények LXXXIX/3 (1985), pp. 271-286. <Nietzsche, Friedrich: Also

sprach Zarathustra; Boér Jenő: Az ember; Oláh Gábor: Rossz istenek alkonya; Fényes Samu: A bálvány; Nagy Sándor: Az élet művészete. >

262. SEBŐK, Zoltán: Nietzsche és a metafizika. In: Létünk XV/3-4 (1985), pp. 610-614. <Mihailo Duric Nice i metafizika (Beograd, 1984.) című könyvéről. >

263. TÁBOR, Ádám: Dionysos, a megfeszített. (pp. 217-222.) In: Tartóshullám. A Bölcsészindex antológiája. Szerk.: Beke László, Csanádi Dániel, Szőke Annamária. Budapest: 1985, p. 267

1986

264. CZIBULA, Katalin: "Filozófia és irodalom." Nietzsche filozófiájának hatása Babits költészetére és gondolkodására. In: Magyartanítás 6. (1986), pp. 279-285

265. GRLIC, Danko: A művészíség hatalma. (Friedrich Nietzsche, pp. 53-74.) In: Művészet, esztétika, tudomány. [Epikurosz Könyvek] Válogatta: Sebők Zoltán. Ford.: Thomka Beáta. Újvidék: Fórum Kiadó 1986, p. 140

266. KISS, Endre: Fülep, Nietzsche és a huszadik század. (pp. 17-20.) In: Tudományos ülésszak Fülep Lajos születésének századik évfordulójára. Pécs: 1986 (1985. január 21-23.), p. 132

267. KISS Endre: Nietzsche - titkok nélkül - az új értelmezés küszöbén. In: Filozófiai Figyelő VIII/1 (1986), pp. 89-94.

268. MILOSEVIC, Nikola: Lukács mint Nietzsche adósa. In: Új Symposion XXII/7-8 (1986), pp. 7-10.

269. MONTINARI, Mazzino: Nietzsche hagyatéka 1885-től 1888-ig, avagy a szövegkritika és a hatalom akarása. Ford.: Kiss Endre. In: Filozófiai Figyelő VIII/1 (1986), pp. 95-114.

270. SZIKLAI, László: A nem tiszta ész kritikája. In: Új Symposion XXII/5-6 (1986), pp. 11-15. <Lukács és Nietzsche. >

1987

271. ALMÁSI, Miklós: A Janus-arcú filozófus. In: Nagyvilág XXXII/6 (1987), pp. 911-915. <Nietzsche, Friedrich: Die Geburt der Tragödie oder Griechentum und Pessimismus. >

272. BARÁNSZKY JÓB, László: Zarathustra két múzsája. (pp. 278-309.) In: A művészi érték világa. Budapest: Magvető Kiadó 1987, p. 376

273. BORGES, Jorge Luis: Cikluselmélet. (pp. 127-136.) In: Borges, Jorge Luis: Az idő újabb cáfolata. Válogatott esszék. Válogatta, fordította és az utószót írta: Scholz László. Budapest: Gondolat Könyvkiadó 1987, p. 308 <Nietzschéről és az örök visszatérésről. >

274. DÉVÉNYI, Róbert: ([Recenzió] Nietzsche: A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus.) In: Magyar Hírlap, XX. (1987. jan. 22.), pp. 4.
275. KISS, Endre: Dialógusok, például Nietzschével. Min dolgozik - filozófus? Riporter: Antal Gábor. In: Magyar Nemzet L/104 (1987), pp. 6.
276. KÖRMENDY, Zsuzsanna: ([Recenzió] Nietzsche: A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus.) In: Magyar Nemzet L/118 (1987), pp. 6.

1988

277. FÜLEP, Lajos: A modern apostolok. (pp. 99-101.) In: Fülep Lajos: Egybegyűjtött írások I. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1988, p. 524. <Tolsztoj, Puskin és Nietzsche hatásáról.>
278. KISS, Endre: A dionüszoszi alternatíva. ([Recenzió] Friedrich Nietzsche: A tragédia születése.) In: Új Írás XXVIII/5 (1988), pp. 90-101.
279. KISS, Endre: Két döntő évtized. A filozófiai tudat átrendeződése 1848-49 után. In: Világosság XXIX/3 (1988), pp. 153-159. <Részlet egy Nietzsche-monográfiából.>
280. LENGYEL, Béla: Nietzsche képe a magyarokról. In: Nagyvilág XXXIII/10 (1988), pp. 1546-1551.
281. MOLNÁR, Gusztáv: A feltámadt Leviatán. In: Medvetánc 2-3. (1988), pp. 91-129. <Benne Nietzschéről.>
282. PÓK, Lajos: A "Zarathustra": Egy lázadás labirintusai. Budapest: Göncöl Kiadó 1988, p. 30 <Melléklet a fordításhoz.>
283. SEBŐK, Zoltán: Freud és Nietzsche. In: Magyar Szó XLV/7 (1988. január 9.), pp. 18. <Lapismertető a *Delo* 1987/10. számáról.>
284. TATÁR, György: Hádész kapujában. Történelem és ókortudomány. In: Vigilia LIII/6 (1988), pp. 419-425.
285. TATÁR, György: A múlt megváltása. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata. In: Világosság XXIX/10 (1988), pp. 681-688.

1989

286. BLOCH, Ernst: A Nietzsche-impulzus. (pp. 391-401) In: Bloch, Ernst: Korunk öröksége. Ford.: Mesterházi Miklós. Budapest: Gondolat 1989, p. 542

287. BOGNÁR, László: Álláspontok Nietzschéről az NDK-ban. In: Magyar Filozófiai Szemle XXXIII/6 (1989), pp. 785-787.

288. FORGÁCS, Iván: Könyvszemle. [Recenzió] Nietzsche versei. Budapest: Európa 1989.) In: Népszabadság XLVII. (1989. szept. 5.), pp. 7.

289. HÁRSING, László: Zarathustra éneke. (pp. 66-73.) In: Hársing László: Korok és eszmények II. Fejezetek a 19/20. század etikai gondolkodásának történetéből. Budapest: Akadémiai Kiadó 1889, p. 193

290. KISS, Endre: Nietzsche-recepció Magyarországon a két világháború között. In: Magyar Filozófiai Szemle XXXIII/6 (1989), pp. 685-706.

291. MEZEI, György: A "Zarathustra" kapcsán. ([Recenzió] Ernest Joós: Poetic, Truth and Transvaluation in Nietzsche's Zarathustra - A Herzneneutic Study. Peter Lang, New York etc. 1987.) In: Magyar Filozófiai Szemle XXXIII (1989), pp. 788-790.

292. NÉMETH, G. Béla: Nietzsche versei - immár magyarul is. In: Jelenkor XXXII/4 (1989), pp. 375-382.

293. RUGÁSI, Gyula: Incipit tragoedia. ([Recenzió] Tatár György: Az öröklét gyűrűje. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata. Budapest: Gondolat 1989, p. 232) In: Holmi I/2 (1989. szept.), pp. 222-231.

294. SZABÓ, Lajos: "Teizmus és ateizmus roppant erőinek kereszteződése." (Nietzsche, pp. 789-793.) In: Életünk XXVII/9-10 (1989), pp. 789-796.

295. TATÁR, György: Az öröklét gyűrűje. Nietzsche és az örök visszatérés gondolata. Budapest: Gondolat 1989, p. 231

296. WEIZSACKER, Carl Friedrich von: A német titanizmus. (Nietzsche, pp. 47-100.) [Mérleg] Ford.: Molnár Anna. Budapest: Európa Kiadó 1989, p. 211

1990

297. BABICH, Babette E.: A művészet posztmodern hermeneutikai ontológiája felé: heideggeri igazság nietzschei stílusban. Ford.: Zsélyi Ferenc. In: Pompeji I/3 (1990), pp. 99-113. <Előadásként hangzott el a XI. Esztétikai Világkonferencián, Nottingham: 1988. augusztus.>

298. BOGNÁR, László: ([Recenzió] Stephen Houlgate: Hegel, Nietzsche and the criticism of metaphysics. University Press, Cambridge 1986, XVIII+300 p.) In: Magyar Filozófiai Szemle XXXIV/1-2 (1990), pp. 184-188.

299. BORI, Imre: Olvasónapló. (Nietzsche versei.) In: 7 Nap XLV/6 (1990. február 9.), pp. 23.

300. EISEMANN, György: A Nietzsche-ügy. In: Tekintet III/2 (1990), pp. 11-19.

301. HABERMAS, Jürgen: Belépő a posztmodernségbe: Nietzsche forgó-színpada. Ford.: Zoltai Dénes. In: Nagyvilág XXXV/1 (1990), pp. 105-115.

302. PROHÁSZKA, Ottokár: A diadalmas világnézet. I. fejezet: A szél fordul. (részlet, pp. 119-125.) In: Prohászka Ottokár: Modern katolicizmus. Budapest: Apostoli Szentszék Könyvkiadója 1990, p. 423. <Benne Nietzsche értékelés.>
303. TÖRÖK, Gábor: Újabb József Attila kommentárjaimból III. (Nietzsche hatása? A kő archetípus?) In: Magyar Nyelvőr CXIV/3-4 (1990), pp. 176-190.

1991

304. DERRIDA, Jacques: Két kérdés aláírásokat értelmezve. (Nietzsche, Heidegger.) Ford.: Szűcs Tamás. In: Literatúra 4. (1991), pp. 322-335.

305. FOUCAULT, Michel: Nietzsche, a genealógia és a történelem. Ford.: Török Gábor. In: Új Írás XXXI/10 (1991), pp. 61-72.
306. GAUSZ, András: Kant és Nietzsche. (Dialógus) In: EXISTENTIA I/1-2 (1991), pp. 207-231.
307. GAUSZ, András: Nietzsche és az idealizmus. In: Pompeji II/1 (1991), pp. 84-99.
308. HÁRSING, László: Friedrich Nietzsche. (pp. 83-88.) In: Hársing László: A filozófiai gondolkodás Fichtétől Gadamerig. II. kötet. (Jegyzet). Miskolc: Kecskeméti Tanítóképző Főiskola 1991, p. 268
309. JOÓS, Ernő: Isten és Lét. Körséta Heidegger, Kierkegaard, Nietzsche és más filozófusok társaságában. Budapest: PallWest Kiadó 1991, p. 216
310. KÉRI, Elemér: Kultúra és civilizáció. Thomas Mann és Nietzsche reflexiói alapján. In: Filozófiai Figyelő (1991), pp. 101-120.
311. KISS, Endre: ". . .a régi érzés feltámad a szív megdobban. . ." (Nietzsche művészetmetakritikája.) In: Filozófiai Figyelő (1991), pp. 89-100.
312. PÓR, Péter: "Szóld a szavadat és törj szét!" I. rész. In: Buksz III/1 (1991), pp. 12-19. <Friedrich Nietzsche versei; Im-igyen szóla Zarathustra.>
313. PÓR, Péter: "Szóld a szavadat és törj szét!" II. rész. In: Buksz III 2 (1991), pp. 172-177. <Friedrich Nietzsche versei; Im-igyen szóla Zarathustra; Ifjúkori görög tárgyú írások; A történelem hasznáról és káráról.>
314. PROHÁSZKA, Lajos: Új értéktáblák felé. (Kierkegaard, Dosztojevszkíj, Nietzsche.) (pp. 85-104.) In: Prohászka Lajos: A mai élet erkölcse. Szeged: Universum Kiadó 1991, p. 239
315. SCHMITT, Jenő Henrik: Nietzsche. Közreadja és bevezetéssel ellátta Eisemann György. In: Műhely XIV/3 (1991), pp. 36-42.
316. SESTOV, Lev: Dosztojevszkij és Nietzsche. Ford.: Patkós Éva. (Czeslaw Milosz "Sesztov avagy a kétségbeesés tisztasága" című utószavát M. Nagy Miklós fordította.) [Budapest:] Európa Könyvkiadó 1991, p. 371

317. TATÁR, György: "Isten halott." Gondolatok egy gyászjelentéshez. (pp. 273-287.) In: Fehér M. István [szerk.]: Előadások Heideggerről. Budapest: Atlantisz Kiadó 1991, p. 311. <Nietzschéről és Heideggerről.>

318. TATÁR, György: "Isten halott." Gondolatok egy gyászjelentéshez. In: Holmi III/4 (1991), pp. 459-466. <Nietzschéről és Heideggerről.>

1992

319. ACIN, Jovica: A hamisítás poétikája. (Nietzsche, Salome, Paul Rée) Ford.: Rajsli Emese. In: Ex Symposion I/1-2 (1992), pp. 21-24.

320. B. BÉKEFI, Marianna: Az öröklét gyűrűje. ([Recenzió] Tatár György: Az öröklét gyűrűje. Budapest: Gondolat 1989.) In: Magyar Filozófiai Szemle XXXVI/3-4 (1992), pp. 747-749.

321. BATAILLE, Georges: Nietzsche és a tilalmak áthágása. Ford.: Somlyó György. In: Athanaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 42-55.

322. BIBÓ, István: Nietzsche. (Tanulmány) [Reprint] Budapest: Hatágú Síp Alapítvány 1992, p. 101

323. BLANCHOT, Maurice: Nietzsche és a töredékes írás. Ford.: Ádám Anikó. In: Athaneaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 56-77.

324. CAMUS, Albert: Nietzsche és a nihilizmus. (pp. 83-99.) In: Camus, Albert: A lázadó ember. Ford.: Fázsy Anikó. Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó RT. 1992, p. 352

325. DELEUZE, Gilles: A felsőbb ember: a dialektika ellen. Ford.: Kovács András Bálint. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 105-106.

326. DERRIDA, Jacques: Éperons. Nietzsche stílusai. Ford.: Sajó Sándor. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 172-213.

327. FOUCAULT, Michel: Nietzsche, Freud, Marx. Ford.: Angyalosi Gergely. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 157-171.

328. HALLMANN, Max O.: Nietzsche környezetvédelmi etikája. Ford.: Babarczy Eszter. In: Ökotáj (melléklet) I/1 (1992), pp. I-XII.

329. HEGEDŰS, Géza: Az európai gondolkodás évszázadai. (Nietzschéről, pp. 262-263.) Budapest: Trezor Kiadó 1992, p. 288.

330. HÉVIZI, Ottó: Az alküonikus hang. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 273-298.

331. IMRE, László: ([Recenzió] Sesztov: Dosztojevszkij és Nietzsche. Budapest: Európa Könyvkiadó 1991.) In: Határ I/6 (1992), pp. 146-151.
332. JASPERS, Karl: Ész és egzisztencia. (A jelenkori filozófiai helyzet eredete. (Kierkegard és Nietzsche történelmi jelentősége) pp. 347-365.) Ford.: Boros István. In: Ész Élet Egzisztencia II-III. Szerkesztők: Csejtei Dezső, Dékány András, Laczkó Sándor, Simon Ferenc. Szeged: Társadalomtudományi Kör 1992, p. 430
333. KISS, Endre: Egy új Nietzsche-értelmezés alapvonalai. (pp. 92.) In: Magyar Filozófusok I. Világtalálkozója. Budapest: 1992, p. 172 <A találkozón elhangzott előadás rövid kivonata.>
334. KLOSSOWSKI, Pierre: Nietzsche, a sokistenhit és a paródia. Ford.: Szántó F. István. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 78-104.
335. KOFMAN, Sarah: Bevezető az Ecce homo olvasásához. Ford.: Somlyó Bálint. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 214-241.
336. KUNSZT, György: Le Corbusier szakrális épületei. Nietzsche művészet-felfogásának heideggeri értelmezése és a modern szakrális építészet. In: Magyar Építőművészet 6. (1992), pp. 42-43.
337. KUNSZT, György: Az "új felvilágosodás" - Nietzsche. In: Nappali Ház IV/1 (1992), pp. 61-62.
338. LACOUE-LABARTHE, Philippe: Történelem és mimézis. Ford.: Betegh Gábor. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 242-264.
339. MOLNÁR, János dr.: Friedrich Nietzsche. (pp. 114-116.) In: Dr. Molnár János: Filozófia. h. n.: Universal Kiadó 1992, p. 146
340. NAGY, Arpád: Lev Sesztov: Dosztojevszkij és Nietzsche. In: Új-Symposion XXVIII/5 (1992), pp. 3.
341. NANCY, Jean-Luc: Becsületességünk próbaköve (az erkölcsi értelemben vett igazságról Nietzschénél). Ford.: Mezei György Iván. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 20-41.
342. PÜSPÖKI, Péter: ". . . nekem egyszer sem volt választásom." (Kiválasztottságtudat Nietzsche, Komjáthy és Ady életművében.) In: Határ II (1992), pp. 49-70.
343. SCHMID, Holger: "Éj van" Nietzsche Velence című művének filozófiai helyéről. Ford.: Poprády Judit. In: Athenaeum (Fókuszban: A francia Nietzsche-recepció) I/3 (1992), pp. 265-272.

344. VETTER, Helmuth: Nietzsche posztmodern olvasatai. Ford.: Mezei György Iván. In: Magyar Filozófiai Szemle XXXVI/3-4 (1992), pp. 642-658.

1993

345. ANZENBACHER, Arno: Friedrich Nietzsche. (pp. 202-207.) In: Anzenbacher, Arno: Bevezetés a filozófiába. Szerk.: Balázs István. Ford.: Vér Gábor, Csikós Ella, Bendl Júlia. Budapest: Herder Kiadó 1993, p. 408

346. FRENZEL, Ivo: Friedrich Nietzsche élete és munkássága vallomások és dokumentumok tükrében. Ford.: Horváth Géza. Budapest: Pesti Szalon 1993, p. 131 + képek

347. FÜRST, Maria: Minden érték átértékelése: Friedrich Nietzsche. (pp. 112-114.) In: Fürst, Maria: Bevezetés a filozófiába. Szerk.: Láng Rózsa. Ford.: Csikós Ella. Budapest: Ikon Kiadó 1993, p. 172

348. HAMVAS, Béla: Hexakümion. Nagy illúziók alkonyán. (pp. 263-399.) In: Hamvas Béla: A babérligetkönyv. Hexakümion. [Életünk Könyvek, Hamvas Béla Művei 5.] Szombathely: 1993, p. 400

349. HELL, Judit: Kant-recepció, Nietzsche-kritika, Pascal-reneszansz. (Medveczky Frigyes útkeresései.) In: Magyar Filozófiai Szemle XXXVII/3-4 (1993), pp. 446-472.

350. KERESKÉNYI, Sándor: A történetírás undok színjátéka. Nietzsche a historizáció három tipusáról. In: Korunk, Harmadik Folyam IV/10 (1993), pp. 18-23.

351. KISS, Endre: Friedrich Nietzsche filozófiája: kritikai pozitivizmus és az értékek átértékelése. Budapest: Gondolat Kiadó 1993, p. 492

352. KUNZMANN, Peter - BURKARD, Franz-Peter - WIEDMAN, Franz: (Nietzsche, Friedrich, pp. 176-179.) Ford.: Jenei Kinga és Jenei Zsolt. In: Filozófia. [SH Atlasz] Budapest, Berlin, Heidelberg, New York, London, Tokyo, Hong Kong, Barcelona: Springer-Verlag 1993, p. 248

353. Nietzsche, Friedrich. (pp. 245-248.) In: Filozófiai Kisenciklopédia. Ford.: Ábrahám Zoltán et al. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1993, p. 371

354. ROCHLITZ, KYRA: ([Ismertetés] Lev Sesztov: Dosztojevszkij és Nietzsche. Budapest: Európa 1991.) In: Műhely XVI/3 (1993), pp. 61-62.

355. SEBŐK, Zoltán: ([Ismertetés] Lev Sesztov: Dosztojevszkij és Nietzsche. Budapest: Európa 1991.) In: Iskolakultúra III/15-16 (1993), pp. 136-139.

356. SZÉPLAKY, Irén: Őrjítő bizonyossága. In: Hiány IV/11 (1993), pp. 41. <Friedrich Nietzsche: Ecce Homo. (Göncöl, 1992.) című művéről.>

357. TARJÁN, Tamás: ([Ismertetés] Lev Sesztov: Dosztojevszkij és Nietzsche. Budapest: Európa 1991.) In: Vigilia LVIII/2 (1993), pp. 154-155.

358. TATÁR, György: "Isten halott". Gondolatok egy gyászjelentéshez. (pp. 161-175.) In: Tatár György: Pompeji és Titanic. Budapest: Atlantisz 1993, p. 237

359. TURAI, Gábor Kamil: Nietzsche emberistene megvív az európai nihilizmussal - Nietzsche verskommentárok. In: Harmadik Part 16/ősz (1993), pp. 18-25.

1994

360. ASSOUN, Paul-Laurent: A pszichoanalízis öröksége. Ford.: K. A. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 126-127.

361. BALÁZS, Attila: Ördög a tükörben. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. első és hátsó belső borítón.

362. BISER, Eugen: A destrukció szándéka. Ford.: Raffay Ágnes és Szabó László. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 79-90.

363. BLONDEL, Eric: A nietzschei alapprobléma és előzményei. Ford.: Kányádi András. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 91-95.

364. BOHÁR, András: Dékadence és egészség között. - megjegyzések a Nietzsche-interperetáció kérdéséhez az Ecce homo kapcsán -. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 74-78.

365. COCIC, Bora: Rogozsin, Nietzsche terve szerint. Ford.: Kis Csepegi Endre. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 131-138.

366. DANNHAUSER, Werner J.: Friedrich Nietzsche (pp. 450-479.) Ford.: Mezei György. In: A politikai filozófia története. II. kötet. Budapest: Európa 1994, p. 618

367. DÖRÖMBÖZI, János: A filozófia története és elmélete II. (Nietzsche, pp. 238-250.) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1994, p. 335

368. DURIC, Mihailo: Nietzsche filozófiaművészete. Ford.: Rajsli Emese. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 62-73.

369. GERLÓCZY, Ferenc: A romboló alapító. In: HVG XVI/41 (1994. október 15.) pp. 101. <Nietzsche évfordulóra.>

370. HAMVAS, Béla: Nietzsche és a George-kör. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 169-174.

371. HEIDEGGER, Martin: Nietzsche metafizikája. Ford.: Sarankó Márta. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 42-54.

372. HELLER, Ágnes: Nietzsche és Parsifal. Prolegomena egy személyiségetikához. Ford.: Módos Magdolna. In: Hiány V/1 (1994), pp. 22-27.

373. HELLER, Ágnes: Nietzsche és Parsifal. Ford.: Módos Magdolna. [Horror Methaphysicae] Budapest: Századvég-Gond 1994, p. 155
374. HÉVIZI, Ottó: Nietzsche formalizmusa. In: Gond 7 (1994), pp. 22-40.
375. HOLLINGDALE, R. J.: Rövid Nietzsche-életrajz. Ford.: F. Zs. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 2-9.
376. HORVÁTH, Géza: Költő is volt, nem "csak" filozófus. Százötven éve született Nietzsche. In: Magyar Nemzet LVII/243 (1994), pp. 14.
377. JASPERS, Karl: Történelem és jelenkor. Ford.: S. M. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 36-41.
378. KISS, Endre: A felvilágosodás fogalma Friedrich Nietzsche filozófiájában. In: Magyar Filozófiai Szemle XXXVIII/5-6 (1994), pp. 677-685.
379. KISS, Endre: Nietzsche felvilágosodása. In: Magyar Hírlap XXVII/242 (1994), pp. (melléklet) 2.
380. KOCZISZKY, Éva: Heller Ágnes: Nietzsche és Parsifal című művéről. In: BUKSZ VI/4 (1994), pp. 506-508.
381. KUNSZT, György: A kiotói iskola az európai nihilizmusról és misztikáról. In: Athenaeum III/3 (1994), pp. 210-234. <Benne Nietzschéről. Újraközlés: Kunszt György: A hagyomány jövője. [Pannon Panteon] Veszprém: Comitatus 1995, p. 255>
382. KUNSZT, György: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 55-61.
383. LACZKÓ, Sándor: Nietzsche - magyarul. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 10-13.
384. LACZKÓ, Sándor: A magyar vonatkozású Nietzsche-irodalom. In: Existentia III-IV/1-4 (1993-1994), pp. 805-837.
385. MAN, Paul de: A trópusok retorikája (Nietzsche). Ford.: Vástyán Rita. In: Helikon XL/1-2 (1994), pp. 36-47.
386. MILOSEVIC, Nikola: Friedrich Nietzsche és Manu törvénykönyve. Ford.: Rajsli Emese. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 112-119.
387. PALMIER, Jean-Michel: Nietzsche német olvasói. Ford.: Tóth József. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 122-125.
388. PATÓ, Attila: Nietzsche és Lukács: egy paradoxon csapdájában. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 128-130.
389. RORTY, Richard: [Nietzsche, a..., Nietzsche, a...] Fordította, jegyzetekkel ellátta: Farkas Zsolt. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 96-110.

390. RUSSEL, Bertrand: Nietzsche. (pp. 623-632.) In: Bertrand, Russel: A nyugati filozófia története. Ford.: Kovács Mihály. Budapest: Göncöl Kiadó 1994, p. 720

391. SALOMÉ, Lou: Visszaemlékezés. Ford.: Schleicher Dóra. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 156-160.

392. SOMLAY, Gilbert: Palillogosz. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 166-168.

393. SZABÓ, Lajos: Nietzsche. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 180-181.

394. SZATHMÁRI, Botond: Nietzsche és a buddhizmus. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 120-121.

395. SZATHMÁRI, Botond: Nietzsche álmai. Filozofikus álomjáték 5 felvonásban. (pp. 14-18.) In: Friedrich-Art. Budapest: Titanic Társulat é. n., [1994] p.

396. SZEGŐ, Katalin: Az életfilozófia születése. In: Korunk, Harmadik Folyam V/5 (1994), pp. 53-63. <Nietzschéről.>

397. SZILÁGYI, Júlia: Nietzsche és a polgárság. Ötletek egy szellemi családfakutatáshoz. In: Korunk, Harmadik Folyam V/5 (1994), pp. 64-70.

398. TÁBOR, Béla: Az átértékelés értékelése és átértékelése. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 175-179.

399. TAMÁS, Gáspár Miklós: Antikrisztus. Canto-canto. (Idézetek Nietzscétől.) In: Magyar Narancs (1994. augusztus 18.) pp. 26-27.

400. TANDORI, Dezső: Amit mégis "muszáj" elmondani. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 30-34.

401. TOLNAI, Ottó: Dionüszosz cool. (Nietzsche írógépe). In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 183-186.

402. UTASI, Csilla: Friedrich Nietzsche esztétikai nézetei: A tragédia születése. (pp. 173-184.) In: Utasi Csilla: A fekete hold. Újvidék: JMMT 1994. p. 190

403. VALADIER, Paul: Dionüszoszt a megfeszítettel szemben. Fordította és jegyzetekkel ellátta: F. Zs. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 139-145.

404. VATTIMO, Gianni: Olaszország: A Nietzsche-reneszánsz jellemzői. Ford.: B. M., T. J. In: Ex Symposion (Nietzsche különszám) III. (1994), pp. 146-149.

1995

405. BICZÓ, Gábor: A filozófiai perspektíva kérdése Nietzsche korai írásai alapján. (pp. 97-117.) In: Megkerült dilemmák. Vajda Mihály 60. születésnapjára - debreceni tanítványaitól. Debrecen: KLTE 1995, p. 162

406. BÓKAY, Antal: Nietzsche és Freud. In: Replika 19-20. (1995), pp. 55-67.
407. DEMETER, Attila: Gottfried Benn és Nietzsche. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 16-20.
408. GREGUS, Zoltán: A széprút aiszthézisze. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 7-10.
409. HALÁSZ, Előd: Nietzsche és Ady. (2. átdolgozott kiadás.) Szeged: ICTUS Kiadó 1995, p. 294
410. HELLER, Ágnes: ([Recenzió] Hévizi Ottó: Alaptalanul. Budapest: T-Twins 1995.) In: Holmi VII/4 (1995), pp. 572-574. <Benne Nietzschéről is.>
411. HÉVIZI, Ottó: A Nietzsche embléma: Az alküonikus hang. Nietzsche formalizmusa. (pp. 11-65.) In: Hévizi Ottó: Alaptalanul. Budapest: T-Twins-Lukács Archívum 1995, p. 254
412. HORVÁTH, György: Beniccséztünk. (Kritika az általános beniccsézésről.) In: Symposion 3. (1995), pp. 72-80.
413. ILYÉS, Szilárd: Magukat marcangoló szavak. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 39-41.
414. JOÓS, Ernő: Nietzsche példája. (pp. 21-69.) In: Joós Ernő: Látszat és Valóság. A hermeneutika filozófiai alapjai. Sárvár: Sylvester János Könyvtár 1995, p. 155
415. KUNSZT, György: Le Corbusier szakrális épületei. Nietzsche művészet-felfogásának heideggeri értelmezése és a modern szakrális építészet. (pp. 159-163.) In: Kunszt György: A hagyomány jövője. [Pannon Panteon] Veszprém: Comitatus 1995, p. 255
416. KUNSZT, György: Heidegger Nietzsche nihilizmus-felfogásáról. (pp. 234-250.) In: Kunszt György: A hagyomány jövője. [Pannon Panteon] Veszprém: Comitatus 1995, p. 255
417 LACZKÓ, Sándor: A magyar nyelvű Nietzsche-fordítások bibliográfiája 1891-től 1994-ig. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 47-52.
418. LUBAC, Henri de: Feuerbach és Nietzsche. Nietzsche és Kierkegaard. (pp. 9-43., 44-72. + jegyzetek.) Ford.: Somorjai Gabriella. In: Lubac, Henri de: Isten útjain. [XX. Századi Keresztény Gondolkodók 9.] Budapest: Vigilia Kiadó 1995, p. 189
419. MOLNÁR, Attila: Egy markolat folytatása. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 22-25.
420. NAGY, Attila Kristóf: Levélféle Nietzsche Frigyesnek. ([Recenzió] Ex Symposion Nietzsche különszám) In: ÉS (1995. október 20.) pp. 15.
421. Nietzsche, Friedrich (pp. 348-350.) In: Politikai filozófiák enciklopédiája. Ford.: Bánki Dezső. Budapest: Kossuth Kiadó 1995, p. 575

422. OTTMANN, Henning: Nietzsche viszonya az antik és modern felvilágosodáshoz. Ford.: Egyedi András. In: Athenaeum III. kötet/1. füzet (1995), pp. 216-244.

423. PATÓ, Attila: Hamis tudat, racionalitás, apologetika. Lukács és Nietzsche. In: Symposion 6. (1995), pp. 58-60.

424. PETHŐ, Bertalan: Evilágian filozofálni. Megjegyzések Kiss Endre Nietzsche könyvéről. In: Magyar Filozófiai Szemle XXXIX/3-4 (1995), pp. 663-680.

425. RIDER, Jacques le: Nietzsche és Boudelaire. Ford: Romhányi Török Gábor. In: Kalligram V/5 (1995), pp. 7-19.

426. Sz. A.-T. M.: ([Recenzió] Ex Symposion - Nietzsche különszám.) In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 44.

427. SZABÓ, László: Humanizmus és Nietzsche. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 12-15.

428. SZABÓ, Zsolt: Az élet fogalma Nietzsche filozófiájában. In: Kellék II/2. (1995), pp. 7-10.

429. SZÁNTÓ, F. István: Nietzsche meg a hét szirén. (Pszeudo-Nietzschéről) In: Átváltozások 5. (1995), pp. 50-51.

430. TÁBOR, Ádám: A semmi megsemmisítése. ([Recenzió] Friedrich Nietzsche: Az értékek átértékelése. Budaspest: Holnap 1994, p. 167) In: ÉS (1995. október 20.) pp. 15.

431. TATÁR, György: Friedrich Wilhelm Nietzsche. (pp. 325-328.) In: 33 híres bölcseleti mű. Budapest: Móra Könyvkiadó 1995, p. 455

432. TATÁR, György: Imigyen szóla Zarathustra. (pp. 338-346.) In: 33 híres bölcseleti mű. Budapest: Móra Könyvkiadó 1995, p. 455.

433. THAMÓ, Enikő: A megváltó pszichológiája. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 27-30.

434. T. M.: ([Recenzió] Friedrich Nietzsche: Túl jón és rosszon.) In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 43.

435. T. M.: ([Recenzió] Friedrich Nietzsche: A tragédia születése.) In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 45.

436. UNGVÁRI ZRINYI, Imre: Az emberi meghaladásának programja. Nietzsche személyiségfilozófiájának (ellen)értékrendje és hatása a jelenkori filozófiára. In: Kellék (Nietzsche különszám) II/3. (1995), pp. 32-37.

437. ZOLTAI, Dénes: A tragédia születése a zene szelleméből. (pp. 328-337.) In: 33 híres bölcseleti mű. Budapest: Móra Könyvkiadó 1995, p. 455.

4. A MAGYAR NYELVŰ FILOZÓFIATÖRTÉNETI MŰVEK, KÉZIKÖNYVEK ÉS LEXIKONOK JEGYZÉKE 1772-TŐL 1995-IG

1772

SARTORI, Bernard: Magyar nyelvű filozófia az az a böltseség szeretetének tudományából némely jelesebb kérdések. Eger: Püspöki Nyomda 1772.

1780 körül

[FILOZÓFIATÖRTÉNELEM]. Buda: 1780 körül, p. 86 <Ismeretlen szerző kézirata, lelőhely OSZK Kézirattár.>

1811

RUSZEK, József: A filozófiának summás rajzolata vagyis encyklopédiája. Veszprém: 1811.

1812

RUSZEK, József: A filozófiának elöljáró értekezései 1-3. Veszprém: 1812.

RUSZEK, József: A filozófiának rövid históriája. Veszprémben: Származ Nyomda 1812, p. 112

1812

ERTSEI, Dániel: Philosophia. Bálint János leirata Ertsei iskolai előadásairól. [Debrecen]: 1812, p. 122 <Kézirat, lelőhely OSZK Kézirattár.>

ERTSEI; Dániel: Philosophia Históriája. Bálint János leirata Ertsei iskolai előadásairól. [Debrecen]: 1812, p. 64 <Kézirat, Ertsei 1825-ben megjelent művének változata, lelőhely OSZK Kézirattár.>

[PÁLÓCZI HORVÁTH, Ádám]: A Bölcsesség nagy mestereinek A Szent Rend kezdetétül fogva a XII-dik Századig Biographiája Úgy a mint azokat rendel elé számlálja Hirám a maga idejéig és Hiramon túl folytatja Aquinói Tamás a maga életéig. h. n.: [1812], p. 344 <Kézirat, lelőhely OSZK Kézirattár.>

1813

ERTSEI, Dániel: Philosophia 1-2. Debrecen: Csáthy Nyomda 1813, p. 140 <2. kiadás: 1917.>

[MÁRTON, István]: Fundamentum Philosophia. h. n. 1813, p. 154 <Kézirat, lelőhely OSZK Kézirattár.>

1825

ERTSEI, Dániel: Philosophia históriája. Debreczen: Tóth Nyomda 1825, p. VII+193

1826

MOLNÁR, Sándor: A Böltselkedés Tudományának Történet-írása, ehhez járulnak A Böltselkedésben elő-forduló Mesterszavak. Pest: 1826, p. 52 <Kézirat, lelőhely OSZK Kézirattár.>

1829

IMRE, János: A bölcselkedés 1-2. Pest: 1829.

KÖTELES, Sámuel: A philosophia encyclopediája a hallgatók számára. Nagyenyed: Református Collégiumi Nyomda 1829, p. 164

1833

PÉTERFI, Károly: Filozófusok és filozófia históriája. Első rész. Régi filozófusok és filozófia históriája: kezdődik Krisztus születése előtt mintegy 1250 esztendőkkel Orpheuson, végződik Krisztus születése után 550 esztendővel, Simpliciuson foglal magában 1800 esztendőket. Marosvásárhely: 1833.

1833-1834

TARTZY, Lajos: Philosophia, Vezérfonalul, közönséges Taníttatásaira Hegel György Wilhelm Fridrik nézlete szerint. (leírta Takáts Lajos Első Esztendős Philosophus.) Pápa: 1833-1834, p. 78 <Kézirat, lelőhely OSZK Kézirattár.>

1834

PHILOSOPHIAI MŰSZÓTÁR. Közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság. Budán: 1834. p. 212

1836

FEJÉR, György: Bevezetés a philosophiára, vagy is a propedeutica. Buda: Egyetemi Nyomda 1836, p. 152

1837

FEJÉR, György: A Philosophia állapotja első nyolcz századokban. In: Tudományos Gyűjtemény XXI/10 (1837), pp. 3-30.

1838-1839

TAUBNER, Károly: Az újabb bölcselkedés fő tüneméneiről. In: Tudományos Gyűjtemény XXII-XXIII/9-10 (1838-1839), pp. 31-57., 3-54.

1839

SZONTAGH, Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához. Buda: 1839, p. 291

1841

PÉTERFY, Károly: Alapfilozófia. Nagy-Enyed: Református Collégiumi Nyomda 1841, p. 256

1843-1844

PURGSTALLER, József: A bölcsészet elemei. I-V. Buda: 1843, <2. kiadás: A bölcsészet történelme címen. Pest: 1847., 3. kiadás: Philosophiai propedeutika bölcsészet tanulók használatára címen. Budapest: 1862.>

XIX. század közepe

BEVEZETŐ ISMERETEK A PHILOSOPHIÁBA. p. 28 <Ismeretlen szerző kézirata a XIX. század közepéről, lelőhely OSZK Kézirattár.>

1863

WARGA, János: Bölcsészettan. (A bölcsészettan történetének alapvonalai.) Pest: 1863. <2. kiadás: 1866.>

1867

MOLNÁR, Aladár: A bölcsészet története főbb vonalaiban előadva. Pest: 1867.

1868-1869

PAUER, Imre: A philosophia történelme 1-2. Pest: Egyenberger-Athenaeum Nyomda 1868-1869.

1870-1871

PAUER, Imre: Bevezetés a Philosophiai tudományokba 1-3. Pest: 1870-1871.

1872-1884

THÓT, Ferencz: Bölcsészet történelme, tanulók egyszersmind művelt olvasók használatára. I. Ó-kor. Debrecen: Telegdi-Városi Nyomda 1872. II. Közép-kor. Debrecen: Telegdi-Városi Nyomda 1874. III. Újkor. Debrecen: Telegdi-Városi Nyomda 1884.

1875

BIHARI, Péter: Filozófiai tudományok Encyklopédiája. Budapest: 1875.

1876-1878

LEWES, György Henrik: A philosophia története Thalestól Comteig I-III. Ford.: Dr. Bánóczi József. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Kiadó Hivatala 1876-1878,p. I.-506, II.-653, III.-638

1877

ALEXANDER, Bernát: A philosophia történetének eszméje, tekintettel a történetre általában. Budapest: Eggenberger 1877, p. 111

NAGY, Ferenc: A Bölcsészet története kezdettől mostanáig. Ó-, Közép-, és Újkor. Kecskemét: 1877, <2. kiadás: A bölcsészet története magán és iskolai használatra címen. Kecskemét: 1895.>

1880-1882

STÖCKL, Albert: A bölcsészet tankönyve. A vallás bölcselete. Ford.: Zafféry Károly és Répássy János. Szatmár-Eger: Szabadsajtó Nyomda 1880-1882.

1882

STÖCKL, Albert: A bölcsészet története. I. Az Antik vagy Krisztus előtti bölcselet. II. A Krisztus utáni bölcselet története. 1. A patrisztikus és scholasztikus bölcselet. III. A Krisztus utáni bölcselet története. 2. Az újabb kori bölcselet. Ford.: Répássy János. Eger: 1882.

1884

LOTZE, Rudolf Hermann: Logika és a phikosophia encyklopaediája - előadásinak diktátuma. Ford.: Kármán Mór. Budapest: Athenaeum 1884, p. 133

1884-1885

STÖCKL, Albert: A bölcselet tankönyve Aquinói Szent Tamás nyomán. I. Tapasztalati lélektan és logika. II. Ismerettan és Metaphisica. III. Erkölcstan,

társadalmi és jogbölcselet. Lényegesen átdolgozta és az eredeti szöveghez alkalmazta: Répássy János. Eger: Érsek-Lyceumi Könyvnyomda 1884-1885, p. I.-500, II.-400, III.-602

1886

BIHARI, Péter: Bölcselettörténet. I. füzet. Budapest: 1886.

1888-1889

SZLÁVIK, Mátyás: Bölcsészettörténet. I. Görög bölcsészet. Eperjes: 1888, II. Modern bölcsészet. Pozsony: 1889.

1870-1890

DOMANOVSZKY, Endre: A bölcsészet története. I. Ó-kor. Budapest: 1870., II. Az egyházi atyák kora. Budapest: 1875., III. A scholastika kora. Budapest: 1878., IV. A renalssance-kori bölcsészet története kezdettől mostanáig. Budapest: 1890.

1896-1897

BÖHM, Károly: Az újkori philosophia történelme. Kolozsvár: 1896-1897, p. 384

1898

SCHMIDT, Márton: Észrevételek a philosophiai propedeutika tanításához. Pozsony: 1898.

1899-1900

ALEXANDER, Bernát: Bevezetés a filozófiába. Az újkori filozófia története. (Előadásai után lejegyezte az 1899/1900 tanév első felében Moskovitz József.) Budapest: 1900, p. 241

1902

ALEXANDER, Bernát: A philosophia története. Ó-kor. (Előadásai alapján kiadja Ernst Jenő.) Budapest: 1902.

ÖREG, János: A bölcseleti tudományok ismeretköre (encyclopaediája). 2. kiadás. Debrecen: Városi Nyomda 1902, p. 164

PEKÁR, Károly: A filozófia története. Az emberi gondolkodás története. Budapest: Athenaeum 1902, p. XV+468

1902-1903

ALEXANDER, Bernát: Az újkori philosophia története. (Egyetemi jegyzet,) (Előadásai után lejegyezte Steiner Izidos és Radó Pál.) Budapest: 1902-1903.

1904

PÁLYI, Ede: Bölcsészet. Budapest: Singer-Wolfner. Globus Nyomda 1904, p. 143

SERÉDI, Lajos: A filozófia története. [Tudományos Zsebkönyvtár 156-157.] Budapest: Stampfel 1904, p. 164 <2. kiadás 1910.>

SCHWEGLER, Albert: A bölcselet története. Ford.: ifj. Mitrovics Gyula. [Filozófiai Írók Tára 19.] Budapest: Franklin-Társulat 1904, p. 547 <2. kiadás: 1912.>

1907

PRUZSINSZKY, Pál: Bölcsészettörténet. Budapest: Református Theológia Segélyegylete 1907, p. 72

SZELÉNYI, Ödön: A filozófia alapfogalmai. [Tudományos Zsebkönyvtár 195.] Budapest: Stampfel 1907, p. 80

1909

ALEXANDER, Bernát: Bevezetés a filozófiába. Budapest: Athenaeum Nyomda 1909.

1907-1910

KRAUSZ, Jakab: Bevezetés a philosophiába. 1. rész. A philosophia lényege, jelentősége és történeti fejlődése. Budapest: Hornyánszky V. Könyvnyomdája 1907, p. 172; 2. rész. A; A philosophiának metaphysikai része. B; Az ismeretelmélet mai állása. Budapest: Hornyánszky V. Könyvnyomdája 1909, p. 195; 3. rész A; Az ember erkölcsi világa. B; A néplélektan útjai, céljai és problémái. Budapest: Hornyánszky V. Könyvnyomdája 1910, p. 64

1911

SZÉKELY, György: A filozófia és pedagógia története. Budapest: 1911.

1914

HORVÁTH, József: Bölcsészettörténet. I. kötet. Az Ókori filozófia története. [Református Egyházi Könyvtár X. kötet.] Pápa: 1914, p. XI + 816

1916

JERUSALEM, Vilmos: Bevezetés a filozófiába. Ford.: Schöpflin Aladár. [Kultúra és Tudomány 18.] Budapest: Franklin 1916, p. 256

SZILVESZTER, Ferencz: Filozófiai propedeutika függelékkel. (középiskolák számára). Budapest: Szent István Társulat 1916, p. 247

1917

ENYVVÁRI, Jenő (szerk.): Filozófiai szótár. Budapest: Franklin 1917, p. 173 <2. kiadás 1923.>

TANKÓ, Béla: A filozófia problémája és problémái. Debrecen: Csáthy Nyomda 1917, p. 56

1919

RUSSEL, Bertrand: A filozófia alapproblémái. Ford.: Fogarasi Béla. Budapest: Új Magyarország Részvénytársaság 1919, p. 131

1920

BENKE, Miklós: Az újkor filozófusai. Budapest: Szerzői kiadás é. n. [1920], p. 75.

PAULER, Ákos: Bezetés a filozófiába. Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet RT. 1920, p. 319 <További kiadások: 1921., 1943.>

1921

HALASY-NAGY, József: A filozófia története. Budapest: Pantheon 1921, p. 329 <2. teljesen átdolgozott kiadás: Budapest: Pantheon Irodalmi Intézet RT. 1927, p. 478, 3. kiadás: 1943.>

1927

BÁRÁNY, Gerő: Filozófiai mozaik. [Széphalom Könyvtár 4.] Szeged: 1927.

GERŐCZ, Kálmán: A filozófia alaptanai. Sátoraljaújhely: 1927, p. 336

KÜHÁR, Flóris: A keresztény bölcselet története. Budapest: 1927.

SCHÜTZ, Antal: A bölcselet elemei. Budapest: 1927.

TAKÁCS, Menyhért: Mi a bölcselet? A gondolkodás történetének kézikönyve. Berlin: Vogenreiter 1927, p. 130

1929

HALASY-NAGY, József: A filozófia nagy rendszerei. [Magyar Szemle Kincsestára] Budapest: Magyar Szemle Társaság 1929, p. 79 <Reprint: Budapest: Hatágú Síp Alapítvány 1993, p. 79>

1931

HALASY-NAGY, József: A filozófus. Budapest: Franklin Nyomda 1931, p. 255 <Budapesti Szemle különlenyomata.>

PAULER, Ákos: Az Ókori filozófia története Thálestől Platonig. (Előadásai után jegyezte Varga Sándor Frigyes.) Budapest: 1931.

1933

KECSKÉS, Pál: A bölcslet története. Budapest: Stephaneum Nyomda 1933, p. 535 <További kiadások: 1943., 1981.>

1934

GRÜNHUT, László: A filozófiába bevezető rövid tanulmányok. Baja: 1934.

HALASY NAGY, József: A filozófiai műveltség Európában. Első kötet: Az antik filozófia. Budapest: Danubia Kiadás 1934, p. 469

TRÓCSÁNYI, Dezső: Bölcseleti bevezetés. [Theológiai Kézikönyvek 3.] Pápa: 1934, p. 472

1935

BARTÓK, György: A középkori és az újkori filozófia története. Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Intézet RT. 1935, p. XXII+466

BRANDENSTEIN, Béla: Bölcseleti alapvetés. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1935, p. 546

JÁNOSI, György: Bölcselet. Előadásai alapján lejegyezte: Bossay Imre. Budapest: Vörösváry 1935, p. 28

1937

DURANT, Will: A gondolat hősei. Ford.: Benedek Marcell. 2. kiadás. Budapest: Dante Kiadás 1937, p. 504 <Reprint: Göncöl Kiadó 1990.>

1938

KONDOR, Imre: Az európai filozófia problémáinak története. Debrecen: 1938.

1939

TRÓCSÁNYI, Dezső: Bölcselet-történelem. [Theológiai kézikönyvek.] Pápa: 1939.

1941

BUDAI, Gergely: Filozófiatörténet. 1, Az ókor filozófiája. Budapest: 1941.

HAJÓS, József: A bölcselet története. Székesfehérvár: 1941.

KIBÉDI VARGA, Sándor: Filozófia. [Magyar Élet 2.] Budapest: 1941, p. 118

SÁNDOR, Pál: Filozófiai lexikon. Budapest: 1941. <Az I. kötet készült el.>

1942

HALASY NAGY, József: Történeti bevezetés a filozófiába. Budapest: Pantheon 1942, p. 183

1943

KIBÉDI VARGA, Sándor: Bevezetés a filozófiába. Budapest: 1943, p. 268

1944

BARTÓK, György: A filozófia lényege és problémái. [Magyar Élet könyvek] Budapest: 1944.

BARTÓK, György: A filozófia lényege. Bevezetés a filozófiába. Kolozsvár: Minerva 1944, p. 72

HALASY-NAGY, József: A filozófia. Budapest: Pantheon Kiadás 1944, p. 406 <Reprint: Budapest: Akadémiai Kiadó 1991, p. 406>

1945

DEMÉNYI, Pál: Materialista filozófiatörténet. Budapest: 1945.

PÉTER, Zoltán: Bölcsészet fiúgimnáziumok (illetve leánygimnáziumok) részére. Debrecen: 1945.

1953

FILOZÓFIAI LEXIKON. Szerk.: Rosental, M., Jugyin P., Ford.: Tábor Bála, T. Mándy Stefánia. Budapest: Szikra 1953, p. 649

1954-1955

HELLER, Ágnes: Filozófiatörténet. (jegyzet) h. n., é. n. [1954-1955], p. 395 <Heller Ágnes 1954-1955-ös előadásai alapján.>

1955

SZIGETI, József: A Marx előtti filozófia története. Budapest: 1955.

1957

DESANTI, Jean-T.: Bevezetés a filozófia történetébe. [Stúdium Könyvek 3.] Budapest: Gondolat 1957, p. 218

1958

ELEK, Tibor: Filozófia. 1. rész. Filozófiatörténeti bevezetés. Budapest: Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat 1958, p. 123

FILOZÓFIATÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY I. Az ókortól a XVII. század végéig. II. A XVII. század végétől Marxig. Szerkesztette a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Simon Endre. Budapest: Tankönyvkiadó 1958, p. I.- 403. II.- 455. <További kiadások: 1962., 1966.>

1958-1959

FILOZÓFIATÖRTÉNET. (Központi Pedagógus Továbbképző Intézet) I. Tananyag a filozófiatörténeti szaktanfolyam 1. évfolyam 1-7. témájához. II. A klasszikus német filozófia, Tananyag a filozófiatörténeti tanfolyam 2. évfolyamának 2-4. témájához. Budapest: 1958-1959.

1963

EGYETEMES FILOZÓFIATÖRTÉNET. (oroszból fordított kötet) f. n., Budapest: Kossuth 1963, p. 700

1965

SÁNDOR, Pál: A filozófia története. I. A Marx Előtti filozófia története. II. Marxtól Leninig. III. Lenintől napjainkig. Budapest: Akadémiai Kiadó 1965. p. I. 540, II. 572, III. 669

SZOMOR, Tamás dr.: Bevezetés a filozófiába. (kézirat) Győr: 1965, p. 48 <lelőhely: JATE Társadalomelméleti Gyűjtemény.>

1966-1967

SZEMELVÉNYGYŰJTEMÉNY A FILOZÓFIATÖRTÉNET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ. Szerk.: Lakatos György. A Marxizmus-Leninizmus esti egyetemeknek és pártfőiskola szakosított tanfolyamai számára. Budapest: 1966-1967,

1958-1968

A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE I-VI. Szerk.: Dinyik, M. A. et al. Ford.: Hazai Lujza et al. Budapest: Gondolat 1958-1968, p. I. 610, II. 585, III. 530, IV. 536, V. 810, VI/1. 468, VI/2. 452

1970

OJZERMAN, T. I.: Filozófiatörténet - metafilozófia. Budapest: Kossuth 1970.

1971

RÁDI, Péter: Bevezetés a filozófiába 1. Budapest: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem 1971, p. 79 < 1986-ig évente újabb kiadások. >

1973

NYÍRI, Tamás: Filozófiatörténet. Budapest: Szent István Társulat 1973, p. 592 <További kiadások: 1977., 1983. (A filozófiai gondolkodás fejlődése címen.), 1991. >

SZÉNÁSI, József: Filozófia I. Egységes jegyzet. Budapest: Orvostudományi Egyetem 1973, p. 114

1974

KOVÁCS, László: Filozófia 4. Egységes jegyzet. Budapest: Orvostudományi Egyetem 1974, p. 120

LENDVAI, L. Ferenc - NYÍRI, J. Kristóf: A filozófia rövid története. Budapest: Kossuth Kiadó 1974, p. 280. <További kiadások: 1981., 1985., 1995. >

SZÉNÁSI, József - VARRÓ, Rózsa: Filozófia 2. Egységes jegyzet. Budapest: Orvostudományi Egyetem 1974, p. 165

1975

FILOZÓFIATÖRTÉNET, dialektikus és történelmi materializmus. Tankönyv a reálhumán, pedagüógiai és művészeti líceumok számára. Szerk.: Irimei I. Ford.: Balázs Sándor. Bukarest: 1975.

1978-1979

A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE. (jegyzet) MSZMP Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem szakosító tagozatának anyaga. Budapest: Kossuth 1978-1979, p. 400

1980

FILOZÓFIAI KISLEXIKON. (oroszból fordított) Ötödik kiadás. Budapest: Kossuth 1980, p. 422

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY A FILOZÓFIAI GONDOLKODÁS FŐBB ÁRAMLATAI ÉS MAI IRÁNYZATAI tárgy tanulmányozásához. Válogatta és bevezette: Bimbó Mihály. Budapest: Tankönyvkiadó 1980, p. 406

1981

BIMBÓ, Mihály: A filozófiai gondolkozás főbb állomásai és mai irányzatai. (egységes jegyzet) Budapest: Tankönyvkiadó 1981, p. 248

TURAY, Alfréd - NYÍRI, Tamás - BOLBERITZ, Pál: A filozófia (lényege, alapproblémái és ágai). Budapest: Szent István Társulat 1981, pp. 296 <2. kiadás 1991.>

1982

BOLBERITZ, Pál: Bölcselettörténet I-II. (jegyzet) Budapest: Katolikus Teológiai Fóiskola 1982.

1983

KUZNYECOV, Borisz Grigorjevics: Filozófiatörténet fizikusoknak és matematikusoknak. Ford.: Szegedi Péter és Bárd András. Budapest: Gondolat 1983, p. 470

1984

LUKÁCS, József (szerk.): Bevezetés a filozófiába (a gimnázium és szakközépiskola 4. osztálya számára). Budapest: tankönyvkiadó 1984, p. 474

1985

MARX, Karl - Engels, Friedrich: A filozófia történetéről. Válogatta és a bevezetőt írta: Hermann István. Budapest: Kossuth 1985, p. 450

1987

JASPERS, Karl: Bevezetés a filozófiába. Ford.: Szathmáry Lajos. [Mérleg] Budapest: Európa Könyvkiadó 1987, p. 173

RICKERT, Heinrich: A filozófia alapproblémái. Ford.: Simon Ferenc. Budapest: Európa 1987.

1988

BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA. (Szemelvénygyűjtemény és fogalomtár) Budapest: MSZMP Politikai Főiskola Filozófiai Tanszék 1988, p. 135

RATHMAN, János: Idegen szavak a filozófiában. Az arkhétól a zoón politikonig. Budapest: Kossuth Kiadó 1988, p. 227

1990

SIMON, Ferenc: A filozófia alapproblémái. Szeged: JATE Kiadó 1990, p. 460

1991

HÁRSING, László: Filozófiai problémák - alternatív válaszok. Budapest: Tankönyvkiadó 1991, p. 227 <2. kiadás: Kecskemét: Kecskeméti Tanárképző Főiskola 1992.>

HÁRSING, László: A filozófiai gondolkodás Fichétől Gadamerig. I-II. (jegyzet) Miskolc: Kecskeméti Tanítóképző Főiskola 1991, p. 268

1992

HEGEDŰS, Géza: Az európai gondolkodás évezredei. Budapest: Trezor Kiadó 1992, p. 288

MOLNÁR, János dr.: Filozófia. [h. n.]: Universal Kiadó 1992, p. 146

STEIGER, Kornél (szerk.): Bevezetés a filozófiába. Szöveggyűjtemény. Budapest: Holnap Kiadó 1992, p. 243

1993

ANZENBACHER, Arno: Bevezetés a filozófiába. Szerk.: Balázs István. Ford.: Vér Gábor, Csikós Ella, Bendl Júlia. Budapest: Herder Kiadó 1993, p. 408. <2. kiadás: 1994.>

DÖRÖMBÖZI, János: Filozófiai szöveggyűjtemény a középiskolások számára I-II. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1993, p. 286 + 342

FALUS, Katalin (szerk.): Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény. Budapest: 1993.

FILOZÓFIAI KISENCIKLOPÉDIA. Ford.: Ábrahám Zoltán, et al. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1993, p. 371

FÜRST, Maria: Bevezetés a filozófiába. Szerkesztette: Láng Rózsa. Ford.: Csikós Ella. Budapest: Ikon Kiadó 1993, p. 172

KUNZMANN, Peter - BURKARD, Franz-Peter - Wiedmann, Franz: Filozófia. Ford.: Jenei Kinga és Jenei Zsolt. [SH Atlasz] Budapest, Berlin, Heidelberg, New York, London, Tokyo, Hong Kong, Barcelona: Springer-Verlag 1993, p. 248

SZABÓ, Árpád - FERGE, Gábor: Bevezetés a filozófiába. Budapest: Societas Philosophia Classica 1993, pp. 238

TURGONYI, Zoltán: A filozófia alapjai és történetének vázlata. Budapest: Egyházfórum Alapítvány 1993, p. 248

WARBURTON, Nigel: A filozófia világa. Ford.: Bánki Dezső. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1993, p. 168 <2. kiadás: 1995.>

1994

DÖRÖMBÖZI, János: A filozófia története és elmélete I-II. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 1994, p. 311 + 335

HUSZTI, Vilmos dr.: Bölcselettörténet. Miskolc: Miskolci Bölcsész Egyesület 1994, p. 94

RUSSEL, Bertrand: A nyugati filozófia története. Ford.: Kovács Mihály. Budapest: Göncöl Kiadó 1994, p. 720

1995

GAARDER, Jostein: Sofie világa. Regény a filozófia történetéről. Ford.: Szölőssi Adrienne. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó 1995, p. 577

33 HÍRES BÖLCSELET MŰ. Budapest: Móra Könyvkiadó 1995, p. 457

[é. n.]

DILTHEY, Wilhelm: A filozófia lényege. h. n., é. n., <kéziratos fordítás, lelőhely: JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény.>

HALASY-NAGY, József: A filozófia kis tükre. 2. kiadás. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda [é. n.] p. 264

SZÉKELY, György: A filozófia és pedagógia története - előadásai alapján. Budapest: Stark Ferenc biz. [é. n.] p. 333

5. A "FILOZÓFIAI ÍRÓK TÁRA" CÍMŰ SOROZAT 1881 ÉS 1919 KÖZÖTT MEGJELENT KÖTETEI

Szerkesztette: Alexander Bernát és Bánóczi József

1. DESCARTES, René: Értekezés az értelem helyes használatának módszeréről. Elmélkedések a metafizikáról. Fordította és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. Budapest: Franklin 1881, p. 180

2. SCHOPENHAUER, Arthur: A halálról. A faj élete. A tulajdonságok öröklése. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Bánóczi József. Budapest: Franklin 1882, p. 152

3. HUME, David: Vizsgálódás az emberi értelemről. Fordította és magyarázatokkal ellátta: Alexander Bernát. Budapest: Franklin 1882, p. 192

4. TAINE, Hippolyte: Franciaország klasszikus filozófusai a XIX. században. Fordította Péterffy Jenő. Rendezte: Alexander Bernát. Budapest: Franklin 1884, p. 208

5. ALEXANDER, Bernát: A XIX. század pesszimizmusa. [Arthur Schopenhauer és Eduard von Harlmann.] Budapest: Franklin 1884, p. 152

6. ERDÉLYI, János: A bölcsészet Magyarországon. Budapest: Franklin 1885, p. 156

7. BACON, Francis: Novum Organum. első rész. Fordította és magyarázatokkal ellátta Balogh Ármin. Budapest: Franklin 1885, p. 156

8. KANT [Immanuel] prolegomenái minden leendő metafizikához. Fordította és bevezetővel ellátta Alexander Bernát. Budapest: Franklin 1887, p. 124

9. KANT, Immanuel: Tiszta ész kritikája. Fordította és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát és Bánóczi József. Budapest: Franklin 1891, p. 685

10-11. PLATÓN válogatott művei. 1. kötet. Gorgias, Philebos. Fordította és bevezette Péterfy Jenő. 2. kötet. Euthyprai, Sokrates védekezése, Kriton, Phaidon. Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Gyomay Gyula. Budapest: Franklin 1893, p. 210 < 1-2. kötet egyben. További kiadás: 1913. >

12-13. DIDEROT válogatott filozófiai művei. Fordította Kun Samu és Alexander Bernát. Bevezetővel és magyarázatokkal ellátta Alexander Bernát. Budapest: Franklin 1895-1900.

14. SEBESTYÉN, Károly: A görög gondolkodás kezdetei Thalestől Sokrateszig. Budapest: Franklin 1898, p. 233

15. ALEXANDER, Bernát: Diderot-tanulmányok. Budapest: Franklin 1900, p. 259

16. SEBESTYÉN, Károly: A cinikusok. Tanulmány az antik etika köréből. Budapest: Franklin 190, p. 192

17. SCHOPENHAUER, Arthur: Az akarat szabadságáról. Fordította és magyarázatokkal ellátta Kelen Ferencz. Budapest: Franklin 1908, p. 125

18. SPINOZA, Benedictus: Tractatus theologico-politicus. Fordította, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátta Posch Ármin és Rencz János. Budapest: Franklin 1903, p. 350

19. SCHWEGLER, Albert: A bölcselet története. Fordította Mitrovics Gyula. Budapest: Franklin 1904, p. 547

20. LEIBNIZ, [Wilhelm]: Értekezések. Fordította Bauer Simon és Vida Sándor. Budapest: Franklin 1907, p. 224

21. BERKELEY, [George]: Három párbeszéd Hylas és Philonous közt. - Értekezés a látásnak egy új elméletéről. Fordította, életrajzzal és jegyzetekkel ellátta Dienes Valéria. Budapest: Franklin 1909, p. 234

22. PLATÓN Válogatott művei. 3. kötet. Symposion, Phaidros. Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Dercsényi Móricz. Budapest: Franklin 1909, p. 164

23. NIETZSCHE, Friedrich Wilhelm: A tragédia eredete vagy görögség és pesszimizmus. Fordította és bevezette Fülep Lajos. Budapest: Franklin 1910, p. 261 + VIII

24. MÓRUS, Tamás: Utópia. Fordította és magyarázatokkal ellátta Kelen Ferenc. Budapest: Franklin 1910, p. 184

25. PASCAL, [Blaise]: Gondolatok. Fordította magyarázó tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Nagy József. Budapest: Franklin 1912, p. 236

26. CONDILLAC, [Etienne Bonnot de Mably]: Értekezés az érzetekről. Fordította, életrajzzal, Condillac gondolkodásának összefoglalásával és jegyzetekkel ellátta Jancsovics Ferenc. Budapest: Franklin 1913, p. 264

27. GIORDANO, Bruno párbeszéde az okról, elvről, egyről és a végtelenről, a világegyetemről és a világról. Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Szemere Samu. Budapest: Franklin 1914, p. 267

28. ARISZTOTELÉSZ a lélekről. Fordította, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Förster Aurél. Budapest: Franklin 1915, p. 110

29, SPINOZA, [Benedictus]: Ethika. Fordította Balogh Ármin és Alexander Bernát. Budapest: Franklin 1919, p. 313

FÜGGELÉK

I. "A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1885/1886-os iskolai év első felében."

(Forrás: Magyar Philosophiai Szemle 1885/5-6. füzet)

1. A budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem tanrendje a bölcsészeti előadások tárgyát kötelezően jelöli meg:

Lubrich Ágost: Az egyetemek keletkezése, a classiens tudományok fölélesztése (2 óra), Az újkor neveléstörténelme (3 óra);

Medveczky Frigyes: Ethika (4 óra), Philosophiai szeminárium (2 óra);

Beöthy Zsolt: A shakespeare-kérdés és magyarázat mai állása (1 óra), A ballada és románc (1 óra);

Kármán Mór: Ethika, különös tekintettel történetére (4 óra), Általános paedagogia (2 óra);

Bánóczi József: Mendelsson Phâdonjának olvasása (1 óra);

Alexander Bernát: Az újkori philosophia története Descartestól Kantig (2 óra), Philosophiai conversatorium: Spinosa ethikájának olvasása s tárgyalása (1 óra);

Bihari Péter: Tapasztalati lélektan (4 óra);

Hittudományi Karon:

Kanyurszki György: Hittudomány-bölcselet (2 óra);

Jog- és Államtudományi Kar:

Schnierer Antal: Jogbölcsészet (5 óra);

Pulszky Ágost: Jog- és állambölcsészet, alapfogalmak, általános tanok (5 óra), A jog- és állambölcsészet története a XVIII. századtól napjainkig (3 óra);

Csarada János: Jogbölcsészet (5 óra);

2. A kolozsvári magyar királyi Ferencz József Tudomány-Egyetem maga jelöli meg tanrendjében a bölcsészeti előadások tárgyát:

Szász Béla: Aristoteles és philosophiája (2 óra), Az erkölcstan második, alkalmazott része (4 óra);

Felméri Lajos: A nevelés elmélete (3 óra), Válogatott fejezetek a psychológiából (2 óra);

Jog- és Államtudományi Kar:

Jenei Vilmos: Bölcseleti jogtan (5 óra), Módszertani gyakorlat (1 óra);

II. "A bölcselettudomány a budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetemen az 1892/1893-os iskolai év első félévében."

(Forrás: Bölcseleti Folyóirat 1893. pp. 496-497.)

1. A hittudományi Karon:

Kiss János: Részleges Methaphysika (2 óra);

2. A bölcseleti karon:

Lubricht Ágost: A test különös neveléstana (3 óra), A XIII.-XV. század nevelésének története (2 óra);

Medveczky Frigyes: Ethika, bevezetés a társadalmi tudományokba és a paedagogiába (4 óra), Philosophiai szeminárium (2 óra);

Beöthy Zsolt: Eszthetika, a képzelet tana (4 óra);

Pauer Imre: Ethika (4 óra), Az új-kori philosophia történelme (3 óra);

Kármán Mór: Ethika, bölcseleti erkölcstudomány, különös tekintettel történetére (4 óra), A paedagogia története I. Ókor (2 óra);

Alexander Bernát: Kant philosophiája, philosophiai gyakorlatok haladottak számára (2 óra), Logika (2 óra);

Bánóczi József: Philosophiai conversatorium. Kant A tiszta ész kritikájának olvasása és magyarázata (1 óra);

Buday József: A positivismus elágazása a különböző országokban (2 óra);

3. A jog- és államtudományi karon:

Pulszky Ágost: Jogbölcselet (5 óra);

Schnierer Aladár: Bevezetés a jogbölcseletbe, történelmi és általános rész (3 óra);

Pikler Gyula: Conversatorium a jogbölcselet, a természeti vagy észjog és s jogászat egymáshoz való viszonyáról (2 óra), Jogbölcseleti szeminárium, összehasonlító jogbölcseleti kutatások (2 óra);

III. "Bölcseleti előadások a budapesti egyetemen az 1904/1905-os iskolai év II. félévében."

(Forrás: Bölcseleti Folyóirat 1905. pp. 140-141.)

1. A hittudományi karon:

Kiss János: Általános metafizika (3 óra), Lélektan (2 óra) Erkölcstan (3 óra);

2. A jog- és államtudományi karon:

Pikler Gyula: Jogbölcselet, az igazságosság fogalma, eredete és elvei a vagyon és büntetőjogban (6 óra), A jogbölcselet története (2 óra), Jogbölcseleti és összehasonlító jogtudományi seminarium (2 óra);

Csarada János: Tételes nemzetközi jog (3 óra), Bölcseleti jog (3 óra);

Tegze Gyula: A társadalmi lét törvényszerűsége, bevezetés a társadalomtudományba (1 óra);

3. A bölcsészettudományi karon:

Medveczky Frigyes: Az újkori philosophia története Kant előtt (2 óra), Psichologia (2 óra), Philosophiai seminariumi gyakorlatok és dolgozatok (3 óra);

Beöthy Zsolt: Eszthetika: a tragikum és a tragikai művészet (4 óra);

Pauer Imre: Logika (2 óra), Az ókori philosophia és paedagogia kapcsolatos történelme (3 óra), Ethikai eszmék és elméletek fejtegetése (1 óra);

Fináczy Ernő: Gyakorlati paedagogia (2 óra), A nevelés története a XVIII. században (3 óra), Anglia oktatásügye (1 óra);

Alexander Bernát: A philosophia történelme a legújabb korban, XIX. század második fele (2 óra), Herbert Spencer élete és philosophiája (1 óra), Bevezetés a philosophiába (1 óra), Philosophiai gyakorlatok, Spinoza ethikája (2 óra);

Bánóczy József: Philosophia conservatorium. Hume, Vizsgálódás az emberi értelemről (1 óra);

Bokor József: A nevelés története (4 óra);

Acsay Antal: Alkalmazott paedagogia az újabb időben (2 óra), Paedagogiai elvek és törekvések a XV-XVI. században (2 óra);

Pauler Ákos: Az egységre való törekvés az emberi ismerésben (2 óra);

Kármán Mór: Ethiak, tekintettel a történeti fejlődésre (3 óra), A tudományok osztályozása és philosophiai alapjaik (1 óra);

IV. "Filozófiai előadások egyetemeinken 1927-1928-ban és 1928-1929-ben."

(Forrás: Athenaeum 1929. pp. 173-174.)

A; A budapesti egyetemen 1927-1928-ban.

I. félév:

Pauler Ákos: Logika (2 óra), Modern irányok a francia filozófiában (2 óra), Pázmány Péter dialektikája (1 óra);

Kornis Gyula: Az érzelmek pszichológiája (2 óra), A középkori filozófia története (2 óra), Történetfilozófiai problémák (1 óra), Filozófiai szeminárium, középkori filozófusok olvasása és magyarázata (1 óra);

Négyesy László: A tragikum (4 óra), Költői művek esztétikai fejtegetése (1 óra);

Brandenstein Béla: A metafizika alapvetése (2 óra);

Somogyi József: Bevezetés az ismeretelméletbe és az ismeretelméleti irányokba (2 óra);

II. félév:

Pauler Ákos: Logika III. (2 óra), Az ókori filozófia története I. (2 óra), Filozófiai szeminárium kapcsolatban az előbbi kollégiumokkal (1 óra);

Kornis Gyula: Ethika (4 óra), Az akarat pszichológiája (1 óra);

Négyesy László: A tragikum az újkori költészetben (3 óra), Arany balladáinak esztétikai fejtegetése (2 óra);

Dékány István: Marxtól Spenglerig (A történetfilozófia legújabb kérdései) (2 óra);

Kerényi Károly: Platon tanítása az erkölcsi hallhatatlanságról (2 óra);

Brandenstein Béla: A metafizika rendszere és az ethika alapjai (4 óra);

Somogyi József: Bevezetés az ismeretelméletbe és az ismeretelméleti irányokba (2 óra);

1928-1929. I. félév:

Pauler Ákos: Bevezetés a pszichológiába (2 óra), Az ókori filozófia története II. (2 óra), A fenomenológiai módszer a metafizikában (1 óra);

Négyesy László: Esztétikai szemlélet (3 óra), Esztétikai forrásművek ismertetése (1 óra) Epikai költemények esztétikai fejtegetése (1 óra);

Dékány István: Ethika (4 óra), A francia forradalom és Fichte filozófiája (1 óra), A modern történelemszemlélet (didaktikai gyakorlatokkal);

Brandenstein Béla: Kant (1 óra), A lélek metafizikai struktúrája (1 óra);

Hornyánszki Gyula: Platon (2 óra);

Kerényi Károly: Platon Phaidonja (2 óra);

Madzsar Imre: Újabb történetfilozófusok tanainak ismertetése (1 óra);

Bognár Cecil: A modern pszichológia ismeretelméleti kritikája (2 óra);

Somogyi József: Bevezetés a fenomenológiába (1 óra), Az indukció problémája (1 óra);

Horváth Barna: Ethika (4 óra);

II. félév:

Pauler Ákos: Az újkori filozófia Descartestől kezdve (2 óra). Logikai problémák (2 óra), Filozófiai szeminárium (a modern logikai irodalom megbeszélése) Bevezetés a pszichológiába (1 óra);

Négyesy László: Az esztétika története (3 óra), Esztétikai társaság (2 óra);

Dékány István: Az ethikai elméletek tipusai (1 óra);

Bognár Cecil: A gyermek- és ifjúkor pszichológiája (2 óra);

Brandenstein Béla: A német idealizmus rendszerei (2 óra);

Somogyi József: A fenomenológia kritikai vizsgálata (1 óra), Igazság és bizonyosság (1 óra);

B; A debreceni egyetemen 1927-1928-ban.

I félév:

Tankó Béla: Bölcseleti enciklopédia (4 óra), A görög filozófia története (3 óra), Ethika (2 óra);

Tegze Gyula: Társadalom- állam- és jogbölcselet (4 óra);

II. félév:

Tankó Béla: Lélektan (4 óra), A hellenisztikus és középkori filozófia története (2 óra);

Tegze Gyula: Társadalom- állam- és jogbölcselet (1 óra);

1928-1929. I. félév:

Tankó Béla: Logika (4 óra), Az újkori filozófia története (2 óra), A középiskolai filozófia oktatása (1 óra);

Tegze Gyula: Bevezetés az ethikába (4 óra), Társadalom- állam- és jogbölcselet (5 óra);

Vekerdi Béla: A természettudományos kutatások logikai módszerei (2 óra);

II. félév:

Tankó Béla: Kant és a XVIII. század filozófiája (2 óra), Bevezetés a filozófiába (2 óra), Szóművészetek esztétikája (2 óra);

Mitrovics Gyula: A nyelvtanítás pszichológiája (3 óra);

Darkó Jenő: Platon és hatása az utókorra (3 óra);

Vekerdi Béla: A természettudományos kutatások logikai módszerei II. (2 óra);

Tegze Gyula: Társadalom- állam- és jogbölcselet (1 óra);

C; A pécsi egyetemen 1927-1928-ban.

I. félév:

Nagy József: A filozófia egyetemes története (4 óra), Filozófiai szeminárium: Spinoza (2 óra);

Várkonyi Hildebrand: A differenciális és individuális lélektan fő kérdései (3 óra),

II. félév:

Nagy József: Etika (2 óra), Bevezetés az ismeretelméletbe (2 óra), Filozófiai szeminárium: Spinoza (2 óra);

1928-1929. I. félév:

Nagy József: Platon (3 óra), A fejlődés eszméje (2 óra);

II. félév:

Nagy József: A tömegek lélektana (2 óra), Taine (2 óra), A tudomány fogalma és módszerei (2 óra), Filozófiai gyakorlatok Pauler Bevezetés a filozófiába című műve kapcsán (2 óra);

D; A szegedi egyetemen 1927-1928-ban.

I félév:

Bartók György: Logika (4 óra), Bevezetés a szellem-történetbe (1 óra), Filozófiai repetitorium (2 óra);

Moór Gyula: Jogfilozófia (5 óra);

II. félév:

Bartók György: Filozófiai értéktan (4 óra), Bevezetés a szellemtörténetbe II. (1 óra), Filozófiai repetitorium (2 óra);

Moór Gyula: Jogfilozófia (5 óra);

1928-1929. I. félév:

Bartók György: Ethika (4 óra), Fichte (1 óra), Költői művek esztétikája (2 óra)

Moór Gyula: Jogfilozófia (5 óra);

II. félév:

Bartók György: A filozófia egyetemes története I. Bevezetés. Az indusok. A kínaiak. A görögök. (4 óra), A filozófiai anthropológia alapproblémái (1 óra), Az irodalmi kritika elmélete (2 óra);

Moór Gyula: Jogfilozófia (5 óra);

JEGYZETEK

1. Az utóbbi években egyre több olyan publikáció jelent meg, amely a filozófiai gondolkodás magyarországi történetét választja témájául. Erről is tájékoztat a disszertáció végén közölt irodalomjegyzék.

2. *Erdélyi János: A hazai bölcsészet történelméhez.* In: Sárospataki Füzetek 1857-1859, pp. 142-149.

3. Természetesen nem éles határ meghúzásáról van szó, hiszen ma éppen a diszciplinák kölcsönhatásának, a diszciplináris határok elmosódásának lehetünk tanúi. A filozófia határainak meghúzása egyébként is kockázatos vállalkozás. Inkább csak arra kell törekedni, hogy filozófiai kérdésekről a filozófia fogalmi apparátusának felhasználásával gondolkodjunk, illetve arra, hogy más tudományágak fogalmi rendszeréhez tisztázott legyen a viszony.

4. Ezen álláspont képviselőinek mentalitásáról árulkodik, hogy híven felfogásukhoz - ami nincs, arról nem lehet beszélni - hallgatnak a témáról. Szinte a teljes magyar szellemi, filozófiai életet áthatja az erre a felfogásra jellemző hallgatás. Ha mégis szót ejt valaki a témáról, akkor azt lekicsinylő, pejoratív hangnemben teszi. Az álláspontot tolerálhatjuk ugyan, de mint mentális alapállást - hiszen ebből a felfogásból az derül ki, mintha vele (ti. aki ezen az álláspontón van) kezdődne a magyarországi filozófia, merthogy az ő teljesítménye már értéket képvisel a magyar filozófia múltbéli értéktelen produkumához képest - elfogadni nem tudjuk. A teljességgel lekicsinylő felfogásról árulkodó publikációkról lásd az irodalomjegyzéket.

5. A magyar filozófiai tradíció produktumát védelmébe veszi, illetve abban folytatható hagyományt lát például Hanák Tibor, Kiss Endre, Kunszt György vagy a régebbi filozófusok közül Kornis Gyula. Az erről a felfogásról tanúskodó publikációikról ugyancsak tájékoztat az irodalomjegyzék. A frontvonal azonban nem a magyar filozófiai tradíciót lebecsülő, illetve abban értéket látó felfogás között húzódik, hanem általában a mai magyar filozófiai élet, illetve a tradíció feldolgozatlansága között. Bizonyos szempontból lényegtelen is, hogy ki milyen álláspontón van, hiszen mindenki abban érdekelt, hogy legyen színvonalas magyar filozófiai kultúra, pezsgő filozófiai élet.

6. *Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon.* Budapest: Franklin 1885, pp. 9. Erdélyi a magyar filozófia múltjának egyik első feltárója. Megállapítja, hogy a mostoha történelmi körülmények miatt a bölcselet nálunk nem tudott olyan mély gyökeret verni, ami a szerves továbbfejlődést biztosíthatta volna. *"Mondják, mondogatják, hogy a bölcsészet egyike azon tudományoknak, melyek irodalmunkban*

legkevésbé vannak művelve, ápolva", írja 1857-ben *A hazai bölcsészet jelene* című munkája első mondataiban, majd a következő oldalakon így folytatja: *"Ha mégis elmaradt, mi lehet annak valódi oka? [...] Politikai vagy magánkörülmények? Faj vagy égalji sajátság? Véralkat vagy neveltetés? Tudományos intézetek s pártolók hiánya? Hanyagság vagy velőbeli szegénység? [...] A baj fekvését [...] nem kell egészen a múltban keresni, hanem közelebb és mélyebben."*

7. *Larry Steindler: Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung.* Freiburg-München: Alber 1988, pp. 55.

8. Említett művében Steindler nem egyszerűen a hazai filozófia történetéről szándékozik körképet nyújtani, hanem hozzá kíván járulni egy viszonylag új, filozófián belüli diszciplína, *"a filozófiatörténet(írás) filozófiája"*, illetve a *"filozófiatörténet(írás) története"* műveléséhez. Ennek megfelelően elméleti előfeltevéseket is tárgyal. *"Ha [...] a kutatás tárgyát egy ország filozófiatörténetírása alkotja, akkor ezen nem a filozófia történetét magát, hanem ennek különböző feldolgozásait értjük."* Témája szerint Steindler, mint mondja, a magyar filozófia történetét érintő különböző felfogásokat taglalja. (pp. 1-3.) Megállapítja, hogy az egyetemes filozófiatörténeten belül a nemzeti filozófiatörténet mostoha terület. A filozófiatörténetet általában univerzális összegzésnek szokás tekinteni, ahol kitüntetett figyelemnek legfeljebb azon országok filozófiatörténeti irodalma örvend, melyek a filozófia fejlődésében vezető szerepet töltöttek be. (pp. 5-6.) A nemzeti filozófiatörténetírás gyakorlatánál talán csak elmélete elhanyagoltabb. A nemzeti kulturális körülmények között művelt filozófia történetének elhanyagolásáért szerinte az a felfogás hibáztatható, miszerint a filozófia tárgya valami egyetemes, nemzetek fölötti. Nemzeti szellemre alapozott "nemzeti filozófia" szerinte sem lehetséges, a filozófia egyetemes tárgya éppen ezt teszi lehetetlenné, ugyanakkor nagyonis létezhet "nemzeti filozófiatörténet", melybe a kulturális problémák is beletartoznak, s melynek a recepciótörténet, a filozófiai műveltség történetének, egy adott országban élő filozófusok tevékenységének és hatásának a vizsgálata tartozik. (pp. 6-7., 41-43.) Az elmaradottság problémája - Steindler szerint - a nemzeti tudat állandó jellemzője, így a magyar filozófiai tudatnak is részét is képezi. (pp. 7-8.) *"[...] egy Nyugat-európával szembeni kulturális alacsonyabbrendűségi komplexusról van szó"*, melynek okai között a *"gondolati irányzatok megkésett recepciója"* is szerepet játszik.

9. A témára vonatkozó szakirodalom (Erdélyi Jánostól - Fehér M. Istvánig) külön-külön mindegyik okról beszél, s ezek az alábbiakban összegezhetőek. A témáról lásd még az irodalomjegyzéket.

10. Magyar nyelven filozófiát Apáczai Csere János sürgetett először a XVII. század közepén, de a magyar nyelvű filozófia megteremtésére tett kísérlete csak mintegy

120 évvel később folytatódott. Amikor Sartori Bernard 1772-ben Egerben kiadja filozófiai írásművét *"Magyar Nyelven Philosophia, azaz a Böltseség Szeretésének Tudományából Némely Jelesebb Kérdések, [...]"* címmel, jellemzően azt hiszi, hogy ő írja az első magyar nyelvű filozófiai művet, s hogy ő alkotja meg a magyar filozófiai nyelvet. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Kornis Gyula 1907-ben a terminuskészlettel kapcsolatosan már azt tarthassa a magyar filozófia egyik fő feladatának, hogy aminek van magyar terminusa, azokat a fogalmakat már ne idegen (latin, német) nyelvű vátozatuk alapján használják a magyar filozófusok. Részben ez már akkor is látszatprobléma volt. *Kornis Gyula: A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése.* Magyar Nyelv 1907/1. p. 146

11. *"A múlt század végéig a magyar filozófia elszigetelt magánvállalkozásokból, egy-egy kitűnő tanárember működéséből, néhány jó ismeretterjesztő könyvből és papneveldék skolasztikus filozófiatanításából állt."* - írja Hanák Tibor *Az elfelejtett reneszánsz* című, *A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében* alcímű munkájának 20. oldalán. (Bern: EPMSZ 1981, p. 265) A magyar filozófia a múlt század végén jutott el oda, hogy kialakultak működési feltételei, intézményes keretei, orgánumai, társaságai, stb. Erről lásd még a későbbi fejezeteket.

12. Tény, hogy a mai magyar filozófiai élet derékhada sem jut túl bizonyos egyetemes filozófiai problémák, az európai filozófiai hagyomány textusainak az értelmező befogadásán, illetve ezen filozófiai tradíció hazai közvetítésén, vagy filozófiai kritikán. Ezért sem teljesen jogos a múlt lebecsülése részükről, hiszen funkcionálisan, működési mechanizmus tekintetében ők sem tesznek mást, mint a magyar filozófiai múlt képviselői tettek saját korukban. Az is tény, hogy magyar szerzőknek vannak külföldön kiadott, idehaza ismeretlen, ezért hatás nélküli publikációi, így a hazai filozófiai köztudatból teljesen hiányzó alkotásai. Böhm Károlytól Schmitt Jenő Henrikig sok magyar filozófusnak volt olyan idegen nyelven írt kötete, amely idehaza alig tett szert ismertségre. Témánkra vonatkozóan a közelmúltból ilyen kötetnek tűnik *Hanák Tibor: Geschichte der Philosophie in Ungarn* című (München: Ungarisches Institut 1990, p. 258) könyve is.

13. *Fehér M. István: A filozófia helyzete.* Magyar Tudomány 1991/3. pp. 323.

14. A filozófia története során sokan, sokféleképpen értekeztek a filozófia művelésének elkerülhetetlen voltáról. *Arisztotelész Protreptikos*-ában, a filozófiára intő és buzdító beszédében rámutat arra, hogy a filozófia hozzá tartozik az ember egzisztenciájához. *"Ha filozofálni kell, akkor kell filozofálni; ha nem kell filozofálni, akkor erről kell filozofálni; tehát mindenképpen kell filozofálni."* (EXISTENTIA vol. I./1991/fasc. 1-2. pp. 20.) Hasonló értelemben beszél Heidegger is. *"[...] Amennyiben az ember egzisztál, bizonyos módon már filozofálás is végbemegy.[...]" Mi a Metafizika?* Budapest: Ikon 1995, pp. 16.

15. Sartori eredetileg latinul akarta megírni művét, ám úgy látta, hogy ezen a nyelven már túl sok ilyen témájú "tökéletes munka" van, ezért a magyar nyelv mellett döntött. Bizonyos értelemben tehát a véletlenen is múlik, hogy magyar nyelven születik meg az értekezés. A kortársak sokáig ezt tartják az első magyar nyelvű filozófiai alkotásnak. Minden igyekezete ellenére azonban a mű tartalmilag sem helytálló. Sartori katolikus felfogására jellemzően a "böltseséget" mint tudományt Istentől eredezteti, s Copernicus tanításaival is szembehelyezkedik. Jelentősége abban van, amit maga így ír le: *"[...] én ebben szerentsésnek tartom magamat, hogy a jég-törést elkezdhettem."*

16. *Benyák Bernárd: Egész logikából és oktatófizikából válogatott tzikkelyek.* Kalocsa, 1777.

17. A magyar nyelv megjelenése a filozófia oktatásában ugyancsak több évtizedes küzdelem eredménye, s komoly viták előzték meg. Erről itt részleteiben nem értekezünk, csak megemlítjük azt az ellenérvet, amely főként a hatalmi intézmények érvrendszerében jelent meg, s mely szerint a tudomány nyelvének meg kell maradnia a "csiszolt" latinnak, a "pallérozatlan" magyarral szemben. A kor magyar filozófiai törekvéseiről sem áll szándékunkban részletekbe menően szólni, csupán a fejlődési folyamat stációit emeljük ki, de azt azért megállapíthatjuk, hogy a magyar nyelvű filozofálás a XVIII-XIX. század fordulóján a francia felvilágosodás és Kant nevében, a kritikai filozófia égisze alatt indult el úgy, hogy közben Kant gondolatai itthon tiltottak voltak.

18. *Hetényi János: A magyar philosophia történetírásának alaprajza.* Tudománytár, 1937. pp. 78.

19. Az Akadémia filozófiai osztálya 1830-ban jött létre, s mindössze négy tag alapította. Imre János, Szilasy János, Márton István és Fejér György szándékait jól tükrözik Szilasy 1827-ben elmondott székfoglalójának sorai: *"Talán itt az idő, hogy a magyar önállóság nagy tárgyakról, jól magyarul helyes renddel bölcselkedjék"* (Akadémiai Évkönyv 1827. pp. 97.) Az osztály taglétszáma a harmincas években alig emelkedett, s az itt elhangzott értekezések eleinte pusztán a filozófia céljáról, jelentőségéről szólnak általánosságban.

20. *Kornis Gyula: A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia.* Budapest, 1930. pp. 22.

21. *Philosophiai Pályamunkák I.* 1835. Művét Almási öt cikkelyre tagolta. Az első részben adja a magyar filozófiatörténet vázlatos áttekintését, s öt okot említ a magyar filozófia visszamaradottságának magyarázataként: a nemzeti és személyes szabadság hiánya, az alacsony életszinvonal és nehéz gazdasági helyzet, a latin nyelv uralma és a magyar nyelv késői bevezetése, valamint a fejletlen iskolarendszer és az értelmiségiek alacsony száma, végül pedig a békés időszakok hiánya, a

gyakori háborús viszonyok okozta megrázkódtatások miatt hiányzó nyugodt fejlődés, mely Almási szerint nélkülözhetetlen a filozófia fejlődéséhez. Steindler szerint az elmaradottság okainak ilyetén vizsgálata állandóan visszatérő motívum marad a magyar filozófiai gondolkodáson belül.

22. Jellemző, hogy ugyan a XVIII-XIX. század fordulóján több filozófiai mű fordítása is elkészült, de ezek főként a politikai kurzus tilalma miatt nem jelenhettek meg. Példaként említhetjük, hogy az OSZK Kézirattárában ismeretlen fordító kéziratos munkájaként *"Tiszta értelem kritikája"* címen 1799-es dátummal őrzik Kant főművének magyar nyelvű fordítását.

23. *Philosophiai Pályamunkák I.* pp. 189.

24. *Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához.* Buda, 1839. pp. 179.

25. Hegel filozófiája a XIX. század közepső harmadában nagy hatással volt Magyarországon, s ennek nyomán filozófiai jellegű problematikák először hatottak a magyar értelmiség széles köreiben. A "hegeli pör" vitáiban leginkább a gyakorlati-politikai motívum érdekelte a feleket, vagyis az, hogy a különböző gondolatok mennyire állíthatóak a nemzeti reformtörekvések közvetlen szolgálatába. A hegelisták főbb képviselői, így Tarczy Lajos (1807-1881) és Warga János (1804-1875) is az általános összefüggéseket, az állandó mozgást, az ellentétek harcát hangsúlyozták. Az ellentét meghatározó tényező számukra a történelemben, illetve az egyén és a társadalom életében, valamint a filozófiában is. A társadalom fejlődését hegeli alapokon képzelték el, és ezzel váltották ki az egyezményesek nemtetszését.

26. *Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához.* Buda, 1839. pp. 165., 280.

27. *"Ki tudományi pályán hazájának használni akar egy részről a tudománya álláspontját a világliteratúrában kell ismernie, másról nemzeti literatúrájának körülményeit és szükségeit, mert munkásságának feladata nem más, mint népe műveltségi szükségeinek, a tudomány elért fokában lehetőségileg mért kielégítése" Szontagh Gusztáv: Propylaeumok a magyar philosophiához.* Buda, 1839. pp. 15.

28. *Hetényi János: Az ész philosophiai fölségéről.* Magyar Tudós Társaság Évkönyve 6. pp. 59-60.

29. A magyar "kiegyenlítő" gondolkodásmódról *Szontagh Gusztáv: A magyar egyezményes philosophia ügye...* Buda, 1855. pp. 7., ill. Propylaeumok... pp. 281.

30. *Hetényi János: A lélektudomány nevelési fontosságáról.* Pest, 1844. pp. 205-209.

31. *Hetényi János: Az ész s philosophia védelme...* Tudománytár 1843. XIII. pp. 103.

Perecz László szerint az elmaradottság kihívására itt eredeti nemzeti bölcselet ad választ, melynek lényegét a nemzetépítést szolgáló, a nemzeti művelődés szervezőerejét megjelenítő gyakorlati filozófiában látja. *Perecz László: Két kísérlet.* Gond 5-6. pp. 126.

32. *"Erdélyi Jánossal egy korszak zárul le, [...] Kétségtelenül ő a múlt század közepének filozófiai munkásai közül a legjelentősebb, legnagyobb. Benne először érett önállóságra a magyar filozófiai szellem." Horkay László: A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig.* Budapest, 1977. pp. 109.

33. *Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene.* Sárospatak 1857. pp. 23.

34. U. o.: pp. 16.

35. U. o.: pp. 175.

36. *Erdélyi János: A bölcsészet Magyarországon.* Budapest, Franklin 1885. p. 156 (A munka Erdélyi halála után jelent meg. Tervezett kutatásait betegsége miatt nem tudta befejezni.)

37. *Alexander Bernát: A nemzeti szellem a philosophiában.* Budapest, 1893. pp. 1.

38. U. o.: pp. 2.

39. Gábor Éva ír erről röviden Alexanderről írott kismonográfiájában. *Gábor Éva: Alexander Bernát.* Budapest, Akadémiai Kiadó 1986. pp. 85-94.

40. *Alexander Bernát: A nemzeti szellem a philosophiában.* Budapest, 1893. pp. 36-37.

41. U. o.: pp. 6.

42. *Alexander Bernát: Magyar filozófia.* Athenaeum, Új folyam 1915. 1. pp. 16.

43. Perecz László szerint a "nemzeti filozófia" mint elasztikus gondolati forma, különböző tartamokkal telítődhet, különböző nemzet és filozófiafelfogások számára nyújthat keretet. De akár "egyezményes", akár alexanderi értelemben fogjuk fel, mindig a nemzetépítést szolgáló, a nemzeti művelődés szervezőerejét jelentő gyakorlati jellegű filozófiát érthetünk alatta. *Perecz László: Két kísérlet.* Gond 5-6. pp. 126.

Mészáros András szerint a lemaradás leküzdésére irányuló törekvéseknek a reformkortól máig van egy közös vonásuk, mégpedig a "türelmetlenség", ami nála nem mint etikai kategória, hanem mint társadalomontológiai jelenség tételeződik. A lemaradóban lévő társadalom időszűkében van, s egyszerűen nincs idő kivárni bizonyos változások természetes lefolyását, (így szervesen nem épülnek be a különböző eszmék a kultúrába, illetve anélkül zajlanak tovább a szellemi folyamatok, hogy a filozófiai gondolatok "emésztése" is megtörténne), ezért szűkül be a tűréshatár. A történések egyirányúakká válnak. Nincs idő elgondolkodni a

kortársak nézetein, s ezzel végeredményben maga az adott kor válik vesztessé. *Mészáros András: A marginalitás szelíd bája.* Pozsony, 1995. pp. 176-177.

44. *Böhm Károly: Mi a filozófia?* Athenaeum Új folyam I. kötet. 1915. pp. 22-42. *Bartók György: A philosophia lényege.* Acta Literarum ac Scientiarum sectio Philosophica, Tomus I. 1922-1926. pp. 75-118.

45. Böhm Károly (1846-1911), Alexander Bernát (1850-1927), Bánóczi József (1849-1926), Medveczky Frigyes (1856-1914) és még sokan mások.

46. Bolyai János (1802-1860) matematikus feltalálta a nem Euklides-féle geometriát, kora tudományos közvéleménye azonban mégsem az ő nevéhez köti a találmányt. Akár ezen a példán keresztül is bemutathatjuk, hogy az elmaradott viszonyoktól függetlenül mindíg fennáll a lehetősége annak, hogy kiemelkedő teljesítmény szülessen. Ez nálunk filozófiai vonatkozásban nem történt meg, nem született kiugróan értékes alkotás. Viszont önként adja magát a dán párhuzam, ahol nagy valószínűséggel ugyancsak nem beszélhetünk fejlett filozófiai kultúráról, mégis született egy kimagaslóan értékes teljesítmény. Kierkegaard nélkül ugyanis az egész európai filozófia gondolkodás elképzelhetetlen lenne.

47. *Szekfű Gyula: Három nemzedék.* Budapest, 1938. pp. 258.

48. A liberalizmus önértékelésében is változás következett be 1867. után. Ennek a fordulatnak az egyik szellemi előkészítése *Eötvös József A XIX. század uralkodó eszméinek a befolyása az álladalomra* című művéből olvasható ki. Következtetései szerint a liberalizmus társadalmi céljait az államnak "felülről" kell megvalósítania, mivel a spontán társadalmi folyamatok ellenőrizhetetlenek.

49. Szekfű Gyula, Jászi Oszkár, Ady Endre, Lukács György vagy akár Bibó István értékelése között óriási különbségek vannak, de mindegyikőjük az útkeresés igényével közelített a témához.

50. *Horváth Zoltán: Magyar századforduló.* Budapest, 1974. pp. 72.

51. U. o.: pp. 71.

Hanák Tibor szerint ezen az alapon azt is lehetne állítani, hogy nem alkalmas orvosnak a magyar, nem nekünk való a fizika és a kémia, nem természettudós-fajta a magyar. *Hanák Tibor: Geschichte der Philosophie in Ungarn.* München, 1990. pp. 99.

52. *Akadémiai Értesítő* 1900. pp. 2-3.

53. *Kőrösy György: A hazai filozófia mizériái.* In: Magyar Kritika 1900. márc. 15. pp. 169-172. Kőrösy szerint a filozófia sanyarú hazai állapotáért az Akadémia és a közoktatási kormányzat a felelős. Az Akadémia könyvkiadói tevékenysége tervszerűtlen és cél nélküli, s a filozófiai élet támogatása koncepciótlan.

54. *Kornis Gyula: A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia.* Budapest, 1930. pp. 56.

55. *Böhm Károly* számol be a rövid életű kísérletről *Adalékok a Magyar Philosophiai Szemle történelméhez* című cikkében a Magyar Philosophiai Szemle 1884-es évfolyamában. (pp. 459-477.)

56. Böhm visszaemlékezései szerint tízen voltak jelen. Alexander Bernát, Babics Kálmán, Bánóczi József, Bihari Péter, Böhm Károly, Harrach József, Kármán Mór, Lechner László, Péterfy Jenő és Silberstein Adolf. In: *Böhm Károly élete és munkássága*. Besztercebánya 1913. pp. 235.

57. Böhm visszaemlékezéseiben a következőket írja a kör megszűnéséről: *"a filozófiai gondolkodást nem lehet professzióból űzni és jellemileg annyira különböző egyének, milyenek mi voltunk, nem férhetnek meg egy társas körben. [...] nem a filozófia iránti közöny, hanem szenvedhetetlen emberek elleni ellenszenv robbantotta szét a Társaskört."* U. o.: pp. 236.

58. A vita a *Magyar Kritika* című kulturális folyóirat 1900-as évfolyamának hasábjain zajlott. A résztvevők nagyrészt ismeretlen, de már némi filozófiai munkásságot és publikációkat maguk mögött tudó vidéki középiskolai tanárokból kerültek ki. A vita kiindulópontja és apropója a hazai filozófiai élet elmaradottsága, s ezen intézményteremtéssel szándékoznának segíteni. Olyan új intézményt képzelnek el, amely a már létező intézményekkel szemben fejti ki tevékenységét, s egyben számukra, a "második vonal" számára is megnyilvánulási fórumot biztosít. A vita publikációiról *Perecz László* ír bővebben *Az első másfél évtized* című értekezésében. MFT Hírek 1995/2. pp. 9-16.

59. A közgyűlésről, az elfogadott alapszabályról, a megfogalmazott célokról, illetve a Társaság működéséről folyamatosan tájékoztat a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1901. I. pp. 25-40., illetve a későbbi évfolyamok.

60. *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei* 1901. I. pp. 37.

61. Az említett társaságok mellett sok más társaság, magánegylet, tudományos kör is alakult a jelzett időszakban. Viszont ezek nem feltétlenül önálló filozófiai intézményként határozták meg magukat, bár részben ugyancsak feladatuknak tekintették a filozófiai műveltség terjesztését és vitafórumok biztosítását. Példaként említhetjük az 1892-ben alapított *Aquinói Szent Tamás Társaságot*, amely szintén szervez filozófiai jellegő felolvasóüléseket, de ezek szellemiségét nagyrészt az egyházi, neoskolasztikus befolyás határozta meg. Ennek megfelelően a Társaság a keresztény bölcselet terjesztésében látta feladatát. A Szent Tamás Társaság áll későbbiekben a *Bölcseleti Folyóirat* mögött, meghatározva ezzel annak szellemiségét.

62. Ilyen fóruma volt a filozófiai publikációknak az Akadémia által kiadott *Tudományos Gyűjtemény*, az *Értekezések a Bölcsészeti Tudományok köréből*, illetve *Értekezések a Társadalomtudományok köréből*, az *Emlékbeszédek*, a *Philosophiai*

Pályamunkák könyvsorozata, vagy az *Akadémiai Értesítő*. A későbbiekben ugyancsak fórumot biztosított filozófiai jellegű publikációknak a *Hittudományi Folyóirat*, az *Irodalomtörténeti Közlemények*, a *Figyelő*, a *Magyar Szemle*, az *Egyetemes Philológiai Közlöny*, a *Magyar Figyelő*, a *Korunk*, a *Pásztortűz*, a *Helikon*, a *Magyar Kultúra*, a *Bölcseleti Közlemények*, a *Filozófiai Értekezések*, a *Budapesti Szemle*, a *Katolikus Szemle*, a *Protestáns Szemle*, a *Magyar Kultúra*, az *Esztétikai Szemle*, a *Huszadik Század*, a *Nyugat*, a *Minerva*, a *Szellem és Élet*, az *Erdélyi Múzeum*, az *Élet*, a *Vigilia* és még sok más folyóirat. Emellett filozófiai jellegű könyveket is megjelentettek például a *Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára*, az *MTA Filozófiai Könyvtára*, a *Magyar Könyvtár*, a *Modern Könyvtár*, a *Szent István-Könyvek*, a *Minerva Könyvtár*, a *Világkönyvtár*, a *Modern Könyvtár*, a *Társadalomtudományi Könyvtár*, a *Kétnyelvű Könyvtár*, a *Jeles Írók Tára*, az *Olcsó Könyvtár*, a *Szellem és Élet Könyvtára* című könyvsorozatok.

63. Az említett lapok valamilyen formában mindig is fontos feladatuknak tekintették, hogy beszámoljanak az éves hazai filozófiai könyvtermésről és publikációkról.

64. Példaként említhetjük Kőrösy Györgyöt, aki azzal vádolja a sorozatot, hogy nincs benne történeti koncepció, hogy tervszerűtlenül jelenik meg, s az Akadémia másra, főként magyar filozófusok műveinek a megjelentetésére is fordíthatná a támogatást. *Kőrösy György: A hazai filozófia mizériái.* In: Magyar Kritika 1900. március 15. pp. 171-172.

65. A megbeszélésen jelen volt Hunfalvy Pál, Hermann Ottó, György Aladár, Schwartzer Ottó, Bihari Péter, Baráth Ferenc, Harrach József, Alexander Bernát, Bánóczi József, Böhm Károly, Kármán Mór, Medveczky Frigyes, Lechner László, Babics Kálmán, Petz Vilmos, Torkos László és Bodnár Zsigmond. In: *Böhm Károly élete és munkássága.* Besztercebánya 1913. pp. 238.

66. *Böhm Károly: Bevezetésül.* (A Magyar Philosophiai Szemle első évfolyama elé) In: Magyar Philosophiai Szemle I. 1882. pp. 2-10.

67. A fiatalabb nemzedék képviselői közül rendszeresen publikált a Szemlében Alexander Bernát, Bánóczi József, Medveczky Frigyes, Schmitt Jenő és Pauer Imre. Ők a későbbiekben a magyar filozófiai élet meghatározó egyéniségei lettek, akik nagy hírnévre, pozícióra és befolyásra tettek szert.

68. Az ügy hátteréről részletesen tudósít a *Böhm Károly élete és munkássága* című kötet. Besztercebánya, 1913. pp. 251-255.

69. Böhm 1884-ben maga is a mérleg megvonására kényszerült. *Böhm Károly: Adatok a Magyar Philosophiai Szemle történelméhez.* III. évfolyam. pp. 459-474.

70. *Maczki Valér* például azzal vádolta a szerkesztőket, hogy működésükkel eleve a magyar filozófusok szakmai közvéleményének megosztására törekednek, és

feleslegesen gerjesztenek súrlódásokat. Maczki azt is szemére veti a szerkesztőknek, hogy enciklopedikus, áttekintő jellegű szerkesztői szemlélet helyett inkább külföldi mintákat követve, speciális szakterületek alaposabb ismertetésére kellene törekedniük. További vádja Maczkinak, hogy a pozitivista irányzat egyedüli elkötelezettjévé vált a lap, más szemléletűeket kirekesztve ezzel a publikálás lehetőségéből. *Maczki Valér: A Magyar Philosophiai Szemle feladata.* IV. évf. 1885. pp. 47-53.

Maczki támadása vitát vált ki a hívek és az ellenlábasok között. Maga Böhm önérzetesen elutasítja a vádakat. Az ügyről részletesen tudósít a *Böhm Károly élete és munkássága* című kötet. Besztercebánya, 1913. pp. 256-261. Más lapok, így például a *Közoktatás* című folyóirat is helyet biztosít a Szemle elleni támadásoknak.

71. A magyar filozófiai kultúra "követő" jellegéből adódik, hogy sokkal fontosabb minden itthoni filozófus számára az európai filozófiai központokkal való kapcsolattartás, illetve a nagy filozófiai tradícióval rendelkező kultúrák szakirodalmának a figyelése, mint a hazai "háttérország" rendbetétele. Pedig látnunk kell, hogy minden fejlett filozófiai kultúrán belül fontos szerepe van a "háttérnek". (Könyvtárak, archívumok, könyvkiadók, kritikai kiadások, bibliográfiák, stb.) A publikációs adatok pontos nyilvántartása nélkül már a frissen megjelenő hazai szakirodalomban sem tudunk tájékozódni. Pusztán a fordítás-irodalom is akkorára duzzadt, hogy már csak emiatt is érdemes a pontos számbavétel.

72. *Bartók György: Teendőink a magyar filozófia történelmének ügyében.* Athenaeum Új folyam 1928, pp. 153-162.

73. Erdélyi János hagyatékát az Akadémiai Könyvtár Kézirattára őrzi 52 különböző nagyságú kötetben. Részben ezekre a kéziratos munkákra alapozva jelent meg *Erdélyi János Filozófiai és esztétikai írások* című forráskötete, T. Erdélyi Ilona és Horkay László gondozásában. Budapest, Akadémiai Kiadó 1981. p. 1117

74. *Acta Comparationis*, Új sorozat V. kötet 1881.

75. Szinnyei József munkáját Gulyás Pál folytatta. Az említett köteteken kívül Szinnyei volt az összeállítója a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumának* (1876-1885.) is.

76. A megbízásról, Kováts tervezetéről és az ügy utóéletéről a *Magyar Filozófiai Társaság Közleményeinek* 1902. és 1904. között megjelent évfolyamaiból informálódhatunk. Ezekben az éves közgyűlések jegyzőkönyve kitér az adatgyűjtés munkálataira, s 1904-ben Kováts betegségéről is tudósítanak.

77. A folyóiratokban való tájékozódás visszamenőleg is nehéz. Talán még legjobb, ha az egyedi folyóiratok alapján informálódunk. Azokról az elkészült repertóriumokról, amelyek egy-egy folyóirat anyagát tartalmazzák, *Kertész Gyula,*

A magyar időszaki kiadványok egyedi repertóriumai című kötete ad felvilágosítást. (Budapest, 1990.) Ebből kiemelhetőek azok a folyóiratok, amelyekben filozófiai publikációk is megjelentek.

78. Cak példaként említjük a következőket: *Ferenczi Szabolcs: Bibliográfia a magyar vonatkozású Arisztotelés-irodalomról.* In: Existentia 1993-1994/1-4, pp. 712-739., *Flaisz Endre: A magyar vonatkozású Szent Tamás-irodalom.* In: Existentia 1992/1-4, pp. 611-632., *Joó Tibor: Magyar nyelvű filozófiai kéziratok a Széchenyi Könyvtárban.* Budapest, OSZK 1943. p. 23. Az *MTA Filozófiai Intézetének Könyvtára* 1957-től katalogizálja az Intézet mindenkori munkatársainak publikációs adatait. A *Nyugat* című folyóirat elkészült repertóriuma is külön feltünteti a filozófiai jellegű publikációkat, stb. Fersorolásunk természetesen nem lehet teljes.

79. A filozófiának egyre több elektronikus elérhetőségi helye van a "Magyar Ottlapokon" is. Példaként említhetjük a *MAFLA*, vagyis a Magyar Filozófiai ListA "list serverét". *(mafla@hps.elte.hu)* Erről, valamint a filozófiai vonatkozású külföldi elérhetőségi helyekről ugyancsak tájékoztat *Kokas Károly, A hálózat használata a filozófia területén* című munkája. In: MFT Hírek 1996/1. pp. 39-51.

80. Mit minősíthetünk filozófiai publikációnak? Itt legfeljebb csak valamiféle "közmegegyezésre", "konszenzusra" tudunk hivatkozni, amely pusztán a publikációk egyedi elbírálását engedi, vagyis a kérdésre adandó válasz az anyaggyűjtés folyamata során születik meg.

81. Mint az adatbázis gondozója magam is minden információval a rendelkezésre állok, és szívesen fogadok minden segítséget. *laczkos@bibl.u-szeged.hu*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alexander Bernát: Tanulmányok. Filozófia. Budapest: Pantheon 1924.

Anzenbacher, Arno: Bevezetés a filozófiába. Budapest: Herder 1993, p. 408

Az ancilla politicae-tól a philosophiai perennis felé? (Vita a magyar filozófia helyzetéről) In: Magyar Tudomány 1991/3. pp. 303-340.

Bánóczi József: A philosophia Magyarországon. In: Magyar Tanügy 1877. pp. 9-20.

Bartók György: Teendőink a magyar filozófia történelmének ügyében. In: Athenaeum 1928. pp. 153-162.

Böhm Károly élete és munkássága. I. Besztercebánya: 1913. p. 410

Elmész. Szemelvények a régi magyar filozófiából. Veszprém: Pannon Panteon 1994, p. 318

Erdélyi János: A hazai bölcsészet jelene. Sárospatak: 1857.

Erdélyi János: Bölcsészet Magyarországon. Budapest: Franklin 1885.

Erdélyi János: Filozófiai és esztétikai írások. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona. Budapest: Akadémiai Kiadó 1981.

Fehér M. István: Nemzet, filozófia, tudomány. A hazai filozófiai munkálkodás ágai és jelentősége. In: Existentia 1992/1-4. pp. 495-518.

Fehér M. István: A filozófia a nyolcvanas években. In: Literatura 1995/1. pp. 21-57.

Filozófiai Enciklopédia. Budapest: 1992. p. 514

Galagonya magyarok. Szemelvények a magyar nyelvű filozófiából Apáczaitól Böhmig. Veszprém: Pannon Panteon 1992, p. 385

Gábor Éva: Alexander Bernát. Budapest: Akadémiai Kiadó 1986. p. 229

Gondolatok gondolatokról. Előadások a magyarországi filozófia történetéből. Miskolc: 1994. p. 335

Halasy Nagy József: A filozófia története. Budapest: 1927.

Hanák Tibor Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás századunk első felében. Bern: EPMSZ 1981.

Hanák Tibor: Geschichte der Philosophie in Ungarn. München: 1990. p. 258

Hanák Tibor: Az elmaradt reneszánsz. A marxista filozófia Magyarországon. München: 1979. p. 423

Hanák Tibor: A nélkülözhetetlen bírálat. München: 1983. p. 303

Heidegger, Martin: Mi a filozófia? In: Gond 4.

Horkay László: A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig. Budapest: 1977. p. 185

Horkay László: Van-*e magyar filozófia?* In: Szellem és Élet 1939. 1. pp. 3-9.

Horváth Zoltán: Magyar századforduló. Budapest: 1974.

Kibédi Varga Sándor: A szellem hatalma. München: Auróra 1980, p. 199

Kiss Endre: A magyar filozófiáról. In: Valóság 1987/12.

Kornis Gyula: Magyar filozófusok. Budapest: Franklin 1930. p. 229

Kunszt György: A hagyomány jövője. Veszprém: Pannon Panteon 1995, p. 255.

Kunszt György: Van-e (volt-e, lesz-e) magyar filozófia. In: Magyar Tudomány 1991/9.

Ladányiné Boldog Erzsébet: *A magyar filozófia és darwinizmus a XIX. századi történetéből.* Budapest: Akadémiai Kiadó 1986, p. 193

A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között. Budapest: Kossuth Könyvkiadó 1983, p. 419

A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn. Budapest: Kossuth 1977. p. 472

Mészáros András: A marginalitás szelíd bája. Pozsony: 1995. p. 179

Nyíri J. Kristóf: *A Monarchia szellemi élete.* Budapest: 1980.

Perecz László: Két kísérlet. Az egyezményesek és Alexander Bernát a nemzeti filozófiáról. In: Gond 5-6. pp. 104-128.

Perecz László: Az első másfél évtized. (A Magyar Filozófiai Társaságról.) In: MFT Hírek 1995/2 pp. 9-16.

Rehabilitálható-e a fiozófia? Információk a helyzet jobb megértéséhez. In: Magyar Tudomány 1991/11. pp. 1364-1383.

Sándor Pál: A magyar filozófia története 1900-1945. Budapest: Magvető 1973.

Steindler, Lary: Ungarische Philosophie. München: 1988. p. 449

Szentkúthy Miklós: Az újabb magyar filozófia mérlege. In: Holmi 1992/10. pp. 1506-1515.

Valamint a jegyzetanyagban is megadott irodalom.